

MAYA' NIMAB'ÄL K'U'X
PA KAQCHIKEL
TINAMIT

¿ÖJ ACHIKE RÖJ
KAQCHIKELA?

Ke re' tz'ib'atäl kan chupam ri qawuj röj kaqchikela' (Anales de los Kaqchikeles): Ri e nab'ey taq nana e nab'ey taq tata chi la' Tulan e petenäq wi, chi la' xe'aläx xek'ajoläx wi pe ri nab'ey qati't qamama'. E kaji' cha' molaj ri xojtz'uku kan: Ri Xajil, ri Q'eqak'üch, ri B'ak'ajol chuqa' ri Sib'aqijay.

Ka'i' k'a nimaläj taq winäq ri xojalan xojk'ajolan kan röj Xajila', Q'aq'awitz, Saqtekaw kib'i'. Ja rije' ri e petenäq ke la' Tulan. Pa ruq'a' k'a ri Q'aq'awitz xya' pe jun ch'ame'y b'anon rik'in kaqache', ja ri' ri kikowib'al xkikochij pe, ke k'a re' töq kaqchikela' qab'i'.

K'ULB'IL YOL TWITZ PAXIL

ACADEMIA DE LENGUAS MAYAS DE GUATEMALA

Dirección Lingüística y Cultural- DILINC

Programa De Estudios Culturales

KAQCHIKEL CHOLCHI'

COMUNIDAD LINGÜÍSTICA KAQCHIKEL

MAYA' NIMAB'ÄL K'U'X PA KAQCHIKEL TINAMÏT

Kab'lajuj B'aqtun, B'elejlajuj K'atun, B'eleje' Tun,
Kab'lajuj Winäq, Waqxaqi' Q'ij, Lajuj Q'anil,

K'AMÖL TAQ B'EY RICHIN RI K'ULB'IL YOL TWITZ PAXIL

Juan Antonio Morán Mus
Nab'ey K'amöl B'ey

Abelino Román Lajuj
K'amöl B'ey Samaj

Juan Alvarez Ramírez
K'amöl B'ey Pwäq

José Sanic Chanchavac
K'amöl B'ey Solchi'

K'AMÖL TAQ B'EY RICHIN RI KAQCHIKEL CHOLCHI'

Nab'ey K'amöl B'ey: María del Carmen Tuy Tocoeh
Ruka'n K'amöl B'ey: María Esperanza Alicia Tuctuc Mux
Ajtz'ib': Valerio Toj Cotzajay
K'amöl B'ey Pwaq: Arnulfo Axpuc Martínez
Nab'ey To'onel: Oswaldo Ajzalan Morales
Ruka'n To'onel: Santiesteban Chicol Gámez
Rox To'onel: María García López de Rodríguez.

SAMAJELA'

K'amöl B'ey Richin Re Samaj Re'
Fidel Us.

Kanöy Chuqa' Nuk'üy Na'oj
Damián Upún Sipac
Emilio Ajquejay Miculax

Xenik'on Rutz'ib'axik Ri Kaqchikel Ch'ab'äl

Warkax, Carlos Emilio Guarcax González
Saqche', Héctor Rolando Gabriel Pichiyá
Lu', Pedro Morejón Patzán
Ixsu'm, Antonieta Gonzáles Choc

RUCHOLAJEM RUPAM RE WUJ

KAT' OXI' NAB'EY TAQ TZIJ	⋮ 11
· RUB' ANIKIL XNUK'UTÄJ RI K'ASLEM CHUWÄCH RI RUWACH'ULEW	⋮ 13
· / · Ja Re' Ri Xek'oje' Chupam Ri Runuk'ik Ri Kajulew	⋮ 17
· / · / · Jun nimaläj Ajaw	⋮ 17
· / · / · Kib'y' ri ruchuq'a' ri Kab'awil	⋮ 18
· / · / · Ruq'ajarik ri jujun b'i'aj (Ri nb'ekulun wi ri b'i'aj)	⋮ 18
· / · / · · · / · · · / · Ajaw	⋮ 18
· / · / · · · / · · · / · Ruk'u'x Kaj Ruk'u'x Ulew	⋮ 18
· / · / · · · / · · · / · Tz'aqol B'itol	⋮ 19
· / · / · · · / · · · / · Alom K'ajolom	· 20
· / · / · · · / — Tepew Q'uq'kumätz	· · 21
· / · / · · · / · · · / · Jun Raqän	· : 22
· / · / · · · / · · · / · Ixmukane' Ixpiyakok	· : 22
· / · / · · · / · · · / · Kab'awil	· : 23
· / · · Ri Samaj Xb'angatäj Töq Xnuk' Ri Kajulew	· : 23
· / · · / · Ri loq'oläj kaq'iq'	· : 24
· / · · / · Ri loq'oläj ya'	· : 24
· / · · / · Ri qate' ruwach'ulew	· : 24
· / · · / · Ajraxaläq ajraxasel	· 25
· / · · / — Ri samaj xkib'än chi kijujunal töq xkinuk' ri kajulew	· 25
· / · · / · Ri xkokisaj chi kijujunal	· 26
· / · · Rucholajem Töq Xnuk'utäj Ri Kajulew	· : 28
· / · · / · Ja re' ri xnuk'utäj nab'ey	· : 29

..	ACHIKE RI JALAJÖJ RUCHUQ'A' RI KAJULEW	· ·	31
.. / ·	Ri Jalajöj Ruchuq'a' Ri Kajulew Rik'in Ri K'aslem Chuwäch Ri Ruwach'ulew	· ·	31
.. / ..	Ri Ruchuq'a' Ri Kajulew Pa Ruwi' Ri K'aslem	· ·	33
.. / .. / ·	Ri q'ij	· ·	33
.. / .. / ..	Ri ik'	· ·	33
...	KOWILÄJ TAQ JUYU', Q'ALPUL, MES	· ·	34
... / ·	Rejqalem Ri Kowiläj Taq Juyu' Taq'aj Pa Kik'aslem Ri Winaqi'	· ·	37
... / ..	Ri E Ruk'amon Yechajin Yesamajin Ri Ojer Kitinamit Ri Qati't Qamama', Ri Loq'oläj Taq Juyu' Taq'aj, Chuqa' Ri Loq'oläj Taq Q'alpul, Mes	· ·	39
... / .. / ·	Maya' amaq'	· ·	39
... / .. / ..	Ri ajq'ija'	· ·	39
... / .. / ...	Ri maya' taq molaj	· ·	40
... / .. /	Ri chanpomal	· ·	40
... / .. / —	Kib'i' ri loq'oläj taq juyu' taq'aj	: ·	41
... / .. / —	Loq'oläj taq K'oxnun, loq'oläj taq Q'alpul	:	45
... / .. / —	Loq'oläj taq juyu'	:	45
....	RI CH'A'OJ NB'ANATÄJ CHI RE RI KAJULEW	: ·	46
.... / ·	Ruwulaxik Ri Maya' Nimab'äl K'u'x Ruma Ri Kaxlan Nimab'äl K'u'x	: ·	54
.... / ..	Ri Rutojb'alil Ri Ch'a'oj Nb'anatäj Chi Re Ri Kajulew	: ·	57
.... / · / ·	K'o ri kamik	: ·	58
.... / · / ..	Töq ntzaq ri qatiko'n	: ·	60
.... / · / ...	Töq yekäm ri taq awäj	: ·	61
.... / · /	Man kechoy ri che', man kek'is ri k'ichelaj	: ·	61
.... / · / —	Tiqaya' ruq'ij ri loq'oläj ya'	: :	62
.... / ...	Qakirik Qasolik Rik'in Ri Qamak Ri Xajan	: :	63
.... / .. / ·	Rub'eyal richin nkuyutäj nsachatäj ri qamak	: :	63
.... / .. / ..	Man keb'an re ch'a'oj re'	:	65
.... / .. / ...	Rutzolijixik rajil ruk'exel ri qach'a'oj qab'anon chuwäch ri kajulew	:	65

.... / .. /	Ruk'amon yojnatan, nqasuj qasipanik	:	66
.... / .. / —	K'atzinel nya' rejqalem ri loq'oläj kajulew	:	67
.... / .. / —	Ri ak'wala' k'atzinel nketamaj ri Maya' Nimab'äl K'u'x	:	67
.... / .. / —	Ruk'amon ntalüx rub'ixikil ri rejqalem ri kajulew	:	67
—	MAYA' NIMAB'ÄL K'U'X	:	68
— / ·	Achike ruma töq k'o chi nya' rejqalem ri nimab'äl k'u'x	: ①	80
—	TÖQ XETZ'UKUTÄJ RI E NAB'EY QATE' QATATA'	: :	82
— / ·	Ri Xetz'aqo Ri Nab'ey Taq Winäq	:	91
— / ·	Achike Ruma Töq Xetz'aq Ri Winaqi'	:	92
— / · / ·	Jalajöj kisamaj kik'amon pe ri winaqi'	:	92
—	REJQALEM CHUQA' RUQ'AJARIK RI KOTZ'I'J (Xukulem)	:	94
— / ·	Runuk'ik Rucholajem Ri Loq'oläj Kotz'i'j	:	96
— / · / ·	Retal ri nokisäx	:	96
— / · / ·	Ri samajib'äl nb'e nab'ey	:	96
— / · / ...	Rutikirib'al ri kotz'i'j	:	97
— / · /	Ri choloj	:	98
— / · / —	Ri ramaj chuqa' nim ruq'ij	:	102
— / ·	Jalajöj Ruwäch Kotz'i'j Chuqa' Jalajöj Ri Nb'anon Kichin	:	102
— / · / ·	Jalajöj ruma töq yeb'an ri kotz'i'j	:	102
— / · / ·	Achike nujalwachij ri samajib'äl kichin ri jalajöj kotz'i'j	:	104
— / · / ...	Rukojolil ri saqakotz'i'j rik'in ri q'eqakotz'i'j	:	104
—	RI NIMA'Q TAQ Q'IJ RUK'AMON YETAQËX RUMA QATINAMIT	:	106
— / ·	Ri Cholq'ij	:	106
— / ·	Ri Nima'q Taq Q'ij	:	108
— / ...	¿E Jarupe' Ajaw E K'o?	:	111

☸/☸☸ Ri Kamik	· 111
☸/— Ri Nawal	115
☸/☸ Ri Kab'awil	· 116
☸/☸/ · Ruk'u'x Kaj Ruk'u'x Ulew	: 117
☸/☸/ .. Tz'aqol – B'itol	: 117
☸/☸/ ☸ Alom – K'ajolom	: 117
☸/☸/☸☸ Iyom – Mamom	: 117
☸/☸/— Ixmukane' Ixpiyakok	· Ⓞ 120
☸/☸/☸ Ulew - Kaq'iq'	· Ⓞ 120
☸/☸/☸ Q'aq' – Ya'	· Ⓞ 120
☸/☸/☸☸ Rub' anikil ri qach'akul	· · 121
☸/☸/☸☸☸ Ja re k'a ri k'atzinel chi nb'an	· · 121

☸☸☸ KIB'Y RI WINAQI' RI XKIYA' KINA'OJ CHUPAM RE SAMAJ RE'	· : 122
☸☸☸/ · Ri Ajq'ija' Xeya'o Ri Jalajöj Taq Na'oj	· : 122
☸☸☸/ .. E Jarupe' Ixoqi', Achi'a', Ajq'ija' Ri Xeya'o Na'oj Pa Jujun Tinamit	· : 127
☸☸☸/ ☸☸☸ Kijuna' Ri Winaqi' Xkiya' Kina'oj Chupam Re Samaj Re'	· : 129
☸☸☸/☸☸☸☸☸ Kitinamit Chuqa' Kitinamital Ri Winaqi' Xeya'o Ri Na'oj	· · 131
RI WUJ XEK'ULB'ËX (Bibliografía)	· : 133

KAT' OXI' NAB'EY TAQ TZIJ

Ronojel k'a ri kina'oj, ri kich'ob'oj ri qati't qamama' ri kiya'on kan kisipan kan chi qe re öj kiy öj kimam, pa ruwi' ri Kab'awil, k'o k'a pa taq wuj, chuwäch taq ab'äj, chuqa' kiq'axan k'a kan rutzijol pa taq tzij, pa taq choloj, petenäq q'ij petenäq säq, chi wiq chi tanaj.

Wawe' k'a, xa xqamöl k'a jub'a' ruchi' richin k'a man nk'is, richin k'a man nchüp, ri q'anapixa', saqapixa' richin tz'eteb'äl säq k'aslem. Chuqa' richin ri q'anana'oj saqana'oj ri kiya'on kan kisipan kan ri qati't qamama', ja ta re xkojmolon, ja ta re' xkojkuchun, ja ta re' xkojnuk'un chik jun b'ey. Xa xtiketamaj ta ri qami'al qak'ajol, ri qiy qamam rutzuqik, ruwiqik, rilixik ri Tz'aqol Bitol, Alom K'ajolom, Ruk'u'x Kaj Ruk'u'x Ulew. ¡Ke ta k'a ri!

Wawe' xtiqatzijoj jub'a' ri nkib'ij ri qate' qatata' Ajq'ija', pa ruwi' ri rutikik, rawexik, rusaqirik, ralaxik ri k'aslem winaqirem wawe' chuwäch re ruwach'ulew. Nqatun k'a ruchi', nqajunamaj k'a ruwäch, rik'in ri nub'ij nutzijoj ri ojer tz'ib'anik, ri ojer wujil ri Popol Wuj rub'i', chuqa' ri qawujil röj kaqchikela'. Richin ta ntz'aqät jub'a' ri Maya' na'oj, Maya' ch'ob'oj.

Wawe' nqanataj k'a jub'a' rutz'ukik ri k'aslem, rutz'aqik ri winäq, tz'aq winäq b'it, ri achike ruma töq xtz'aq ri winäq. Chuqa' nqasöl k'a jub'a' rij achike k'a ri q'axinäq chi qawäch röj achike ri Ajaw, ri achike k'a ri qakab'awil, richin tikirel xtiqaya' ruq'ij chi utzil pa rub'eyal. Ri nima'q taq q'ij, ri chawon taq q'ij, ri nuchöl nrajilaj ri qajilab'al q'ij kiya'on kisipan kan ri ojer qate' qatata'. Ri rejqalem ri ruchuq'a' ri Kajulew pa qawi', pa qak'aslem, chuqa' ri rub'anik qayuqen qaximon qi' kik'in.

Rik'in k'a jub'a' majanipe ta xojtikir xqamöl ruchi', ri q'anana'oj saqana'oj, ri kimolon kan ruchi' ri qati't qamama' jank'ala' q'ij jank'ala' säq. Xa xe k'a ok re' ri xqil, xqasik', kik'in ri qate' qatata' ri xkiya' kiq'a' kaqän pa qawi', ri xkichöl xkajilaj jun ka'i' kitzij, jun ka'i' kina'oj, ri man xkik'ek'ej ta, xkiya' kan xkisipaj kan chi ke k'a ri kimi'al kik'ajol, chi ke k'a ri kiy kimam. Xa man k'a xtikis ta, xa man k'a xtichup ta, re natab'äl kichin re xkiya' kan xkisipaj kan. ¡Ke ta k'a ri!

Runuk'ik rutz'ib'axik ri qanimab'äl k'u'x

•

RUB'ANIKIL XNUK'UTÄJ RI K'ASLEM CHUWÄCH RI RUWACH'ULEW

Re kaj kan k'o wi, ja ri k'aslem chuwäch ulew xnuk'utäj ruma rajowab'al ri loq'aläj Kab'awil, Ruk'u'x Kaj, Jun Raqän K'aqolajay, Ch'ipik'aqolajay, Raxak'aqolajay. Ruk'u'x Ulew, Tepew Q'uq'kumätz, ri qati't qamama', Ixmukane' Ixpiyakok, Ixchel Itzamna, B'anonel Nuk'unel, Tz'aqol B'itol, Alom K'ajolom, Ruk'u'x Choy, Ruk'u'x Palow, Jun Ajpu' Wuch', Jun Ajpu' Utiw, Saqinima Sis, Ajraxaläq, Ajraxasel. Rik'in k'a rononel kuchuq'a' xkitik xkawexaj ri k'aslem winaqirem chuwäch ri ruwach'ulew. Rik'in re nimaläj taq uchuq'a' re xqanataj qa xb'anatäj ronojel.

a) Ke re' rub'anikil rub'anon

Ri nab'ey xa xe k'o ri nimaläj kaj, ruma ri kaj kan k'o wi, xa ja ri majun achike ta ri k'o chupam, xa chöj tolan, tz'iran, jamäl rupam ronojel. Xe ri Ulew muqül chupam ri palow k'o chupam ri nimaläj kaj. Chöj q'equm töq majani k'o ri loq'oläj q'ij. K'a ja töq xb'anatäj ri loq'oläj taq ch'umil, loq'oläj q'ij, ja ri' ri xya'o saqil chupam ri nimaläj kaj; ja k'a ri' töq xapon ri saqil meq'enal pa ruwi' ri loq'oläj qate' ruwach'ulew.

Pa rutikirib'al xa xe ri ya' k'o, ri palow k'o chuwäch re ruwach'ulew, xa ruyon ri palow nq'aläj. Majun k'o ta, majun nsilon, majun nq'ajan, q'equm rub'anon, xa xe ri Tepew Q'uq'kumätz e k'o

chupam ri nimaläj taq kismal tz'ikina'. Xe wi ri Tepew Q'uw'kumätz ri yesilon chupam ri nimaläj ya', ruma ja ri' ruxe'el ri k'aslem, töq xoqa' el ruchuq'a' ri Ruk'u'x Kaj rik'in.

ä) **Ja re' ri xk'ulwachitäj**

Xnuk'utäj k'a ri ruwach'ulew rik'in ri rusaqil ruchawomal ri Ruk'u'x Kaj pa ruwi' Tepew Q'uw'kumätz. Rik'in ri nimaläj uchuq'a', nimaläj saqil, nimaläj meq'enal, ri xuya' pe ri Ruk'u'x Kaj pa ruwi' ri qate' ruwach'ulew, ja ri töq xujäm ri' ri loq'oläj palow, xb'ek'ulum k'a pe ri loq'oläj ulew, ri nima'q taq juyu', nima'q taq taq'aj, ch'utin taq juyu', ch'utin taq taq'aj (Xajil).

Xe'aläh k'a ri nima'q taq choy, ch'utin taq choy, nima'q taq raqän ya', ch'utin taq raqän ya', nima'q taq che', ch'utin taq che', nima'q taq q'ayis, ch'utin taq q'ayis, nima'q taq chikopi', ch'utin taq chikopi', ronojel ri k'o kik'aslem chuwäch re loq'oläj ruwach'ulew.

Ja ri Tz'aqol B'itol xtikon, xawexan, xk'iytisan richin ri k'aslem winaqirem. Xa eqal xnuk'utäj rik'in rumeq'enal ri q'ij chuqa' ruchuq'a' ri qate' ulew.

Nab'ey kan k'o wi ri kaj chuqa' ri ulew, xa xe muqül chuxe' ri ya', chuxe' ri palow. Ja töq xpe ri rusaqil rumeq'enal ri loq'oläj q'ij, ruchuq'a' ri Ruk'u'x Kaj, pa ruwi' ri nimaläj ya', ja ri töq xuch'är ri', xb'ek'ulun k'a pe ri ruwach'ulew, xaläh k'a ri kaq'iq', ri ya', ja ri' xb'ano chi xtz'ukutäj ri k'aslem, xetz'ukutäj ronojel ri chikopi', ri che', ri kär, ri siwan, ri raqän taq ya', pa ruk'isb'äl xtz'ukutäj ri winäq.

b') **Ri nimaläj kaj**

Ri nimaläj kaj kan k'o wi, ja rija' ri Kab'awil, rajaw ri k'aslem, rajaw ri kamik. Xa tolan k'a rupam ronojel, xa tz'iran k'a, xa jamäl k'a ronojel. Töq xerutz'äq ri ch'umila', ri q'ij, ri ik', ri ruwach'ulew, ronojel xrajilaj, xretaj, richin tikirel xaläh ri k'aslem winaqirem. Ronojel ri kaj, ronojel ri k'o chupam ri kaj, ja ri' chuqa' ri Kab'awil, ruma ri' ronojel üt'z rub'anik, etan rukojöl, xa ja rija' ri Kab'awil

xutz'ük ri' ruyon. Ja ri kaj, ri ulew, ri q'ij, ri ik', ri ch'umil, ronojel ri kajulew ja ri' ri Ajaw, ja ri' ri Kab'awil.

ch) **Rub'eyal runuk'ik ri kajulew**

Achi'el nkib'ij ri qate' qatata', pa rutikirb'al ri kaj, ri ulew, ri ch'umil, ri q'ij kan e k'äs wi, xa xe chuwäch re loq'oläj ruwach'ulew majani k'o k'aslem. Ruma ri' xkich'ob' runuk'ik ri kitz'aq kib'it, richin chi k'o k'aslem chupam re ruwach'ulew.

Majun nsilon, majun k'o ruk'aslem, majun nnatan, majun nsik'in, majun nya'o ruq'ij ri Ajaw, ri Kab'awil. Rija' nrajo chi k'o ta nnatan richin, k'o ta nsik'in, k'o ta nya'o ruq'ij, k'o ta ntzuqu, k'o ta nwiqo chuwäch ri ruwach'ulew.

K'iy k'a kib'in kan, kiy k'a kitzijon kan, ri qate' qatata', ri ojer q'ij ojer säq, pa ruwi' ri rutz'aqik rub'itik ri k'aslem winaqirem chuwäch ri ruwach'ulew. Ja k'a re' petenäq chi wiq chi tanaj, ri loq'oläj tzij loq'oläj choloj qik'in röj re öj kiy öj kimam ri qati't qamama'. Xa kan junam k'a rik'in achi'el k'a nub'ij, achi'el k'a nutzijoj, ri loq'oläj Popol Wuj:

"Ja re' k'a xtiqaya' kan ruk'utik, ruq'alajrisaxik, rutzijoxik, ri rawexik, ri ralaxik, ruma ri Tz'aqol B'itol, Alom K'ajolom, kib'i' Jun Ajpu Wuch' Jun Ajpu Utiw, Saqinimasis, Tepew Q'uq'kumätz, Ruk'u'x Choy, Ruk'u'x Palow, Ajraxaläq Ajraxasel, yecha'. Rachb'ixik, rachtzijoxik ri Iyom Mamom Ixmukane' Ixpiyakok rub'i'. Matzanel Yuqenel, kamul Iyom kamul Mamom..."

"Rutzijoxik qana'ojib'al, tz'etb'äl säq k'aslem yecha', k'o nab'ey qawujil, ojer tz'ib'anik tub'ananej xa ewäl chuwäch ri tz'etöy richin ri mayöl richin. Nim rub'ixik, rutzijoxik töq xtz'ukutäj ronojel kajulew. Rukaj tz'ukuxik, rukaj xulk'utuxik retaxik, rukaj che'exik, rumejk'amaxik, ruyuqk'amaxik rupam kaj, rupam ulew, kajtz'uk, kajxulk'ut yecha', ruma ri Tz'aqol B'itol e rute' rutata' k'aslem winaqirem, Ab'anel K'uxlanel, aläy richin, k'uxla'äy richin ralaxnem amaqil, ralaxnem al, ralaxnem k'ajol, ajmayöl, ajna'oj pa ruwi' ronojel kajulew, ri choy, ri palow."

“Xa rik'in kinawal, rik'in kipus, xb'anatäj wi runa'ojixik ri juyu' taq'aj, chi anin, richin ruwinaqirik ri k'isis ri chäj.

Ke re' k'a xkikot ri Q'uq'kumätz, ützi ri xatoqa el at Ruk'u'x Kaj, at Jun Raqän at Ch'ipik'aqolajay, Raxak'aqolajay.

Xutzir k'a ri qatz'aq qab'it xecha' k'a.

Nab'ey k'a xwinaqir ri ulew, juyu' taq'aj; xjaqatäj k'a el kib'ey ri ya', xeb'iyin konojel chi kikojöl taq juyu'. Xa kan chob'öl chik ri xk'oje' wi ri ya' töq xeb'ek'ulun pe ri nimaläj taq juyu'.

Ke re' k'a rutz'ukik ri ruwach'ulew töq xwinaqirisäx kuma ri Ruk'u'x Kaj Ruk'u'x Ulew, xe'ucha'ëx ri nab'ey xena'ojin. Xa kan k'o wi ri kaj, xa kan k'o chik ri ruwachulew pa ya'.

Ke k'a re' runa'ojixik, töq xkina'ojij, töq xkiquqa' rub'anik, ruk'achojirisaxik kuma.”

Ja k'a re kitzij ri qate', ja k'a re kitzij ri qatata' kiya'on kan, kisipan kan. Ruma k'a ri', ri qate' qatata' k'a ja na ri' nkib'ij, ach'el kib'in kan ri qati't qamama' ri xetz'ib'an kan ri loq'oläj Popol Wuj, ke na ri' petenäq chi wiq chi tanaj.

Ri loq'oläj kaj ja ri' ri nab'ey kan k'o wi, ja rija' ronojel, ri saqil, ri meq'enal, ri q'ij ri ch'umil, k'a ri' ri qate' ruwach'ulew. Xetzijon k'a ri Ruk'u'x Kaj Ruk'u'x Ulew; ja ri je' xe'awexan xe'alan ronojel re nqatz'ët wakami, ri kaq'iq', ri ya', ri q'aq', ronojel che' q'ayis, ri chikopi', ri kär, ri winäq; re' nqab'ij k'aslem winaqiren chi re wakami. Ja ri ruchuq'a' ri loq'oläj q'ij, ri rusaqil, rumeq'enal, ruchawomal rik'in ri ruchuq'a' re qate' ruwach'ulew, re öj ruchapon, re nb'iyin, nsutin, xe'awexan xe'alan ri k'aslem. Ri nqab'ij qajaw chi re wakami, ja ri kaj, ja ri ulew. K'atzinel chi nq'ax chi qawäch chi ri kajulew xa ruyon xutz'uk ri'.

Chuqa', k'atzinel chi nq'ax chi qawäch, töq nkib'ij ri Ruk'u'x Kaj ri Ruk'u'x Ulew, Xutzir k'a ri qatz'aq qab'it! man xa xe ta yech'o pa ruwi' ri winäq, xa kan yech'o chuqa' pa ruwi' ronojel re k'o

ruk'aslem: ri che', ri juyu' taq'aj, ri raqän taq ya', ri choy, ri kaq'iq',
ri chikopi', ri winäq, ronojel re nqatz'ët.

• / • **Ja Re' Ri Xek'oje' Chupam Ri Runuk'ik Ri Kajulew**

Töq nqab'ij ¿Achike xeb'ano? k'atzinel chi nq'ax chi qawäch chi ri Ruk'u'x Kaj ja rija' ronojel. Ronojel ri b'i'aj nqanataj xa e ruchuq'a' rija', ruchuq'a' ri kaj. Chupam ri kaj e k'o konojel ri ch'umila', ri q'ij, ri ik', chuqa' ri qate' ruwach'ulew. Chupam chik k'a re ruwach'ulew öj k'o röj winaqi' ruma ri' töq yojq'ejelon nqab'ij: E loq'oläj ri Ruk'u'x Kaj, Ruk'u'x Ulew, ruma ja rije' xeya'on ri qak'aslem.

Tikirel k'a nqab'ij chi ri xtz'uku ri k'aslem, ri xtz'uku ronojel re nqatz'ët chuwäch ri ruwach'ulew, ja ri Ruk'u'x Kaj, ri Jun Raqän, K'aqolajay, ri Chipik'aqolajay, ri Raxak'aqolajay. Chuqa' ri Ruk'u'x Ulew nb'ix Tepew Q'uq'kumätz chi re. Ri Tepew Q'uq'kumätz ja ri' ri uchuq'a' ri k'o chuwäch ruwach'ulew: ri loq'oläj kaq'iq', ri loq'oläj ya', ruk'u'x palow, ruk'u'x choy, ruk'u'x raqän taq ya', ri loq'oläj tew, ri loq'oläj sutz', loq'oläj moyew. Ronojel k'a re xqanataj qa, ruchuq'a' ri kaj, ruchuq'a' ri ulew, ja re' ri Tz'aqol B'itol, Alom K'ajolom nb'ix chi ke.

• / • / • **Jun nimaläj Ajaw**

Xa jun ri nimaläj qajaw, ri nb'iyin ri nsutin pa qawi' chi nimaläj gonojel ri öj k'o chuwäch re loq'oläj qate' ruwach'ulew. Xa ja ri k'iy rub'anikil nuk'ut ri'. Chuqa' töq nuk'ut ri', jantape' nq'alajin ka'i' nimaläj taq uchuq'a'.

K'o k'a ri Ruk'u'x Kaj ja ri' ri nb'ix Jun Raqän chi re, k'o chik k'a ri Ruk'u'x Ulew, ja ri' ri nb'ix: Tepew Q'uq'kumätz chi re. Ja k'a re ka'i' uchuq'a' re', töq nkitun ki', xa jun nkib'än, nkalaj ri k'aslem. Ri Ajaw, ka'i' ruchuq'a', ka'i' rub'anikil; ja ri' ri qate' qatata', ja ri' ri qati't qamama', ja ri' ri k'aslem, ja ri' ri kamik.

Ronojel ri nqab'ij: Ajtz'aq, Ajb'it, Q'uq'kumätz, Alom K'ajolom, ja re' ri ruchuq'a' ri qajaw.

• / • / •• *Kib'i' ri ruchuq'a' ri Kab'awil*

- Ajaw
- Ruk'u'x Kaj Ruk'u'x Ulew
- Tz'aqol B'itol - Ajtz'aq, Ajb'it
- Alom K'ajolom
- Tepew Q'uq'kumätz (Q'uq' – kumätz)
- ⊖ Jun Raqän K'aqolajay, Raxak'aqolajay, Ch'ipik'aqolajay. (Ruk'u'x Kaj)
- ⊖• Ixmukane' Ixpiyakok (Iyom Mamom- Qati't Qamama')
- ⊖•• Kab'awil.

• / • / ••• *Ruq'ajarik ri jujun b'i'aj (Ri nb'ekulun wi ri b'i'aj)*

• / • / ••• / • **Ajaw:** Re b'i'aj re', petenäq rik'in ri kitzij ri qati't qamama' ri jantape' nqokisaj re wakami, taq nqab'ij: Qajawal, qajaw chuqa' Ajaw. Töq nqab'ij Ajaw nq'ax k'a chi qawäch ri' chi yojch'o chi rij ri ya'öl qak'aslem; ke re' runuk'ik rub'anon pe ri petenäq, ja re' ri k'o pa qawi', ja re' ri k'o pa qak'aslem, pa qana'oj.

Ri ojer qate' qatata' man nkokisaj ta ri ch'ab'äl ri' töq nkiq'ejela' ri ya'öl k'aslem. Ri Ajaw nkib'ij chi ke ri e tata'aj pa ruwi' ri jun chinamit, pa ruwi' jun tinamit, pa ruwi' jun Amaq'. Ja ri ri nb'ix ajawa' chi ke. Ri ya'öl k'aslem *Kab'awil* nkib'ij chi re. Ja k'a re wakami xa xe chik Ajaw nqab'ij.

• / • / ••• / •• *Ruk'u'x Kaj Ruk'u'x Ulew: Ja re ka'i' nima'q taq uchuq'a' re' ri yeya'o k'aslem. Ri*

Ruk'u'x Kaj ja ri nuya' pe rusaqil ruchawomal pa qawi', pa ruwi' re qate' ruwach'ulew. Ri Ruk'u'x ri Ulew ja ri' ri ruchuq'a' ri loq'oläj

gate' ruwach'ulew, ri niya'o qak'aslem, ruma ronojel ja rija' niya'o chi qe: ri qaway, quk'uya', qatzyaq, ronojel. Chuqa' chupam re peraj re' k'o ri ruk'u'x kaq'iq', ri ruk'u'x ya'.

a) **Ruk'u'x Kaj**

Manaq ta ri loq'oläj q'ij, manaq ta ri saqil, manaq ta chuqa' rumeq'enal, manaq ta k'aslem. Ja k'a re q'ij jun ruchuq'a' ri Ruk'u'x Kaj, ri nqatz'ët, nqana' chi nuya' qak'aslem.

K'o chik chuqa' ri Jun Raqän, K'aqolajay, ri Ch'ipik'aqolajay, ri Raxak'aqolajay, ruchuqa' ri Ruk'u'x Kaj, nqatz'ët nqawachij, chuqa' nqak'axaj töq nrajo' nuk'ut ri'. Ri ch'umila', ri ik', ri ch'aqa chik ruwach'ulew ri yeb'eyaj, yesutin chupam re nimaläj kaj, chuqa' k'o nüm kuchuq'a' pa ruwi' ri gate' ruwach'ulew. Ronojel k'a re uchuq'a' re', ja re' ri nqab'ij Ruk'u'x Kaj chi re.

ä) **Ruk'u'x Ulew**

Wi manaq ta ri loq'oläj gate' ruwach'ulew, manaq ta chöj pa ruwi' öj pa'äl wi. Chupam chik k'a re loq'oläj ruwach'ulew k'o chik ch'aqa' uchuq'a' ri nto'on chi k'o k'aslem. Ja ri loq'oläj kaq'iq' chuqa' ri loq'oläj ya', ri loq'oläj q'aq'.

b') **Ri gate' ruwach'ulew**

Pa ruwi' ronojel re xqanataj qa, re gate' ruwach'ulew k'äs, ruma ri' öj ruchapon chuqa' nb'iyin, nsutin. Ja ri nb'ano chi k'o kaq'iq', k'o ruq'ijul jäb', k'o ruq'ijul saq'ij, k'o paq'ij, k'o aq'a'. Ronojel k'a re nb'ix Tepew Q'uq'kumätz chi re.

• / • / ... / ... **Tz'aqol B'itol**

Ri Tz'aqol ja ri ri ajtz'aq, ri tz'aqonel ri nuk'unel, ri xb'ano ri xtz'aqo ri runuk'ik ri k'aslem chuwäch re ruwach'ulew. Ja ri' ri k'iytisanel, ja ri ri k'aslem winaqiren. B'itol: ja re' ri kamik, ja re' ri yab'il, ri kab'raqän, ja re' ri sutkum, ja re' ri q'eqäl jäb', ja re' ri wayjal, ja re' ri meb'a'il.

a) **Tz'aqol**

Tz'aqol nb'ek'ulun k'a chi tzij chi ja rija' xnuk'u ri k'aslem achi'el jun ajtz'aq, ruma ri' chuqa' nb'ix Ajtz'aq chi re. Töq ruloman ruchuq'a' ri kaq'iq', nkotz'ijan nwachin ri k'aslem. Töq ruloman ruchuq'a' ri loq'oläj jäb' yalan ützi ri k'aslem, nkotz'ijan nwachin ri loq'oläj ruwach'ulew. Töq ri ruwach'ulew ki' ruk'u'x, yojrutzuq, k'o qaway, k'o quk'uya', k'o ruk'aslem ri che', ri chiköp, ri winäq, k'o kikotem, k'o raxnaqil, k'o qami'al qak'ajol. Ja re' töq ri kajulew nunuk' ri k'aslem, nuk'iytisaj ri k'aslem achi'el jun ajtz'aq. Ke re' k'a töq Tz'aqol nb'ix chi re.

ä) **B'itol**

Nb'ek'ulun k'a chi chuqa' k'o kamik, man xa xe ta alaxnem k'o, chuqa' k'o kamik. Chupam la kaj la ch'umila' yekäm, la ik', la q'ij chuqa' la ruwach'ulew yekäm. Ke ri chuqa' chuwäch re ruwach'ulew e k'o ye'aläx, e k'o yekäm, chi che', chi q'ayis, chi chiköp, chi winäq, yojkäm ruma yab'il, ruma rijixnem, ruma q'eqäl jäb', ruma sutkum, ruma kab'raqän, ruma saq'ij, jalajöj ruma yojkäm. Chuqa' e k'o ye'aläx q'ij q'ij, chi chikopi', chi che', chi winaqi'. Ri Ajaw, ja rija' kamik, chuqa' ja rija' k'aslem, ruma ri' rub'ini'an Kab'awil.

· / · /.../... *Alom K'ajolom*

Richin xkib'än ri k'aslem k'o chi xe'ok te'ej tata'aj, alanel alk'walanel, Alom K'ajolom. Chupam re kajulew k'o ri ka'i' uchuq'a' ri', ri loq'oläj q'ij ja ri qatata', ri loq'oläj ik' nb'ix qati't chi re, chuqa' nb'ix qate' chi re; re loq'oläj ruwach'ulew ja re' qate'. Töq xutun ri ruchuq'a' ri loq'oläj q'ij rik'in ruchuq'a' re qate' ruwach'ulew, ja ri töq xkalaj ri k'aslem.

20

Re jun uchuq'a' re' k'a k'o qik'in chi qonojel, ri che' k'o ixöq k'o achij, ri chikopi' chuqa' ke ri', k'o ixöq k'o achij, chi qakojöl röj winaqi' e k'atzinel ri ixöq rik'in ri achi richin yeqatz'äq k'ak'a' taq k'aslem. Pa maya' na'oj ri achin ruk'wan ruchuq'a' ri loq'oläj q'ij, ri ixöq ruk'wan ruchuq'a' ri loq'oläj ik'. Ri Kab'awil pa nüm nuk'ut ri', töq rija' kaj, q'ij

chuqa' ruwach'ulew. Chuqa' pa ko'öl nuk'ut ri' töq rija' achi chuqa' ixöq, ye'ok Alom K'ajolom. Xa ruma k'a ri' töq nb'ix chi re: " at Kab'awil chi Kaj chi Ulew, at Alom K'ajolom".

- a) **Alom:** Ja ri te'ej, ja ri nk'oje' ral, ruma ri qate' ruwach'ulew xojralaj töq xuk'ul ruchuq'a' ri loq'oläj q'ij. Ke ri k'a töq ronojel re öj k'o chuwäch re loq'oläj ruwach'ulew, k'o qate'. Chi chiköp, k'o ixöq, chi che' k'o chuqa' ixöq, ke ri k'a ri winäq k'o chuqa' ri ixöq, ri te'ej chi tikirel nwinaqir re ruwach'ulew.
- ä) **K'ajolom:** Ri nab'ey K'ajolom ja ri loq'oläj q'ij, töq xuya' ruchuq'a' pa ruwi' ri qate' ruwach'ulew, ja ri töq xkalaj ri k'aslem winaqirem. Ke ri k'a töq qonojel k'o qak'aslem chuwäch re ruwach'ulew, k'o achij, k'o tata'aj, ke ri' ri che', ke ri' ri chikopi', ke ri chuqa' ri öj winaqi'. Manaq ta k'aslem we man ta k'o ixöq achin richin yojwinaqir. Ruma xa kan ke ri' ri ruxe'el ri k'aslem, ri kajulew, Alom K'ajolom, alanel alk'walanel.

• / • /.../ — *Tepew Q'uq'kumätz*

Rije' e k'o chupam ri kaq'iq', e k'o pa releb'al ri q'ij, e k'o pa ruqajib'al ri q'ij, e k'o pa releb'al ri kaq'iq', chuqa' e k'o pa ruqajib'al ri kaq'iq'. Ja rije' ri e b'anonel e nuk'unel richin ronojel ri k'o chuwäch ruwach'ulew.

- a) **Tepew:** re jun ojer tzij ri nb'ek'ulun chi nïm ruchuq'a', ruma ri' töq jun kowilaj achin, ko nïm ruq'atb'al tzij, "Ko ruq'aq'al rutepewal" nb'ix chi re. Tepew nb'ek'ulun nïm ruq'ij, nïm ruchuq'a', nïm ruk'ojlem, ri k'o nïm ruq'ij.
- ä) **Q'uq'kumätz:** Wawe' ka'i' tzij runuk'un ri': Q'uq' - kumätz, re xa jun k'amb'äl tzij.
- *Q'uq':* Ri q'uq' jun ajxik' chiköp, nuk'exewachuj ri loq'oläj kaq'iq', ri nb'iyaj nsutin pa qawi', nuya' qak'aslem chi chikopi', chi winaqi', chi che', ronojel re k'o chuwäch re ruwach'ulew. Manaq ta ri loq'oläj kaq'iq' xa manaq ta k'aslem. Chuqa' nuk'exewachuj ri loq'oläj sutz', ri mi'ul. Ri nib'eyaj nsutin pa

qawi' richin nuk'am pe ri loq'oläj jäb', ri qaya' ri niya'an ri loq'oläj ruwach'ulew, richin nk'iy, nkotz'ijan, nwachin ri ruwach'ulew.

- *Kumätz*: Re' jun chiköp ri nuqëb' nujil ri' chuwäch ruwach'ulew, nuk'exewachuj re ruwach'ulew, ri ya', chuqa' ri raqän taq ya', ri choy, ri palow ri sutz', ri moyew. Ronojel re k'o chuwäch re ruwach'ulew xa ruximon ri'. Ronojel k'a re xqanataj qa, ja re' nb'ix Q'uq'kumätz chi re. Man qitzij ta chi kan ja ri kumätz chiköp ja ri ri qajaw, xa xe k'amb'äl tzij. Kan k'o wi chuqa' kiq'ij konojel chikopi', man xe ta ri kumätz, ri q'uq', xa chi konojel chikopi', chi konojel che', q'ayis, ri ya', ri kaq'iq', röj winaqi' xa junam qaq'ij, xa öj ruq'a' raqän ri kajulew, xa qachaq' qanimal qi' qonojel.

Ronojel k'a re uchuq'a' xqanataj qa, ja re' xe'awexan, ja re' xe'alan ri k'aslem ri winaqirem. Ruma ri nkib'ij ri qate' qatata' chi ri qate' ruwach'ulew, xojralaj, nuya' nusipaj qaway quk'uya', pa ruk'isb'äl yojruyäk töq yojkäm.

• / • /.../— *Jun Raqän:*

Ja re' rub'í' ri Ruk'u'x Kaj. Juraqän K'aqolajay, Raxak'aqolajay, Ch'ipik'aqolajay. Re xenatäx qa nima'q uchuq'a' re' e k'o pa kaq'iq', e k'o chupam ri sutz', rije' e k'o chi kikojol ri kaj ri ruwach'ulew. Töq ri ajq'ij yerunataj re oxí' uchuq'a' re', nuna' kimeq'enal, k'o re' kich'ich'ul, k'o jun rukaj, ri Kaqak'aqolajay, ri man kan ta qetaman. Nkib'ij chi ja chi ri' k'o wi ri nana Kawoq ruma ri käq. Re uchuq'a' k'a re' yeq'alajin töq npe ri jäb'; janila uchuq'a', janila q'aq'al kik'wan, ruma ri' töq nqaqa pa ruwi' jun che' ri K'aqolajay kan nuch'är jumul, nrelesaj pa ka'í' ri nima'q taq che', yeruk'ät, yerukamisaj jumul.

• / • /.../— *Ixmukane' Ixpiyakok:*

Ja ri' ri qati't, ja ri ri qamama', ri xkik'ulb'ej ri ixim ri tz'ite', richin xkikanoj ri achike xok ruch'akul ri winäq. Ja ri qati't xtz'aqo ri winäq

rik'in ri ke'en xub'än rik'in ixim. Ja re' qati't ik' nusaqarisaj ri aq'a', ruxlanib'al ri k'aslem, ja ri' ri nunuk' nuwiq' ri qak'aslem. Ri qati't Ixmukane' ja rija' yeto'on ri ixoqi' e yawa'i' chik. Ja rija' yechajin ri ixoqi' töq e ajtuj, juwinäq q'ij, juwinäq aq'a'. Ri e ajq'ija' xok kisamajib'al ri tz'ite', rik'in ri' xepajon wi, rik'in ri' xech'ob'on wi, chi ri xpe wi ri kina'oj richin xenuk'utäj ri nab'ey qate' qatata'. Ja rije' ri qati't qamama' ri e rajawal juyu' taq'aj, e rajawal qaway quk'uya', e rajawal konojel chikopi', e rajawal ronojel che', q'ayis, k'ichelaj.

• / • /.../☸ *Kab'awil:*

Ja re' rub'i' ri ya'öl k'aslem, ruma ri qate' qatata' xq'ax chi kiwäch chi jantape' ka'i' uchuq'a' ri nuk'ut ri' pa kqa'aslem. Ri b'i'aj Kab'awil, ka'i' na'oj ruk'wan. Kab' – awil: Kab' nb'ek'ulun ka'i'; awil nb'ek'ulun awäch, ab'anikil, awuchuq'a'. Ri qati't qamama' Kab'awil xkib'ij chi re ri ya'öl k'aslem, ruma xkitzët richin ja ri Ruk'u'x Kaj, Ruk'u'x Ulew nya'o ri k'aslem, ka'i' uchuq'a' nk'atzin. Chuqa' xkitz'ët chi k'o k'aslem ruma k'o ixöq, k'o achin, ye'ok te'ej, ye'ok tata'aj, chuqa' chupam ri kajulew k'o k'aslem, k'o kamik, ronojel re tz'etel naläx chuqa' nkäm. Ruma ri' töq nb'ix, ja rija' k'aslem, ja rija' ri kamik, ja rija' ri qate' ja rija' ri qatata', ja rija' ri ka'i' uchuq'a', ya'öl k'aslem ri rub'ini'an Kab'awil.

• / • *Ri Samaj Xb'angatäj Töq Xnuk' Ri Kajulew*

Achi'el nkib'ij ri qate' qatata', nüm rutzijoxik, nüm rajilaxik, töq xkitzu' ronojel kajulew, rukajtz'ukuxik, rukajxuk'utuxik retaxik, rukajche'exik, rukajk'amaxik, ruyuqk'amaxik rupam kaj, rupam ulew, kajtz'uk, kajxuk'ut ruma Tz'aqol B'itol yecha. Ja k'a re' kib'in kan ri qate' qatata'. Ronojel rupam la kaj xa etan, xa ajilan, ruma ri' loman ruchuq'a' ri q'ij, ri ik', ri ch'umila pa qawi'.

Ke ri' chuqa' rupam ri ulew etan ronojel, kan ronojel pa rub'eyal rub'anon, ruma ri' loman ruchuq'a' ri kaq'iq', ri ya', ri q'aq', ruma ri' k'o rutzil ri k'aslem. Ronojel k'a re', ja ri kajulew xunuk' ri' ruyonil rik'in ri *ruchuq'a' ri Tz'aqol B'itol nqab'ij chi re. Ri kajulew ja re' ri

Tz'aqol B'itol; töq xutz'äq ri k'aslem chuqa' ri kamik, xubini'aj Tz'aqol B'itol.

Ri loq'oläj ruwach'ulew nuya' qaway, nuya' quk'uya', we npa'e' ta, we npe ta jun kab'raqän, tikirel chuqa' yojrumüq, yojrukamisaj, yojrukich, yojrub'it, yojruwulaj.

Töq k'o raxnaqil ri ch'akulaj k'o ruk'aslem k'o kikitomal; töq npe ruyab'il, nkajtäj qa, nmayir qa k'a ri' nkäm. Ri B'itol ja ri' ri yab'il ruk'amom pe kamik.

• / • / • *Ri loq'oläj kaq'iq'*

Ri loq'oläj kaq'iq' nuya' k'aslem, chuqa' ruk'wan kamik, töq ninimär pe ruchuq'a', xa nupo pe ri' sutkum, tikirel yeruk'uq che', yeruk'waj jay, nuq'ut, nub'it, nukich ronojel ri k'o pa rub'ey, chi tiko'n, chi chikopi', chi che', chi winaqi', ronojel. Ri loq'oläj kaq'iq' chuqa' ja rija' k'aslem, ja rija' kamik.

• / • / • *Ri loq'oläj ya'*

Ri loq'oläj ya' chuqa' k'aslem, chuqa' ruk'wan kamik töq nupo' pe ri' chi q'eqäl jäb', chi kaq'iq' jäb', ruma chuqa' tikirel yerumuq jay, yerumuq tinamit, yerumuq tiko'n. Ke re' k'a töq nb'ix chi chuqa' ri loq'oläj ya', nuya' k'aslem nuya' kamik. Ruma k'a ri töq nkib'ij ri qate' qatata', chi k'atzinel nya' ruq'ij ri ya', man titz'iloq, ma xa toyowär, tikirel yojrumuq, yojrukich, yojrub'it, yojrukamisaj, chuqa', töq ri ya' man xtipe ta chik yojkäm qonojel.

• / • / • *Ri qate' ruwach'ulew*

Pa ruwi' ronojel re xqanataj qa chuqa' k'äs re qate' ruwach'ulew, ruma ri öj ruchapon, chuqa' nb'iyin, nsutin. Ja ri' nb'ano chi k'o kaq'iq', k'o ruq'ijul jäb', k'o ruq'ijul saq'ij, k'o paq'ij, k'o aq'a'. Ronojel k'a re nb'ix Tepew Q'uq'kumätz chi re.

Ri samaj xb'anatäj ja ri Tz'aqol B'itol, Ajtz'aq Ajb'it chuqa' Alom K'ajolom, alanel alkwalanel, ruma ri Ajaw ja rija' ri k'aslem chuqa' ja rija' ri kamik. Ja rija' ri te'ej chuqa' ja rija' ri tata'aj, xkalaj ri k'aslem winaqirem, ri nima'q taq juyu', nima'q taq taq'aj, ri nima'q taq che', ri nima'q taq chikopi', ruma ri rub'ini'an Kab'awil. Ka'i' tiwachin, ka'i' ruchuq'a', ka'i' rub'anik. Ja ri Ruk'u'x Kaj, ri q'ij, ri K'aqolajay Jun Raqän, ri Ch'ipik'aqolajay, ri Raxak'aqolajay, chuqa' ri Ruk'u'x Ulew, ri nb'ix Tepew Q'uq'kumätz chi re, ja ri xesamajin, ja ri xe'alan ri k'aslem winaqirem.

• / .. /..... *Ajrxaläq ajraxasel*

Ke ri' chuqa' nb'ix chi re ri nimalaj Kab'awil, ri nimaläj qajaw, Ajrxaläq nb'ek'ulun chi ja rija' ri b'anöy utziläj taq läq, chuqa' chi ja rija' ri ruk'amon nokisan ri utziläj taq läq. Töq nb'ix chi re ri Kab'awil, Ajraxasel ke re' nb'ek'ulun: Rax nb'ix chi re ri janila üt. Sel nb'ix chi re ri läq ri b'anon rik'in ri tzumay, ruma xa selun pa nik'aj. Jun k'ak'a' tzumay ri nisel pa nik'aj ka'i' peraj nub'an, ka'i' sel. Ri jun sel ri' tikirel ntok läq. Ri ojer nb'an utziläj taq läq rik'in retz'ab'a'l chi re ri tzumay, ja ri' ri nb'ix Raxasel chi re.

Nb'ix chuqa' chi re ri Ajaw Ajrxaläq Ajraxasel, ruma ri qati't gamama', ketaman chi ri Ajaw, ri nimaläj Kab'awil, ja ri loq'oläj kaj, chuqa' ja ri loq'oläj ulew. Richi k'a nkiya' ruq'ij ri nimaläj Kab'awil, Raxasel nkib'ij chi re ri kaj, ruma nkitzu' ach'el jun nimaläj sel, ach'el jun Raxasel. Chuqa' ke ri nb'ix chi re ri loq'oläj qate' ulew, töq e pa'al pa ruwi' jun q'aq'ajuyu', näj yetzu'un, rax rax nikitzu' ri loq'oläj ruwach'ulew, xa ruma k'a ri' töq nb'ix chi re ri loq'oläj ruwach'ulew Nimaläq, Raxaläq. Ke ri k'a töq nb'ix chi re ri Ajaw, ri nimaläj Kab'awil: Nimaläq Nimasel, Raxaläq Raxasel; Ajrxaläq Ajraxasel.

• / .. /— *Ri samaj xkib'an chi kijujunal töq xkinuk' ri kajulew*

Xkib'ij k'a: tib'anatäj tik'achoj ri ruwach'ulew. Ri Tz'aqol B'itol xkich'ob', xkimäy rutz'aqik ri k'aslem winaqirem. Xkitun kuchuq'a' ri

Ruk'u'x Kaj Ruk'u'x Ulew ja ri töq xkitz'äq ri k'aslem. Rik'in ri rusaqil rumeq'enal ri loq'oläj q'ij, ri ya' xuch'är ri' rik'in ri nima'q taq juyu', ja ri töq xwinaqir ri ruwach'ulew.

Pa rutikirb'äl ri ruwach'ulew nojnäq chi ya', ri Ruk'u'x Kaj xub'ij chi ri ya' ri k'o pa ruwi' ri ruwach'ulew tuk'olo ri'. Xb'eq'alajin pe ri ruwach'ulew, ri palow, ri choy chupam ri nima'q taq jom, nima'q taq chob'öl xek'oje' wi kan, ri raqän taq ya' xkikanoj el kib'ey. Ke ri k'a xb'anatäj töq xb'ek'ulun pe ri ruwach'ulew, ri juyu' ri taq'aj, ri k'ichelaj.

Ri Tepew ri Q'uq'kumätz ja ri xe'awexan, ja ri xe'alan ri k'aslem, rachib'il ri ruchuq'a' ri Ruk'u'x Kaj. Xech'ob'on xena'ojin, xkib'ij xkitzijoj achike rub'anik xtibanatäj ri kitz'aq ri kib'it. Tetamäx k'a chi ke ri rub'anik, tisaqir k'a ri kaj ri ruwach'ulew.

Ri Tepew Q'uq'kumätz ja ri' ri qate' ruwach'ulew, ja ri' ri loq'oläj kaq'iq', ja ri' ri loq'oläj ya', ja chuqa' ri' ri loq'oläj q'aq', ri k'o pa Ruk'u'x Ulew, ruxe'el, rutemeb'al k'aslem. Ronojel k'a re ruchuq'a' re kajulew re xqanataj qa, ja re' rutemeb'al ri k'aslem chuwäch ri ruwach'ulew. Xa ronojel ruximon ri', xa rik'in ta jun manaq, man ta k'o k'aslem. Ruma ri' töq k'o chi nya'öx ruq'ij ri kaq'iq', ri ya', ri q'aq', ri qate' ulew. Chupam ri qanimab'äl k'u'x, qetaman chi ri nimaläj qajaw ri xnuk'u' ri k'aslem, ja ronojel ri nqatzu', ronojel ri nqokisaj. Ja ri Ajaw Tz'aqol B'itol xeb'ano ri nimaläj samaj ri xb'anatäj. Rikin ri kajowab'äl ri Ajaw xuch'är ri' ri ya' richin xb'ek'ulun pe re ruwach'ulew.

Xkimöl ki' richin chi xkinuk' ri kina'oj, richin xkinuk' ri kitzij, richin xkib'ij chi tinuk'utäj ri ruwach'ulew. Ri Tz'aqol B'itol, rije' xeb'ano richin xnuk'utäj ri ruwach'ulew, ri k'ichelaj, ri chikopi' chuqa' ri nab'ey qati't qamama', qate' qatata'. (Bocel)

Tepew Q'uq'kumätz, xkich'är ri ya' rik'in ri ulew, xkitz'uk ri che', ri sb'uq', ri juyu', ronojel chikopi' chuqa' ri winäq. Ri Ixmukane' Ixpiyakok, ja rije' ri xetz'aqo ri winäq tz'aq, winäq b'it, ja rije' chuqa' xech'ob'on rik'in ri tz'ite' richin xkanöx ri xok ruch'akul ri winäq. Ja rije' xena'ojin, ja rije' xemayon ri k'aslem.

• / .. / ÷ *Ri xkokisaj chi kijujunal*

Ja ri Tepew ri Q'uq'kumätz xkimol ki' xech'ob'on, xetzijon, richin xb'ek'ulun pe ri loq'oläj ruwach'ulew. Richin chi xnuk'utäj xwiqitäj ri ruwach'ulew xkokisaj ri kich'ab'äl. Ri qati't ri qamama' Ixmukane' Ixpiyakok, xkib'ij achike ri nik'atzin richin ri ruwach'ulew, richin xnuk'utäj pa ruchojmil, richin xeb'anatäj ri winaqi', ruma ronojel ri chikopi' ri xeb'anatäj majun tikirel ta nikitzuq nikiwiq ri Ajaw.

Ri Tepew Q'uq'kumätz xkitun ri kiq'aq'al, xkitun ri kina'oj rik'in ri Ruk'u'x Kaj, ke k'a re' xkib'ij, chi tumolo' ri' ri ya', juk'an tik'oje' wi ri ya', juk'an tik'oje' wi ri ulew, akuchi' xtikotz'ijan wi ri kik'aslem, konojel ri yesilon, ri man yesilon ta, konojel ri chuxtäq (wachinäq, jasta'q) ri xtik'atzin chi ke konojel ri xkenuk'utäj, xeb'an ri nimaläj taq k'ichelaj, ri koköj taq k'ichelaj, xeb'an ri nimaläj taq taq'aj, ri koköj taq taq'aj, ri nima'q taq che', ri koköj taq che', ri nima'q taq juyu', ri koköj taq juyu', ri nimaläj taq q'aq' juyu', ri koköj taq q'aq' juyu', ri kowiläj taq juyu', ri nima'q taq siwan, ri koköj taq siwan, ri nima'q taq raqän ya', ri koköj taq raqän ya', ri nima'q taq choy, ri koköj taq choy, ri nimaläj taq palow, ri koköj taq palow, ri nima'q taq chikopi', ri koköj taq chikopi', ri aj xik' taq chikopi', ri aj ruwach'ulew chikopi', ri aj palow chikopi', ri aj choy, ri aj raqän taq ya' chikopi', ronojel re xenuk'utäj ruma Ruk'u'x Kaj Ruk'u'x Ulew, Tz'aqol B'itol, Alom K'ajolom, Tepew Q'uq'kumätz.

Ri Ajaw ja ri ronojel, ja rija' ri kaj, ja rija' ri ulew, xa eqal xutz'uk ri ruyonil. Richin chi xnuk'utäj ri ruwach'ulew majun chuxtäq xkokisaj, xa ja rija' ri ulew, ja rija' ri ch'ob'oj, ri na'oj, xa xe xtz'ukutäj, ronojel re nqatz'ët xa rachib'äl ri Ajaw, ri Kab'awil.

Ja ri Tepew Q'uq'kumätz, ja ri xtz'aqo ronojel ri k'o pa taq ya', pa taq palow, pa taq choy, pa taq raqän ya', ronojel ri uchuq'a' nk'atzin richin k'o k'aslem chuwäch re ruwach'ulew. Ronojel ri b'i'aj nqanataj, xa rusamaj, xa rachib'äl ri Ajaw. Ri kaq'iq' nuya' quxla', ri q'ij nuya' saqil chuqa' yojrumëq', yojb'iyin pa ruwi' re ruwach'ulew, chuqa' yojrutzuq, nuya' ri qaway ri qakinaq', ri qatiko'n. Ri Tepew Q'uq'kumätz ja ri rachib'äl ri Tz'aqol chuwäch ri ruwach'ulew. Ri Ixmukane' Ixpiyakok ja ri' rachib'äl ri Tz'aqol B'itol pa ruk'aslem ri winäq. B'itol ja re' ri nchupu ri k'aslem, ja re' ri kamik. Tz'aqol ja re'

ri ajtz'aq, ri nk'iytisan ri k'aslem. Alom ja ri ri xalan xk'uxla'an ri k'aslem. K'ajolom ja ri' ri xtikon xawexan ri k'aslem. Ixmukane' Ixpiyakok ja ri ri xek'ulb'en ri tz'ite', ja ri' ri e rute' e rutata' ri k'aslem, ja ri ri qati't qamama', rajawal juyu', rajawal taq'aj, rajawal qaway, rajawal quk'uya'.

Töq xk'achöj ri nimaläj kisamaj xkina' jun nimaläj kikotem chupam ri kanima, ri Banonel ri Nuk'unel, ri Ajtz'aq ri Ajb'it, ri Alom ri K'ajolom, ri Junajpu' Wuch' Junajpu' Utiw, ri Ixmukane' Ixpiyakok, ri loq'oläj Tepew Q'uq'kumätz. Ütz ri samaj ri xb'anatäj, ri k'aslem ri xnuk'utäj, ruma ri Ruk'u'x Kaj Ruk'u'x Ulew, ri Ruk'u'x Ya', Ruk'u'x Kaq'iq'. Xnuk'utäj ri rukajtz'uk kajxuk'ut kajulew.

· /... Rucholajem Töq Xnuk'utäj Ri Kajulew

Ri kaj kan k'o wi, ja ri Ajaw xutz'uku. Xa tolan tolan rub'anon ronojel xa xe ruyonil ri palow rimil chupam ri nimaläj kaj. K'o jub'a' runuk'ik xkib'ij ri qate' qatata' ri xeqak'ulb'ej, we nqamöl ruchi' ronojel, xa nb'erub'ana' achi'el ri tz'ib'atäl kan chupam ri loq'oläj Popol Wuj:

“Ja re' rutzijoxik töq k'a silan na, k'a tolan na, k'a jamäl na, k'a tz'iran k'a, chi jun ok rupam ri kaj.

Ja re' k'a ri nab'ey taq tzij, nab'ey taq ch'ab'äl, töq majani k'o ta ri winäq, majun chiköp, tz'ikin, kär, täp, che', ab'äj, jül, siwan, k'im, k'ichelaj, k'a ruyon na ri kaj k'o.

Majani nq'alaj ri ruwachulew, xa ruyon rimil ri palow chupam ronojel ri kaj. Majani tz'etäl jun tzob'ajil, ri nukajij ri', ri nisilon, ri nq'ajan, xa li'an rub'anon rupam ri kaj.

Majun chuxtäq k'o, ri pa'äl ta, xa chöj rimil ri ya', xa chöj li'an ri palow, xa ruyon rimil, majun achike ta k'o. Chöj silan, chemäl pa q'equ'm, pa aq'ab'al.

Xa xe ri Tz'aqol B'itol, Tepew Q'uq'kumätz, Alom K'ajolom e k'o pa saqtetöj ya'.

E matzäl pa q'uq' pa raxon, ke re' töq kib'ini'an Q'uq'kumätz e nima'q taq ajna'oj pa kik'ojlem.

Ke re' k'a xa k'o wi ri kaj, xa k'o chuqa' ri Ruk'u'x Kaj; ja re' rub'i' ri Kab'awil, yecha' k'a.

Töq xpe k'a ri rutzij wawe', xoqa k'a kik'in ri Tepew Q'uq'kumätz, wawe' pa q'equmal pa aq'ab'al kik'in ri Tepew Q'uq'kumätz.

Xech'o k'a töq xena'ojin, töq xemayon, xkil ki', xkitun kitzij, kina'oj töq xkalaj, töq xkik'uxla'aj ki', xa xe wi säq k'o töq xkalaj ri winäq, töq xkina'ojij rutz'ukik, ruwinaqirik ri che', ri k'am, rutz'ukik ri k'aslem, ri winaqirem, pa q'equmal, pa aq'ab'al, ruma ri Ruk'u'x Kaj, Jun Raqän rub'i'.

Ri nab'ey K'aqolajay, Jun Raqän, ri ruka'n Ch'ipik'aqolajay, ri röx chik Raxak'aqolajay, chi ri e k'o wi ri e oxi' Ruk'u'x Kaj.

Töq xoqa kik'in Tepew Q'uq'kumätz, töq xna'ojix säq k'aslem, ja ri töq xe'awex ok, töq xe'aläx ok, ri tzuquy, ri wiqöl kichin. Ke ta k'a ri'."

Ja re' ruxe'el ri na'oj kiya'on kan kitz'ib'an kan ri qati't qamama' chupam ri Popol Wuj, ronojel k'a re na'oj re', k'a rukiran na' ri pa kina'ojib'al, pa kijolom ri qate' qatata' ajq'ija'. Ri xek'ulb'ëx ke re' nkib'ij:

"Ronojel re kajulew kan k'o wi, ja ri' ri Ajaw, ruma xapon k'a ri ramaj töq ri Ruk'u'x Kaj xrajo' chi xjamatäj ri ya', xb'ek'ulun k'a pe ri ulew, xek'ase k'a pe ri che', ri ronojel ruwäch taq che'. Ja re' k'a xb'anon chi xkalaj xkik'uxla'aj ri k'aslem winaqirem, chi che', chi chiköp, chi kaq'iq', chi kär, tz'ikina', ri nima'q taq juyu', nima'q taq taq'aj, pa ruk'isb'äl xtz'aq ri winäq, ri e nab'ey qati't qamama', e qate' qatata'. Ri q'ij, ri ya', ri kaq'iq', re ulew, ja re' ruxe'el ri k'aslem."

• /.../ • *Ja re' ri xnuk'utäj nab'ey*

Ri kaj kan k'o wi, xa xe tolan rupam, xe ri palow k'o, xa chöj rimil chupam ri nimaläj kaj. Töq xrajo' k'a ri Ruk'u'x Kaj ja ri töq xk'olotäj ri

E matzäl pa q'uq' pa raxon, ke re' töq kib'ini'an Q'uq'kumätz e nima'q taq ajna'oj pa kik'ojlem.

Ke re' k'a xa k'o wi ri kaj, xa k'o chuqa' ri Ruk'u'x Kaj; ja re' rub'i' ri Kab'awil, yecha' k'a.

Töq xpe k'a ri rutzij wawe', xoqa k'a kik'in ri Tepew Q'uq'kumätz, wawe' pa q'equmal pa aq'ab'al kik'in ri Tepew Q'uq'kumätz.

Xech'o k'a töq xena'ojin, töq xemayon, xkil ki', xkitun kitzij, kina'oj töq xkalaj, töq xkik'uxla'aj ki', xa xe wi säq k'o töq xkalaj ri winäq, töq xkina'ojij rutz'ukik, ruwinaqirik ri che', ri k'am, rutz'ukik ri k'aslem, ri winaqirem, pa q'equmal, pa aq'ab'al, ruma ri Ruk'u'x Kaj, Jun Raqän rub'i'.

Ri nab'ey K'aqolajay, Jun Raqän, ri ruka'n Ch'ipik'aqolajay, ri röx chik Raxak'aqolajay, chi ri e k'o wi ri e oxil Ruk'u'x Kaj.

Töq xoqa kik'in Tepew Q'uq'kumätz, töq xna'ojix säq k'aslem, ja ri töq xe'awex ok, töq xe'aläx ok, ri tzuqüy, ri wiqöl kichin. Ke ta k'a ri'."

Ja re' ruxe'el ri na'oj kiya'on kan kitz'ib'an kan ri qati't qamama' chupam ri Popol Wuj, ronojel k'a re na'oj re', k'a rukiran na ri' pa kina'ojib'al, pa kijolom ri qate' qatata' ajq'ija'. Ri xek'ulb'ëx ke re' nkib'ij:

"Ronojel re kajulew kan k'o wi, ja ri' ri Ajaw, ruma xapon k'a ri ramaj töq ri Ruk'u'x Kaj xrajo' chi xjamatäj ri ya', xb'ek'ulun k'a pe ri ulew, xek'ase k'a pe ri che', ri ronojel ruwäch taq che'. Ja re' k'a xb'anon chi xkalaj xkik'uxla'aj ri k'aslem winaqirem, chi che', chi chiköp, chi kaq'iq', chi kär, tz'ikina', ri nima'q taq juyu', nima'q taq taq'aj, pa ruk'isb'äl xtz'aq ri winäq, ri e nab'ey qati't qamama', e qate' qatata'. Ri q'ij, ri ya', ri kaq'iq', re ulew, ja re' ruxe'el ri k'aslem."

• /.../ • *Ja re' ri xnuk'utäj nab'ey*

Ri kaj kan k'o wi, xa xe tolan rupam, xe ri palow k'o, xa chöj rimil chupam ri nimaläj kaj. Töq xrajo' k'a ri Ruk'u'x Kaj ja ri töq xk'olotäj ri

ya' xb'ek'ulun pe ri ulew. Nab'ey ri ya' xuch'är ri' richin xb'ek'oje' pe ri ruwach'ulew.

- Runuk'ik ri kaj
- Runuk'ik ri ruwach'ulew.
- Rutz'aqik ri juyu' taq'aj.
- Ri siwan, ri k'ichelaj, ri che' ri q'ayis.
- Ri chikopi'.
- Xb'anatäj ri q'ij, ri ik' ri ch'umila' (Re xetz'ukutäj töq majani titz'aq ri ixim winäq)
- Xeb'anatäj ri nab'ey qate' qatata' (kajlajuj te' oxlajuj tata')

Xuch'är ri' ri ulew rik'in ri ya', k'o kisamaj chi kijujunal xk'oje' kan, xuch'är ri' ri ya', ri palow juk'an xk'oje' wi kan, ri choy juk'an xk'oje' wi kan, chuqa' ri raqän ya' xukanoj kan rub'ey, ri ya' ri k'o pa palow, ri choy chuqa' ri raqän ya' man e tzäy ta, man xuxöl ta kan ri'.

Nab'ey kan k'o wi ri kajulew, rik'in ri rusaqil rumeq'enal ri loq'oläj q'ij xuch'är ri' ri ya' rik'in ri ulew, k'a ri xetz'ukutäj k'a ri che', ri chikopi', k'a ri ri winäq.

Ronojel re kajulew kan k'o wi, ja re' ri Ajaw, xutz'uk ri' pa ruyonil. Ri q'ij rik'in ri ulew ja re' xeb'anon chi xtz'ukutäj pe ri k'aslem, kik'aslem ri che', ri chikopi', ri winaqi'. Ri q'ij, ri ulew, ri ya', ri kaq'iq', ja ri ruxe'el ri k'aslem.

••

ACHIKE RI JALAJÖJ RUCHUQ'A' RI KAJULEW

Ri ruchuq'a' ri kajulew ja ri ronojel ri nqatz'ët chuqa' ri man nqatz'ët ta. Achi'el nqab'ij, ri ch'umila', ri jantape' e k'o chupam ri nimaläj kaj, ri q'ij, ri ik', re ruwach'ulew, ri kaq'iq', ri ya', ri choy, ri palow, ri raqän taq ya', ri sutz', ri moyew, ri jäb', ri juyu' taq'aj, ri q'aq', ri siwan, ri chikopi', ri kär, ri tz'ikina', ri che', ri q'ayis, chuqa' ri winaqi'. Ronojel k'a re', k'o k'a ri e tz'etël, k'o k'a ri man e tz'etël ta, ri e k'o chuxe' ulew, ri e k'o chupam ri kaj, ri e k'o chuqa' chuxe' ri choy, chuxe' ri palow. Ja re' ri Kajulew, chi nimaläj ronojel k'o ruq'ij.

Ruma k'a ri', töq k'atzinel nya' ruq'ij ronojel. Wi nqaya' ruq'ij ronojel, qitzij chi nqaya' ruq'ij ri kajulew, ri Ruk'u'x Kaj Ruk'u'x Ulew, ri Tz'aqol B'itol, Alom K'ajolom. We man nqaya' ta ruq'ij ri qate' qatata', qati't qamama', qachaq' qanimal, man qitzij ta chi nqaya' ruq'ij ri qakab'awil. Chuqa' we man nqaya' ta kiq'ij ri che', ri ya', ri kaq'iq', ri qate' ruwach'ulew, ri ik', ri q'ij, ri ch'umil, man qitzij ta chi nqaya' ruq'ij ri qajaw.

• / • Ri Jalajöj Ruchuq'a' Ri Kajulew Rik'in Ri K'aslem Chuwäch Ri Ruwach'ulew

Ronojel ri k'o chupam ri kajulew, yeto'on richin nkotz'ijan nwachin ri k'aslem, chuqa' ja re' nb'ano chi tikirel chuqa' nk'is, nchüp ri k'aslem. Chi kikojol k'a konojel re' e k'o re yesilon chupam re kajulew k'o kuchuq'a' pa ruwi' ri k'aslem.

Ri q'ij, ri ik', ri ch'umila', yeq'ato tzij pa ruwi' ri kik'aslem ri che', ri chikopi', ri tz'ikina', ri choy, ri palow, ri raqän taq ya', chuqa' pa ruwi' ri rub'anikil ruch'akul, runa'oj ri winäq. Ruma ri' töq jun winäq nb'ix chi "k'o ruwaruq'ij, k'o ruch'umilal, k'o chuqa' ruk'ilal". Xa runuk'un ri' rik'in aq'ij awalaxik. Xa ronojel ruximon ri', xa junam qaq'ij qonojel, ri che', ri ya', ronojel ri tz'etël, chuqa' ri winäq. Ronojel ruchuq'a' ri kajulew k'o rusamaj nub'an chupam re k'aslem.

Ri loq'oläj q'ij nuya' pe rusaqil, rumeq'enal, ronojel k'a re' k'o ruchuq'a' pa kik'aslem ri achi'a', ri achija', ruma ri töq tikirel nqalaj qi', nqawexaj qi'. Ri uchuq'a' ri k'o pa qatzatzq'or, nxule' el pa runik'akajal qij, chupam ri Aj, nb'ek'ulun rik'in ri Kan. Ri Kan ja ri' nk'exewachin ri uchuq'a' nya'o k'aslem.

Ri ik' janila ruchuq'a' k'o pa ruk'aslem ri ixöq, jun retal ja ri yab'il richin ik'; chuqa' pa ruwi' ri k'aslem, ruma ri' pa b'eleje' ik' naläx jun ak'wal. Chuqa' ri rute' rupam (choncho'y) jun ixöq chi ri' k'o ruchuq'a' ri Aq'ab'al. Ri Aq'ab'al ja ri' ri kumatzch'umil (Jupiter) k'o chupam ri nimaläj kaj.

Ri ruwach'ulew nuya' qaway, nuya' qaya', yojruwiq, chuqa' yojruyäk. Ronojel ri nk'atzin chi qe ja ri ruwach'ulew niya'on.

Ri kaq'iq' ja ri öj k'asb'ayon, chi che', chi chiköp, chi winäq. Xa rik'in ta jun ti ramaj manaq ta kaq'iq', jik yojkäm.

Ri ya', nuya'aj re ruwach'ulew richin nk'ase' ronojel ri che', ri q'ayis, ri tiko'n, ri chikopi', chuqa' ri winäq. Röj winaqi' yojrujosq'ij, konojel ri chikopi' ye'atin chupam. Ri loq'oläj ya' ja ri e k'asb'ayon ronojel ri kär, töp. Pa kich'akul chi chikopi', chi che' chi winaqi', k'iy ya' k'o, ja ri loq'oläj ya' öj k'asb'ayon.

Ri che' nk'atzin richin qochoch, richin qaq'aq', ri ruxaq taq che' nuch'ajch'ojrisaj ri kaq'iq', chuqa' nuyäk ri ya', we nk'is ronojel che', nk'is ralaxb'al ya', nk'is ri jäb'. Ri q'ayis, ri ruwäch taq che' ja ri kiway taq chikopi', chuqa' ri qatiko'n ja ri qaway röj winaqi'. K'o chikopi' ye'ok chik qaway röj. Xa ronojel ruximon ri', rukemon ri' chupam re k'aslem. Qonojel yojk'atzin, qonojel k'o qasamaj, ruma k'a ri' k'atzinel naq'ijula', naya' ruq'ij ronojel, ruma ja re' ri kajulew, ri nuya' qak'aslem, ri Kab'awil.

Ri ch'umila' nkiya' retal ri ramaj, chuqa' nkiya' retal achike nb'anatäj chupam jun q'ij, pa juwinäq q'ij chuqa' pa jun juna', ke k'a chuqa' ri' ri nb'anatäj pa ruk'aslem jun q'atb'äl tzij, pa ruk'aslem jun Amaq'.

.. / .. Ri Ruchuq'a' Ri Kajulew Pa Ruwi' Ri K'aslem

Ronojel ruchuq'a' re kajulew ruximon ri', ruma ri' töq ko jun ruk'ayewal pa jun peraj nutzila' ch'aqa chik peraj chi re ri k'aslem. K'atzinel chi nqetamaj rub'anik, richin man vojruz'ila' k'o chi nqato' qi'. K'o ka'i' oxí' na'oj kitzijon kan ri qati't qamama' ja re' nqaq'axaj apo:

.. / .. / · Ri q'ij

Töq netz'an la q'ij, chuqa' nb'ix chi re töq nyawäj ri q'ij, man ütztaj yeb'eyaj ri q'opoji' chuwäch. Ri ruchuq'a' ri q'ij chupam ri ramaj ri' janila ním, tikirel yeruyawarsaj kan ri q'opoji', ri yeb'eyaj chuwäch töq netz'an. Ja ri töq ri ixtani' stape majun achin xk'oje' kik'in yeyawäj kan, ri kal nb'ek'oje', ja ri nb'ix chi ke rutz'i' q'ij chuqa' ralkwal q'ij. Chuqa' ri ixoqi' ri e yawa'i' chik yebeyaj chuwäch töq netz'an la q'ij, tikirel nikib'än el tzaqonik, chuqa' jantäq ri taq ak'wala' töq ye'aläx lech' nel ri kichi', chuqa' man kow ta pa kiya'. Ke ri' chuqa' nk'ulwachitäj kik'in ri yawa'i' taq ixoqi', töq yeb'eyaj chuwäch ri q'ij töq natin.

.. / .. / .. Ri ik'

Chuqa' ri qati't ik' k'o janila ruchuq'a' pa qawi'. Töq setël ütztaj nb'an ronojel tiko'n. Ütz natic awalk'wal; ütztaj chuqa' nab'än asi', yachapo kär, chuqa' yapoch' richin aq'omanik (operación) pa ri'j ik' chi anin yak'achöj. We xakajij awi', xasök awi' pa ri'j ik' chi anin yak'achöj. We pa alaj ik' xab'än janila malon nk'achöj jantape' töq alaj ik' nq'axon. Xa jub'ama ronojel ri nab'än pa alaj ik' man ütztaj ta. We xab'än asi' man nk'at ta, we jun ak'wal xaläx töq majun ik', chuqa' pa alaj ik' k'iy ruk'ayewal nuq'axaj: man nretamaj ta rutijonik, yalan nyawäj, man koch'on ta pa jun ruk'ayewal chi anin noq' qa.

Ja chik k'a töq ri ik' b'enäq pa nik'aj ruk'iyirinem (cuarto creciente), yalan ütztaj richin najäq el (nak'uq el) jun ti tiko'n (trasplante) ja ri töq jeb'ël nuchäp qa ruxe'. Chuqa' ütztaj richin najix el jun ruq'a' jun jiqob'äl che' (árbol frutal) richin natz'arab'a' chi rij chik jun (injertos). We jun ak'wal xaläx pa ri'j ik' jeb'ël nak' (ju'i') rujolom. Chuqa' töq nawüx (natäm) ri q'ayis aq'om, ütztaj töq ri ik' ri'j rub'anon.

Chuca' töq nasamajij jun ulew, ützt nab'an pa alaj ik' richin jeb'el nraxär rupam, we xab'an pa ri'j ik' xa nchaqij qa rupam. Pa ri'j ik' ützt nab'an awex, nab'an q'upuj, chuqa' ützt nb'an jäch'.

Ronojel ch'umil k'o chi kaj k'o ruchuq'a' pa qawi', ruma ri töq nb'ix chi k'o aq'ij ach'umilal, ruximon ri' rik'in ri aq'ij awalaxik.

Ronojel k'o ruchuq'a', ja ri runawal, ruxamanil, chuqa' nb'ix chi re rajawal ri k'o chi nya' ruq'ij ruk'ojlem. Ronojel ruchuq'a' ri kajulew chupam ri ramaj töq xatawexäx töq xataläx, ja ri nak'waj chupam ri ak'aslem.

•••

KOWILÄJ TAQ JUJU', Q'ALPUL, MES

a) Kowiläj taq juyu'

K'o ri ruwi' taq juyu', chi kikojöl taq siwan, ruwäch taq jül, ralaxb'äl taq ya', k'o ri chöj ya', k'o ri meq'an ya', ja ri nb'ix ruch'i juyu' chi re. Ja ri' ri kowiläj taq juyu', akuchi k'o wi nüm uchuq'a', ja re' ri k'iy ruq'aq'al ri Kab'awil rukochin, chi ri k'a n'kik'utuj wi ri utzil ri qate' qatata'.

ä) Ri Q'alpul

Q'alpul nb'ix chi re ojer jun molaj winaqi' ri junam nkito' ki' pa kik'aslem, ri pa q'uch nkib'an kisamaj pa juyu', pa q'uch nkib'an kochoch, pa q'uch nkib'an kib'ey, pa q'uch nkib'an kinimaq'ij, pa q'uch nkito' ki' chuwäch jun kamik. Rik'in jub'a' re molaj taq winaqi' re' k'o jun kowilaj juyu' k'iq'atapun richin nkib'an kixukulem, ruma ri' töq nb'ix chuqa' q'alpul chi re jun k'ojlib'äl akuchi nb'an wi xukulem.

Ri Q'alpul chuqa' nb'ix Kowiläj Juyu' chi re, ja k'ojlib'äl ri akuchi nb'an wi ri kotz'i'j. Ri Q'alpul k'o janila kuchuq'a', ja ri chi ri' nb'an

wi ri xukulem, chuqa' chi ri' xek'oje' wi ri ojer qate' (qanana') ojer qatata' (qatata'), ojer qati't ojer qamama'. Akuchi' k'o wi q'alpul chi ri' nb'an wi ri kotz'i'j. Ri Q'alpul k'o nima'q kuchuq'a' richin nb'an ri xukulem, ruma ri' töq nb'an ri kotz'i'j chi ri', achike ri nk'utux, nk'achöj, nb'anatäj, chuqa' nyatäj.

Ja ri Q'alpul ri xukulb'äl ri kiya'on kan ri qati't qamama', ja ri chi ri' nsuj wi, nporöx wi ri pom rik'in xukulem. Ja ri nima'q taq k'oxnun, ruwäch taq juyu' ri k'o pa taq ojer taq tinamït, akuchi xek'oje wi el ri ojer taq qati't qamama', chuqa' pa kiwi' ri juyu', ri chupam ri siwan, ri raqän taq ya', chuchi' ri choy, chuchi' ri palow, ronojel akuchi ri xkib'än wi ri kixukulem ri qati't qamama' jantape' chi ri' k'o wi Q'alpul chuqa' ri Xukulb'äl.

Akuchi' chuqa' nyakatäj wi el ri sutz' richin ri nya'o ri jäb', ri juyu' ri nq'ajan, ri q'aq' taq juyu' chi ri k'o wi nima'q taq uchuq'a'.

Akuchi k'o wi ri Q'alpul, chi ri' nya' wi ruq'ij ri Ajaw, chi ri' nb'an ch'owen rik'in qajaw chuqa' kik'in ri qati't qamama'. Ja ri chi ri' k'o wi ruchuq'a' ri ruwach'ulew, chi ri' nilitäj wi ri utzil ruma kowiläj ruwach'ulew.

b') Ri Mes

Akuchi nb'an wi xukulem chuqa' rub'ini'an Mes. Nkib'ij ri qate' qatata' chi nb'ix Mes chi re, ruma chi ri' nmes kan ronojel k'ayewal kik'wan ri winaqi'. Chi ri' nmes kan ri mak, ri yab'il, ronojel kayewal.

ch) Ri loq'oläj ruwäch taq jül

Pa María del Carmen chi ri' k'o wi ri qajaw, chi ri' e k'o wi ri qati't qamama'. Chupam ri ruwajul ri', k'i'y Ajq'ija' ye'ok chupam.

ch') Ri loq'oläj taq ralaxb'äl ya'

K'o Q'alpul ri e k'o akuchi naläx wi ri ya', achi'el ri ko pa Jayb'äl, richin ri San Jorge la Laguna, chuqa' chi runaqaj ri choy k'o wi.

e) **Ri loq'oläj taq siwan**

E k'iy Q'alpul e k'o pa taq siwan, ruma ri k'axlani' man nkiya' ta chik q'ij richin nkib'än kixukulem pa saqil, pa kochoch, akuchi kan naqaj e k'o wi ri Q'alpul. Ruma ri' töq ri qati't qamama' xkewala' ki' richin xkib'än ri kikotz'i'j kixukulem, ruma ri töq e k'o kan ri Xukulb'äl pa taq siwan.

ë) **Ri loq'oläj taq k'ichelaj**

Pa taq k'ichelaj k'o Q'alpul, ruma chi ri' k'o nım uchuq'a', richin chi ri ajq'ij ntkir nch'o rik'in ri Ajaw, chuqa' richin chi nch'o kik'in ri qati't qamama'. Pa ruwi' ri k'ichelaj kan ja ri' ri kowiläj taq juyu' ruma chi ri' nqaqa wi ri sutz', ri ruchuq'a' ri q'ij, chi ri' majun achike ta nq'ato ri tzijonem ri nb'an rik'in ri Ajaw.

i) **Ri loq'oläj taq juyu'**

Pa nimaläj taq juyu' nimaläj taq taq'aj k'o chi nb'an wi ri kotz'i'j ja ri' nkib'ij ri qati't qamama'. Pa ruwi' nima'q taq juyu' k'o nım uchuq'a'; ri qate' qatata' richin xech'o rik'in ri Ajaw, xkikanoj ri kowilaj taq juyu' akuchi xeb'exuke wi. Akuchi e k'o wi nima'q taq k'aslik ab'äj nım kejqalem ri juyu', wakami nb'ix Mes chi ke (Pa mes).

Pa Tz'i' Ya' tinamit e k'o ri taq juyu' ke re' kib'i': Pa Porob'äl Xot rub'i' ri jun, ri jun chik nb'ix pa Kaqjay chi re, chi ri' k'iy juyu' e k'o. Jantape' nkib'ij ri winaqi' chi k'o ye'el pe chupam.

ii) **Ri kejqalem ri q'a'mjay pa kitinamit ri qati't qamama'**

Chi ri xkib'än wi ri kixukulem ri ojer qawinaq, ojer taq ajpom, ojer taq ajtem, ojer taq ajch'atal, ojer taq ajq'ija'. Ruma k'a ri' kinatab'al k'a kan ri qati't qamama', chuqa' ri kinimab'äl k'u'x, chuqa' chi ri' xk'oje' wi ronojel ri kik'aslem, xkiya' chi re ri Ajaw, chuqa' ri retal kiq'aq'al, kitepewal, kiq'alib'al kajawarem ri qati't qamama'. Ruk'amon nb'an xukulem chi ri', ruma chi ri' k'o wi ri nima'q taq k'oxnun, nima'q taq q'amjay, akuchi xya'ox wi ruq'ij ri loq'oläj Kab'awil ojer q'ij ojer säq.

Achi'el ri ojer Mixku', ri Iximche', ri Tik'al, ri Saqulew, ri Kopan, ri Kiriwa', ri Tak'alik Ab'äj, ri Q'umarka'aj, ri Uxmal, ri Palenke, B'onanb'aq, ri Kaminaq Juyu', (Tulamzu) k'o ch'aqa chik q'alpul pa ch'aqa chik tinamit.

j) **Loq'oläj muqub'äl kaminaqi'**

Ri kimuqub'al kaminaqi' chuqa' nokisäx richin nb'an ri kotz'ij, ri xukulem kuma ri qati't qamama'.

Nkib'ij ri qate' qatata', ri qati't qamama' chi akuchi xeb'an la "rochoch Ajaw" nb'ix chi re wakami, (rochoch kaxlan nimab'äl k'u'x) chi ri e k'o wi nima'q taq Q'alpul (Mes) ri ojer. Chi ri' xeb'an qa richin man tikirel ta chik ye'okisäx richin nib'an ri kotz'ij. Xa ruma k'a ri' töq e k'iy ajq'ija' ye'ok chupam ri rochoch ri kaxlan nimab'äl k'u'x, richin nkitzij rukotz'ij ri Ajaw, ruma ketaman chi chi ri' janila nüm uchuq'a' k'o.

.../ • **Rejqalem Ri Kowiläj Taq Juyu'Taq'aj Pa Kik'aslem Ri Winaqi'**

K'atzinel nqetamaj achike ri rajawal ri nima'q taq juyu', richin ke ri' qetaman achöj chi re nb'an wi ri ch'owen. We jun ajq'ij retaman, man k'ayew ta nril ri ruchuq'a' ri rajawal ri Q'alpul akuchi nub'an wi ri kotz'ij ri xukulem, chi ri k'o wi ri rajawal, rija' nkikot töq k'o kotz'ij k'o xukulem nb'an chuwäch.

Xekanaj kan chi chuwäch ri taq juyu' ri nab'ey taq qatata' töq xyatäj chike ri kipatan ri Pison Q'aq'al ri B'alam Kitze', B'alam Aq'ab', Majukutaj, Iq' B'alam.

Pa jun juyu', pa jun siwan, chuchi' raqan taq ya', pa wuqu' peq, wuqu' siwan xkiya' ruq'ij ri Ajaw, ri Kab'awil, ri qati't qamama'. Pa ruwi' ri juyu' k'o nüm ruchuq'a' ri Ajaw, ruma ri' nüm rejqalem ri nima'q taq juyu', chuqa' pa jujun ab'äj, nüm ruq'aq'al ri Ajaw rukochin, ja re' ri tikirel npatanin nsamajin. Chuqa' ri ab'äj jantape' nokisaj ri tz'ib'anela', richin xkitz'ib'aj kan ri q'atb'äl tzij, ri qab'anob'al, ruma ri' k'a xeb'e'ilitäj na pe ri achike ri tz'ib'an kan.

K'o k'iy ruchuq'a' ri Q'alpul richin ri aq'omanik, chi ri nk'utux wi ri k'aslemal ri tiko'n, ri utziläj k'ayij (k'ayinik); ronojel ri achike najowäx nyatäj chi qe chi qonojel. We xa ta qonojel nqaya' kiqu'j kik'ojlem ri Q'alpul nyakatäj ch'aqa chik kuchuq'a'. Chi ri' k'o wi ri Ajaw chuqa' ri kinawal ri qati't qamama', chi ri' yesöl wi yawa'i'. K'o Juyu' ri janila kuchuq'a', k'o ja ri kitinamit ri qati't qamama', chi ri xek'oje' wi, chi ri' xemeje' wi' ri je' ojer q'ij, ojer säq.

Ri ruwi' juyu', ri ixkanul, (q'aq' juyu') ri nima'q taq ab'äj, ri siwan, ri nimaläj taq'aj, ri nimaläj taq k'ichelaj. Janila kejqalem kuma ri ajq'ija', chuqa' ketaman chi chi ri' janila uchuq'a' k'o, chi ri' xek'oje' wi ri ojer qati't qamama'. Wakami man ye'okisäx ta chik ronojel ri juyu' ri', ruma ronojel e k'o chik rajaw, k'o re' e k'axlani' e rajaw, k'o re' ri k'o jun chik kinimab'äl k'u'x. Stape k'a ke ri', k'atzinel chi yetzuq, yewiq, ruma chi ri' e k'o wi qati't qamama', chuqa' chi ri' k'o wi ruq'aq'al rutepewal ri loq'oläj Kab'awil, ri loq'oläj qajaw.

Jalajöj kiwäch, jalajöj ri kuchuq'a' k'o ri Q'alpul, e k'o q'alpul kan e ruk'u'x ri q'anapwaq saqapwaq, chi ri' nyatäj wi ri b'eyomäl, ri q'anal raxal. Xa xe man jumul ta pwaq' nuya', ri nuya' ja ri ruk'u'x ri achike nak'utuj, chi ri nawil wi ri utzil. K'o Q'alpul re kan richin nb'an xukulem richin matyoxb'äl, richin nk'awomäx ri ruya'on rusipan ri Ajaw. Ruma chi ri' tikirel yarak'axaj ri Ajaw, chi ri' k'o wi nimaläj uchuq'a'. Ri Q'alpul ruq'a' raqän ri Ajaw richin yetotäj ri winaqi' chupam ri kik'ayewal. Janila rejqalem ri Q'alpul pa qak'aslem, ruma chi ri' nkuyutäj wi ri qamak, chi ri nqak'ul wi ri utzil kik'in ri qati't qamama' chuqa' ri utzil rik'in ri qajaw.

Chi ri' nk'utux wi k'aslem, chi ri' nb'an wi ri xukulem, chuqa' akuchi tikirel yatzijon rik'in ri kajulew. Chi ri' njosq'ix, nmes wi kan ri yab'il, nb'an ri matyoxb'äl, nak'utuj b'eyomäl, nak'utuj samaj, naq'ejela' qati't qamama', nak'utuj awuchuq'a' pa xamanil, chi ri' chuqa' natoj wi ri ak'aslem.

Man junam ta kuchuq'a' konojel ri loq'oläj taq juyu' taq'aj. K'o richin nuya' taq awäj, k'o richin nawelesaj yab'il, k'o richin nak'utuj k'aslem, k'o richin nk'utux jäb'. Ja ri je' ri loq'oläj taq juyu' k'o ri nimaläj ruq'aq'al ri Ajaw kik'in, richin yeto'on yesolon. Ri ojer kitinamit qati't qamama'

K'o k'iy ruchuq'a' ri Q'alpul richin ri aq'omanik, chi ri nk'utux wi ri k'aslemal ri tiko'n, ri utziläj k'ayij (k'ayinik); ronojel ri achike najowäx nyatäj chi qe chi qonojel. We xa ta qonojel nqaya' kiqu'j kik'ojlem ri Q'alpul nyakatäj ch'aqa chik kuchuq'a'. Chi ri' k'o wi ri Ajaw chuqa' ri kinawal ri qati't qamama', chi ri' yesöl wi yawa'i'. K'o Juyú' ri janila kuchuq'a', k'o ja ri kitinamit ri qati't qamama', chi ri xek'oje' wi, chi ri xemeje' wi' rije' ojer q'ij, ojer säq.

Ri ruwi' juyú', ri ixkanul, (q'aq' juyú') ri nima'q taq ab'äj, ri siwan, ri nimaläj taq'aj, ri nimaläj taq k'ichelaj. Janila kejqalem kuma ri ajq'ija', chuqa' ketaman chi chi ri' janila uchuq'a' k'o, chi ri' xek'oje' wi ri ojer qati't qamama'. Wakami man ye'okisäx ta chik ronojel ri juyú' ri', ruma ronojel e k'o chik rajaw, k'o re' e k'axlani' e rajaw, k'o re' ri k'o jun chik kinimab'äl k'u'x. Stape k'a ke ri', k'atzinel chi yetzuq, yewiq, ruma chi ri' e k'o wi qati't qamama', chuqa' chi ri' k'o wi ruq'aq'al rutepewal ri loq'oläj Kab'awil, ri loq'oläj qajaw.

Jalajöj kiwäch, jalajöj ri kuchuq'a' k'o ri Q'alpul, e k'o q'alpul kan e ruk'u'x ri q'anapwaq saqapwaq, chi ri' nyatäj wi ri b'eyomäl, ri q'anal raxal. Xa xe man jumul ta pwaq' nuya', ri nuya' ja ri ruk'u'x ri achike nak'utuj, chi ri nawil wi ri utzil. K'o Q'alpul re kan richin nb'än xukulem richin matyoxb'äl, richin nk'awomäx ri ruya'on rusipan ri Ajaw. Ruma chi ri' tikirel yarak'axaj ri Ajaw, chi ri' k'o wi nimaläj uchuq'a'. Ri Q'alpul ruq'a' raqän ri Ajaw richin yetotäj ri winaqi' chupam ri kik'ayewal. Janila rejqalem ri Q'alpul pa qak'aslem, ruma chi ri' nkuyutäj wi ri qamak, chi ri nqak'ul wi ri utzil kik'in ri qati't qamama' chuqa' ri utzil rik'in ri qajaw.

Chi ri' nk'utux wi k'aslem, chi ri' nb'an wi ri xukulem, chuqa' akuchi tikirel yatzijon rik'in ri kajulew. Chi ri' njosq'ix, nmes wi kan ri yab'il, nb'an ri matyoxb'äl, nak'utuj b'eyomäl, nak'utuj samaj, naq'ejela' qati't qamama', nak'utuj awuchuq'a' pa xamanil, chi ri' chuqa' natoj wi ri ak'aslem.

Man junam ta kuchuq'a' konojel ri loq'oläj taq juyú' taq'aj. K'o richin nuya' taq awäj, k'o richin nawelesaj yab'il, k'o richin nak'utuj k'aslem, k'o richin nk'utux jäb'. Ja rije' ri loq'oläj taq juyú' k'o ri nimaläj ruq'aq'al ri Ajaw kik'in, richin yeto'on yesolon. Ri ojer kitinamit qati't qamama'

chuqa' k'o nïm ruq'ij, ruq'aq'al, ruma chi ri' e k'iy qati't qamama' xekäm chupam ri oyowal kuma ri k'axlani'. Chuqa' ruma ri qati't qamama', kan kicha'on wi ri kowiläj taq juyu' akuchi xkiya'wi qa ri kitinamit.

…/… **Ri E Ruk'amon Yechajin Yesamajin Ri Ojer Kitinamit Ri Qati't Qamama', Ri Loq'oläj Taq Juyu' Taq'aj, Chuqa' Ri Loq'oläj Taq Q'alpul, Mes.**

…/…/… *Maya' amaq'*

Kan ruk'amon ja ta ri Maya' winaqi' ri yepa'e' pa ruwi', ri e k'amöl b'ey richin ri tinamit, chuqa' ri ajq'ija', richin nya' nïm rejqalem. Wakami majun chik rejqalem nya', ruma ri e chapayon man ketaman ta ri rejqalem ri ojer kitinamit qati't qamama', ri kowilaj taq juyu' chuqa' ri Q'alpul.

…/…/… *Ri ajq'ija'*

Ruk'amon chi ja ta ri ajq'ija', ruma rije' ketaman ri rejqalem chuqa' ketaman nkiya' ruq'ij ri loq'oläj taq tinamit juyu' taq'aj. Ke ri chuqa' pa ruwi' ronojel ri loq'oläj taq mes, ruma rije' nk'atzin nkokisaj ruchuq'a' ri Q'alpul richin yekiron yesolon. Nk'atzin nq'ax pa kiq'a' ri qanana qatata ajq'ija', richin tikirel ye'ok xab'a achike ramaj, ruma achi'el nqab'ij, richin yekiron yesolon. Nk'atzin chi ja ri ajq'ija' yechajin, nk'atzin rujamalil richin tikirel ye'ok chupam xab'a achike ramaj.

Ja ta ri kisamaj ri ajq'ija' xtitzolojisam pe, pa ruq'a' ri qatinamital rokisaxik ri loq'oläj taq mes xukulb'äl.

Pa Iximche', pa nima'q taq Mes, jantäq yalan tz'il nb'an kan, ruma ri' ri qitzij e ajq'ija' ütztä nkichajij, man ta nya' q'ij richin ntz'ilob' qa, jantape' ta njosq'ix kan, ke ta ri' nqab'än qonojel.

Ri qatata Miguel Tuy Sik'ajaw, nunuk' jun rub'anik richin ta nya'öx kan pa kiq'a' ri Ajq'ija' ronojel ri kowiläj taq juyu', chuqa' ri Q'alpul ri e k'o pa taq kitinamit ri ojer qati't qamama'.

Ja ta ri Ajq'ija' richin ronojel tinamit ri e k'o chupam nimaläj amaq'. Ja ta ri Ajq'ija', chuqa' ri Maya' winaqi' ri yetaqen ri Maya' nimab'äl ku'x, ri Maya' moloj, rik'in ri Maya' q'atb'äl tzij xtikichäp ta rusamajixik.

.../.. /... *Ri maya' taq mola*

Ja ta ri etamanela' chi rij runuk'ik ojer taq jay yeto'on, ruma nk'atzin yejosq'ix ri k'oxturn ri e k'o pa qatinamit. Ri loq'oläj taq k'ojolib'äl e malin kan ¿Achike ta tikirel nkib'än ri maya' moloj richin ta ri qamaq' nrichinaj chik jun b'ey ri loq'oläj taq k'oxturn? K'o Q'alpul nk'atzin chi yenuk', ruma xa yalan xekitz'ila' yan ki'. Ja ta ri Maya' etamanela' xkenuk'un ri loq'oläj taq k'oxturn, chuqa' ri loq'oläj taq Mes.

.../.. /... *Ri chanpomal*

Ütz nqach'ob' ¿Achike kib'anon wakami ri nimaläj taq k'oxturn, ri k'o pa ruq'a' ri chanpomal? ¿Achike chuqa' kib'anon ri loq'oläj taq Mes, ri e k'o pa taq ulew ri e k'o rajaw? Re' yalan k'ayew kib'anon, ri nima'q taq k'oxturn ri e k'o pa ruq'a' ri chanpomal man tikirel ta nok ri ajq'ij töq nk'atzin, k'o chi nukutuj na q'ij, k'o re xa man nuya' ta chik ramaj richin nkutux q'ij, ruma nk'atzin yan ri samaj. Chuqa' ri loq'oläj taq Mes, töq e k'o pa jun ulew ri k'o rajaw ri man nuya' ta q'ij nb'an okinem yalan k'ayew. K'o re ruma e kaxlan rajaw, k'o chik re e qawinaq rajaw, xa ja ri jun chik ri kinimab'äl k'u'x. Chi ri' töq nilitäj wi k'iy ruk'ayewal ruma man tikirel ta ye'okisäx, man nkiya' ta q'ij ri rajaw taq ulew. Re k'atzinel chi nk'asöx kinojib'al chuqa' kik'u'x.

¿Achike rub'anon wakami ri pa Kaminal Juyu'? Richin nb'an oken chi ri', k'o chi nk'utux na q'ij rik'in wuj, richin nya' q'ij. ¿Achike ta k'a nb'an töq k'o kotz'ij? We q'ij q'ij k'o kotz'ij, ¿Kan q'ij q'ij k'o chi nak'utuj q'ij, richin nb'an ri oken chi ri'? Kan k'o na jun akuchi ri nk'utux q'ij richin chi tikirel nb'an oken chi ri' (Instituto de Antropología e Historia) richin nb'an ri kotz'ij. ¿Achike ta k'a nkib'ij konojel pa ruwi' re na'oj re'? ¿La kan ke la' ta k'a rub'anik k'a?

Ri chanpomal xa okinäq achi'el ruk'ayij ri nima'q taq ojer tinamit k'oxnun, xa xe richin chi nok apon pwaq pa ruq'a' nk'atzin chi re.

Wakami nqatoj richin yojok apon jub'a', nk'utux na q'ij chi re ri kaxlan chanpomal richin nb'an oken chupam ri Iximche', ke ri' chuqa' pa ronojel taq ojer k'oxnun tinamit, richin nb'an kotz'ij k'o na chi ntoj. ¿Achike ruma töq ri ajq'ij k'o chi nutoj na, xa qichin röj, ja ri qate' qatata', qati't qamama' e b'anayon kan?

Man nkik'utuj ta runa'oj ri maya' tinamit. Kan q'aläj chi ri e k'o chi ri' xa kichin rije' nkajo'. Xa ruma k'a ri' töq katzinel nb'an jun nimaläj molojri'il kichin ri k'amöl taq b'ey, ri akuchi junam ta qachi', junam ta qawäch, pa ruwi' qasiwan tinamit. Xtib'an ta rik'in wuj, richin xtich'akatäj ta chik jub'ey ri qajuyu' qataq'aj kichin kan qate', kichin kan qatata', kiya'on kan, kisipan kan chi qe.

.../.. /.... *Kib'i' ri loq'oläj taq juyu' taq'aj*

<i>Ajilab'äl</i>	<i>Rub'i' ri Xukulb'äl</i>	<i>Tinamit akuchi nilitäj wi.</i>
1	Chichen Itza	Yucatán
2	Iximche'	Iximche', Tecpán Guatemala, Chimaltenango
3	Ojer Mixku'	S. Martin Jilotepeque, Chimaltenango.
4	Seibal	Petén
5	Quiriguá	Izabal
6	Tikal	Petén
7	Säq Ulew (Zaculeu)	Saqulew, Huehuetenango
8	Chuwapil	
9	Chi Junajpu, Volcán de Agua	Antigua Guatemala.
10	Pulch'ich'	Tz'olaj Ya', Sololá
11	Korona Rijchum	
12	Xejuyu'	

13	Oxlajuj Kan Ajpu'	San Pedro Sacatepéquez
14	Calvario	
15	Chuwi Poj	
16	Lajuj No'j	Quetzaltenango
17	Cerro El Baul	Quetzaltenango
18	Juyu' Divino Sagrado	
19	Teléfono Silla.	San Jorge La Leguna
20	Pakoro	
21	Wuqu' K'ajola'	Tz'oluj Ya', Sololá
22	San Pedro	Pa Tanatik
23	Minich Juyu'	
24	B'eleje' tz'i'	Momostenango,
25	Chi Junajpu	Santa María de Jesús.
26	Oxi Sipak	Santa Apolonia, Chimaltenango
27	Iximox	Santa Apolonia, Chimaltenango
28	Chi Xoral	Iximche', Tecpán Guatemala, Chimaltenango
29	Chuwi K'el Xe'ab'äj	Santa Apolonia, Chimaltenango
30	Kopan	Honduras
31	Q'umarkaj	K'iche'
32	Palenke	México
33	Kaminal Juyu'	Armita, Guatemala
34	Tayasal	Petén
35	Pa Ruwi' Wila'	
36	Q'ojom Ab'äj	Pwauil, San José Poauil
37	Ruwi' Tzaraya'	Pwauil, San José Poauil
38	Ruwi' Kupulaj	
39	Nimajay Mundo	San Jorge La Laguna

40	Chuwa Chum.	
41	Oxlajuj Tz'i'	
42	Xekupilaj	
43	La Ceiba	
44	Xepek	Zunil, Quetzaltenango
45	Pa Much'	Pa Tanatik, Panajachel
46	Säq Ab'äj	Quetzaltenango
47	Xekol	
48	San Martín	
49	San Simón Ruwarab'al	San Jorge la Laguna
50	Iglesia Ab'äj, Chi rij Chum.	Pwaqil, San José Poaquil
51	Paporob'äl Xot	
52	Pa Minix	Pa Su'm, Patzún, Chimaltenango
53	Xe'atz'am	Iximche', Tecpán Guatemala, Chimaltenango
54	Pa Nimajay	San Jorge La Alagun, Sololá
55	Las Cabras Juyu'	Iximche', Tecpán Guatemala, Chimaltenango
56	Xeratz'amut-C. C.	Iximche', Tecpán Guatemala, Chimaltenango
57	Wuqu' Iq'	
58	Chuwa Raqän Achin	Pa Su'm, Patzún, Chimaltenango
59	Chuwa Kâq Ab'äj	San Jorge La Laguna
60	Pa Oxlaj Ey	Pa Su'm, Patzún, Chimaltenango
61	Pa Nik nik	Pa Su'm, Patzún, Chimaltenango
62	Pa Q'osb'äl Ixöq	Pa Su'm, Patzún, Chimaltenango
63	María Tecún	Pixabaj, Sololá
64	Rey la Ventana	Tz'oloy Ya', Sololá.
65	Chuwa Mines	
66	Chuwa Kampana	Pa Tz'i' Ya' Patcicia, Chimaltenango

67	Chuwa Jolom Achi	Hacienda María, San José Poaquil
68	Chuwa Rajpop	
69	Cerro de Oro	San Lucas Tolimán
70	Molino Viejo el Tesoro	Chichicastenango
71	Oxlajuj Tijax	Sumpango
72	Q'alpul Saqala'	
73	Chuwach'ulin.	
74	Tiyoxelaj	
75	Wuqu' Siwan	
76	Pascual Ab'äj	Chichicastenango, Quiché
77	Chuwak'ujay	
78	Pakaqaj	
79	Xeko'il Juyu'	Iximche', Tecpán Guatemala, Chimaltenango
80	Yukantán	
81	Pa Jolomax	
82	Pa Waqxaqi' Kej	Pa Su'm, Patzún, Chimaltenango
83	Pa Jolom B'ay	San Juan Sacatepéquez.
84	Banco Juyu'	Olintepeque, Quetzaltenango.
85	Chuwa B'ura	Iximche', Tecpán Guatemala, Chimaltenango
86	Chuwa Kej	Santa Apolonia, B'oko'
87	Kāq Ab'äj	Santa Catarina Barahona
88	Pan Aset	Santa Catarina Barahona
89	Campana Juyu'	Pwaqil, San José Poaquil
90	Chi rujolom Achi	Hacienda María, San José Poaquil
91	Chwi Jolom Tz'í'	
92	Chuwa Saqtz'kinel	Iximche', Tecpán Guatemala, Chimaltenango

.../.. /— *Loq'oläj taq K'ox tun, loq'oläj taq Q'alpul*

K'atzinel nya' ruq'ajarik, rejqalem rutzijob'al, rajowaxik, ri K'ox tun, ri Q'alpul, ruma kan ja ri' jun b'anob'äl sipanik, jun nimab'äl k'u'x sipanik, ri kichinan pe ri maya' chuqa' ri achamaq'i'.

Ri k'ox tun, ri Q'alpul, chuqa' ri ojer rub'anik kaslemal, ri e k'o pa rulew ri Saqamaq'. Ri rucholk'aslemal ri Saqamaq', nuq'alajirisaj chi ri K'ox tun, ri Q'alpul, ri ojer retal na'oj k'aslemal, e rub'eyomal b'anob'äl ri amaq'i'. Ruma k'a ri', ruk'amon chi kechajix ri ojer retal na'oj k'aslemal. Ri K'ox tun, ri Q'alpul ri e k'o wakami, chuqa' ri ye'ilitäj pa kulew ri winaqi'.

K'atzinel nya' ruq'ajarik rejqalem, kich'ojib'al ri Maya' Amaq', ri Garífuna Amaq' chuqa' ri Xinka Amaq', richin keto'on pa ruchajixik, pa rusamajixik ri loq'oläj taq K'ox tun, loq'oläj taq Q'alpul, loq'oläj taq ojer retal na'oj k'aslemal. Ri Chanpomal nupab'a' ri' richin xtusamajij kik'in ri achamaq'i', qate' qatata' k'amöl taq b'ey, richin ruchojmirisaxik ri q'atb'äl tzij, richin xtuy'alajirisaj ruchuq'a' ri Saqamaq, ri xkepa'e' chuwäch re jun ch'ojib'äl re'.

K'atzinel nchojmirisäx ri ruq'a' q'atb'äl tzij ri yeto'on richin kichajixik ri Q'alpul, kichajixik ojer retal na'oj k'aslemal, richin man ta nk'ayewatäj ri kinimab'äl k'u'x, chuqa' man ta xtiq'ate' rub'anikil. Ruk'amon chi ri Chanpomal xtito'on kik'in ri molojri'il richin nimab'äl k'u'x, chi rutz'ukik jun ruq'a' q'atb'äl tzij, chi rij okenik pa taq q'alpul, chuqa' xtuya' q'ij richin rub'anikil kotz'i'j, xtuya' ta ruq'ij ach'el nkajowaj ri k'amöl taq b'ey (ajq'ija').¹ Ri kan ruk'amon ja ta ri ronojel ojer kitinamit qati't qamama', ronojel xukulb'äl Mes, nq'ax pa ruq'a' ri qatinamital, pa kiq'a' ri kamol taq b'ey, ri ajq'ija'.

.../.. /— *Loq'oläj taq juyu'*

K'atzinel nya' ruq'ajarik, rejqalem kik'ojlemal ri loq'oläj taq juyu', akuchi kan jantape' nsamajix ri maya' nimab'äl k'u'x, ri ruk'amon chi

¹ Nuk'ulem chi rij kib'anikil, chuqa' kich'ojib'al ri Achamaq'i'. P. 31 y 33

kechajix. Ruma ri' xtitz'ukutäj jun molojri'il taqanela' kik'in ri e ruk'exel Chanpomal, achamaq' molojri'il, chuqa' kik'in ri ajq'ija' richin xtikiq'alajirisaj achike ri loq'oläj taq juyu', chuqa' rub'eyal kichajixik. ²

K'atzinel chuqa' chi man tq'ät rokisaxik ri loq'oläj taq k'oxturn, ri loq'oläj taq Q'alpul-Mes, chuqa' ri loq'oläj taq kimuqub'al qati't qamama'.

••••

RI CH'A'OJ NB'ANATÄJ CHI RE RI KAJULEW

Kan qitzij na wi yalan k'iy ri qamak ri qach'a'oj chuwäch re qate' ruwach'ulew. Jun winäq janila k'iy ruch'a'oj chuwäch ri ruwach'ulew, k'o re pa rub'anikil, k'o re man pa rub'anikil ta, janipe töq yemakun chuwäch ri qate' ruwach'ulew. Jeb'ël ta k'a ri' wi qononel xtiqetamaj achike ri man ruk'amon ta nqab'än chi re re qate' ruwach'ulew. Röj winaqi' janila nım ri qamak qach'a'oj chuwäch ri loq'oläj kajulew.

Jun nimaläj mak nqab'än töq nqab'ij chi la q'ij, la kaj, ri ruwach'ulew manaq kiq'ij. Chi xa xe ri b'anayon ruk'amon nya' ruq'ij pa xukulem. Töq rik'in jub'a' kan yojsik'in, yojb'ixan, nqab'ij chi nqaya' ruq'ij ri Ajaw ruma rija' ya'öl k'aslem. Nqamestaj chi ri nya'o k'aslem ja re kajulew. Majun b'ey chik yojxuke' nqtz'ub'aj ruqa' raqän ri qate' ruwach'ulew. Majun b'ey chik yojxuke' nqtz'ub'aj ruqa' raqän ri loq'oläj q'ij, ri loq'oläj kaj. Man ajilatäl ta chik ri ch'a'oj qab'anon chi re ri kajulew ruma xa xqasäch ri reqqalem ri Kab'awil.

Yojmakun töq nb'an kamik, töq nkamisäx jun che', jun chiköp, jun winäq; töq nqtz'ilb'isaj ri ya' achi'el nkib'än ri chawon taq tz'aqb'äl chuxtäq (fábricas), töq nya' el rutzilol jun tinamit pa taq raqän ya'. Ri

² Nuk'ulem chi rij kib'anikil, chuqa' kich'ojib'al ri Achamaq'ı'. P. 33

ch'a'oj ja ri yerukamisaj taq kär, taq ajxik' chikop, chuqa' ajruwach'ulew chikopi'.

Töq ntz'ilb'isäx ri kaq'iq' rik'in rusib'il ri ch'ich', ri rusib'il ri chawon taq tz'aqb'äl chuxtäq, chuqa' töq nk'at ri juyu', nqatz'ila' ri kaq'iq', yekäm k'a chikopi', nqatz'ila' ri tz'ukb'äl taq ya'. Nqatz'ila' ri kaq'iq', ri raqän taq ya' töq nokisäx itzel taq aq'om richin tiko'n.

Töq nqachöy, nqasök ri qate' ruwach'ulew ruma qasamaj chuqa' töq man nqak'utuj ta kuyub'äl qamak, töq man nqak'utuj ta chik q'ij.

Töq nqab'än qatzilöl chuwäch, majun b'ey nqanataj chi k'atzinel nqatzüq, chi k'o chi nqawiq, k'o chi nqasik'ij ri ruq'ij ruk'olem.

Töq yek'ot ri loq'oläj taq juyu' ruma nb'an b'ey, nk'ot ya', nk'ot q'eqapwaq, nik'ot minas, xa man nkutüx ta k'a q'ij, man nk'utux ta kuyub'äl mak.

Töq man yojmatyoxin ta chik chi kiwäch ri loq'oläj qati't qamama', qajawal juyu' taq'aj.

Töq man nqaya' ta chik kiq'ij qati't qamama', qate' qatata', qachaq' qanimal, konojel ri winaqi'.

Töq man nqaya' ta chik kiq'ij, ri loq'oläj taq che', ri raqän taq ya', ri loq'oläj taq choy, ri loq'oläj palow, chuqa' ri kaq'iq'.

Töq man nqatzüq ta, töq man nqawiq ta chik ri Kab'awil. We qonojel majun nqaya' chi re, majun nqasuj chi re, rik'in jub'a' nwayjan nchaqi'j ruchi' ri qajaw.

Janila yojmakun chuwäch re loq'oläj kaj chuwäch re loq'oläj ruwach'ulew; nkajix ri ruq'a' raqän, ri rub'aqil ri rub'och'il.

Töq man ütziq nqab'ij chi re, yojchapon chi re, töq nqayoq' nqil ruk'ayewal pa qak'aslem. Töq b'aj tew, töq b'aj k'atän, töq b'aj (yalan) kaq'iq', töq yojsamäj, k'o b'ey re yojpoqonataj, ruma k'a ri' ye'el itzel taq tzij pa qachi', ja ri' ri janila xajan, chuwäch Ruk'u'x Kaj Ruk'u'x Ulew. Rik'in jub'a' kan yojsik'in töq nqab'ixaj rub'i' ri Ajaw, xa man pa

rub'eyal ta yojk'ase' rik'in ri kajulew. Töq nqab'ij chi nqaya' ruq'ij ri Ajaw ruma ya'öl k'aslem, kan k'o chi ke ri' nb'an ruma jantäq jun wi nqab'ij k'a ri' xa jun wi nqab'än.

a) **Janipe' töq ntz'ilb'isäx ri ruwach'ulew.**

Töq nqaroqij q'ayis chupam ri ya', ri raqän taq ya', chupam ri choy, ri palow.

Rik'in kisib'il ri ch'ich' chuqa' ntz'ilob' ri kajulew, ke k'a chuqa' ri' ntz'ilob' ri kaq'iq', k'a ri' töq nqajiq'aj chik röj winaqi', nuya' yab'il qulaj, yab'il porör. Ke ri' chuqa' nub'än chi ke ri taq chikopi'.

Töq ntz'ilb'isäx ri kaq'iq' rik'in ri rusib'il, ri rutz'ilol ri chawön taq tz'aqb'äl chuxtäq, chuqa' töq yek'at ri juyu', nqatz'ila' ri kaq'iq', yekäm k'a ri taq chiköp, nqatz'ila' chuqa' ri tz'ukub'äl taq ya'. Töq nqatz'ila' ri kaq'iq', ri raqän taq ya' chuqa' töq nokisäx itzel taq aq'om richin ri tiko'n.

Ri rusib'il ri q'ayis nporöx nutz'ilb'isaj ri kaq'iq' k'o chi jun kajulew, ke k'a chuqa' ri' nk'at ri qate' ruwach'ulew, yek'at ri taq chikopi'. Ke ri' chuqa' töq yeporöx ri k'ichelaj.

Ri itzel taq aq'om nokisäx richin ri tiko'n wakami, chuqa' janila itz'el nub'än chi re ri qak'aslem, chuqa' nkamisäx ri ruchuq'a' ri loq'oläj ruwach'ulew akuchi' nb'an wi ri tiko'n. Ri kaxlan ruchuq'a' ri ulew, kamisanel taq chikopi', kamisanel taq ruyab'il tiko'n, kamisanel q'ayis, konojel janila itzel nkib'än chi re ri e k'o chuwäch ri ruwach'ulew.

Töq nqab'än qatz'ilol chuwäch ri ruwach'ulew yalan k'ayew, ruma k'a ri' töq ri qate' qatata' kik'utun k'a kan chi qawäch chi k'atzinel nqak'utuj sachb'äl qamak chuwäch ri qate' ruwach'ulew.

Töq nqatz'ilb'isaj ri ya', achi'el nkib'än ri chawon taq tz'aqb'äl chuxtäq (fábricas), töq nya' el rutz'ilol jun tinamit pa taq raqän ya', ja re' töq nkamisäx ruk'aslem ri raqän taq ya', yetz'ilöx ri taq kär, chuqa' ri taq tz'ikina' ri yeb'e'uk'uya' chi ri', ri taq chikopi' richin

pa q'ayis, janila ch'a'oj nb'anatäj tōq ntz'ilb'isäx jun raqän ya'. Ronojel k'a re b'anob'äl re', man qichin ta rōj maya' winaqi'. ¿Achike ta k'a ruk'amon nb'an richin njalatäj ta chik re b'anob'äl re'? K'atzinel k'a chi konojel ri winaqi' nkitaqej, nkiya' ruq'ij ri b'anob'äl, ri na'oj, rub'eyal ri k'aslem kiya'on kan ri qati't qamama', ri ojer rub'eyal k'aslem.

ä) Ri kamik nb'anatäj

Re wakami yalan nīm ruch'a'oj ri winäq, ruma janila rub'anik chi kamik yek'ulwachitäj. Tōq nb'anatäj jun kamik, ja ri jun nimalaj mak, nimaläj xajan chi ruwäch ri loq'oläj kajulew: nkamisäx jun winäq rik'in ri pub'q'aq', rik'in ri ch'oyb'äl, rik'in qupib'äl, rik'in che', rik'in ab'äj, rik'in itzel taq aq'om, nyeq' kan ruma jun ch'ich', nroqix pa siwan, njitz'äx kan, k'o k'a ri kan ja ri taq ne'y, kan xe ye'aläx, ja ri kite' yekamisan qa kichin. Ri ixoqi' pa rub'anikil nkib'än el tzaqonik, ruma tōq xemakun rik'in jun achin ri man kachijil ta. Re ixoqi' re nkitij aq'om richin man yek'oje' ta chik taq kal, taq kine'y. Wawe' chuqa' k'o rumak, ruch'a'oj ri jun achin, ri xk'oje' rik'in jun ixöq ri man rixjayil ta. Pa jun na'oj ke re' chi ixöq chi achin e ajmak, ruk'amon k'a chi junam ta nkito' ki', nkitemej ki' chi k'iytisaxik ri kimi'al kik'ajol, stape rik'in rayil poqonal, ruma jun k'aslem nīm ruq'ij, xa kan jun rachib'äl ri Ajaw, ri loq'oläj Kab'awil. Ruma ri' man ruk'amon ta nb'anatäj kamik, re jun nimaläj xajan, jun nimaläj ch'a'oj. We xab'än kamik xa kan ja rat ayon xakamisaj awi'.

Ri chanpomanel e k'iy e k'iy winaqi' xerukamisaj, tōq xb'ix chi kekamisäx konojel ri maya' winaqi' chupam kan ri oyowal. K'iy chi ke re qawinaq re', man xemuq ta, xa chikopi' xetijon kichin pa taq q'ayis. Tōq ri ajlab'al (soldados) xekikamisaj pa jun b'ey konojel ri winaqi' ri e k'o chupam ri jun ruq'a' tinamit. Ja re' jun nimaläj mak xajan chuwäch ri Ajaw chuwäch ri kajulew, ruma rōj öj rachib'äl ri Ajaw chuqa' öj ruq'a' raqän ri kajulew. Rōj ri maya' winaqi' nqaya' ruq'ij, ruk'ojlem ruq'ajarik ri Ajaw, tōq nqaya' ruq'ij ri kajulew, ri qati't qamama', ri qate' qatata', ri qachaq' qanimal. Ronojel k'a ruk'ayewal k'aslem re xqanataj qa, k'iy xa k'amon apon chupam ri kaxlan na'oj.

Janila nimaläj mak xajan töq yekamisäx ri che'. Ri nima'q taq qupiy tz'aläm, kan nkik'waj ri ch'ich' qupib'al che' pa taq k'ichelaj, pa taq b'otzaj che' richin yekikamisaj ri che', ri' jun nimaläj kamik ri nkib'an pa taq juyu' chi ke ri che', kan janila nım. Xa ruma k'a ri' töq yechaqi'j ri ralaxb'al taq ya', yechaqi'j ri raqän taq ya', yechaqi'j ri choy. Töq manaq chik che' ri kiwi' ri juyu', töq npe ri jäb' ronojel ri ulew ri man kow ta, nuqirirej el ya', nuk'waj pa siwan, töq nqatz'ët xa xe chik xeq nk'oje' kan, man ützt ta chik richin tiko'n. Ronojel k'a re', kamik ruk'amon pe pa qawi' qonojel, pa kiwi' ri qalk'wal, pa kiwi' ri qi'y ri qamam. Ja re' rukiy ri munil chi rij b'eyomäl, re na'oj re' ja chuqa' ri kaxlani' e k'amayon pe.

Ojer kan k'o na ruq'ijul töq yekamisäx ri taq chikopi', wakami majun chik ruq'ijul richin yekamisäx. E k'o winaqi' kan xa xe nkitz'ët jun ti ajxik' chiköp kan ja ri nkikamisaj, xkitz'ët jun ti umül, xkitz'ët jun ti kuk, xkitz'ët xa b'a chike ti chiköp, kan ja ri nkikamisaj, k'a ri xa yekiroqij kan, majun kejqalem nkib'an chi ke ri taq chikopi'. Ri jun b'anob'al ri' yalan xajan, ruma ri' wakami manaq chik chikopi' e k'o pa taq juyu', man k'o ta chik richin yetij ruma xa manaq chik ruq'ijul richin yechap, man ruma ta richin yek'atzin, xa xe chik ruma nkirayij yekikamisaj ri taq chikopi'.

Töq yekamisäx ri taq kär, ri taq ajxik' chikopi', chuqa' ri taq chikopi' ri aj ruwach'ulew yalan itzel na'oj. Ri taq chikopi' xeb'an kan pa rutikirib'al ri ruwach'ulew richin yekotz'ijan, yewachin chuwäch ri ruwach'ulew. Ri ojer xek'atzin richin xetij kuma ri winaqi', xa xe k'a ajilan etan janipe ri nk'atz'in chi ke. Wakami ri winaqi' man ke ta ri' chik nkib'an, rije' xa xe richin chi yek'astan chi kij töq yekikamisaj. K'atzinel k'a chi nq'ax chi qawäch chi ri chikopi' e chajnela' töq xeya' kan chuwäch ri ruwach'ulew. Ronojel xa rutz'aqat, xa ruq'a' raqän ri kajulew, ruma ri' töq nım kiq'ij.

b') Ri rejqalem nya' ruq'ij ri ruwach'ulew

Man qetaman ta chik nqaya' ruq'ij ruq'ajarik ri loq'oläj kaj, loq'oläj ruwach'ulew, ruma ri' ja ri' ri k'ayewal, xa xe chik ok ri nima'q taq nana nima'q taq tata, ri ati't ri mama'aj ketamam nkiya' ruq'ij ri kajulew. Ri k'ajola', q'opoji', ri ak'wala' majun ketaman ta

achike rejqalem ri kajulew, ruma k'a ri', töq k'atzinel nk'ut chi kiwäch ri ak'wala' rub'eyal ri k'aslem, richin man nk'is, man nchüp, ri q'än taq pixa', ri säq taq pixa'.

Töq nqakajij, töq nqachoy ri ulew, achi'el xa majun rejqalem nqaya'. Achi'el xa ta kaxlan na'oj nqab'än pa qak'aslem.

Man etaman ta chik chi ja ri ja' ri qate' ruwach'ulew, ja rija' nya'o qak'aslem, ja rija' nya'o qaway quk'uya', ronojel ri nk'atzin chi qe.

Ruma man nqaya' ta chik ruq'ij ruk'ojlem ri qate' ruwach'ulew, ruma ri man ützt ta chik qak'aslem nqab'än, man nqajo' ta chik qi' röj maya' winaqi', ri qana'oj achi'el ri kina'oj ri kaxlani', ri man nkiya' ta ruq'ij ri winäq chuqa' ri loq'oläj kajulew.

ch) Rutojb'alil ri man yojmatyoxin ta

Yalan nüm ri qak'ek'el, ruma ri' töq majun chik nqasipaj chi re ri loq'oläj kajulew: Xqamestaj chi ri Ruk'u'x Kaj Ruk'u'x Ulew xojrutz'üq ruma k'ari' ruk'amon k'a chi nqatzüq, richin nqawiq, richin nqaya' rutzijol, richin nqasik'ij ruq'ij ruk'ojlem. Wakami nwayjan nchaqi'j chi'in, ruma man e k'iy ta chik yetzuqu, yewiqo, man e k'iy ta chik yenatan, yek'uxla'an. Wakami, noq', nb'ison ruma ri sik'iy richin, tzuqüy richin, ri wiqöy richin xa xumestaj, majun chik numäy. Ri rumi'al ruk'ajol, riy rumam majun chik nkiya' chi re. Rija' yalan nüm rajowab'äl pa qawi', ruma ri tirajo' k'a nqanataj, tirajo' k'a man qanataj ta, jantape' nuk'iytisaj qatiko'n, jantape' nuya' pe ri loq'oläj jüb', jantape' ruya'on pe ri qak'aslem. Xa ja röj ri majun chik nqasipaj chi re.

Nuya' k'a qaway, nuya' k'a quk'uya', ¿Achike k'a nqaya' chi re röj? Majun achike ta, majun nqaya' chi re, jantäq xa ruma man nqanimaj ta chik, man nqaya' ta chik ruq'ij ruk'ojlem ri kajulew. Jun chik, ri röj maya' winaqi' ri k'a nqaya' na ruq'ij ri kajulew, qetaman chi röj majun yojtikir nqaya' chi re ri Kajulew, ri Ruk'u'x Kaj Ruk'u'x Ulew, ruma xa ja rija' ronojel, xa xe k'a ri qak'u'x, xa xe k'a ri jun qatzij ri jun qacholoj, xa xe k'a ri qapom, jun q'anakandela,

saqakandela, jun qaq'ejelonik chuwäch ri kaj ri ruwach'ulew. Jantäq chuqa' nqasuj jun ti qawäj, ja ri' ri ruya'on rusipan chi qe, ja ri chik nqatzolij apo chi re rik'in ronojel qanima, rik'in ronojel qak'u'x, nqasuj apo richin rajil ri qak'aslem qawinaqirem.

Ri winaqi' wakami man yematyoxin ta chik, man nkiya' ta chik ruq'ij ri Ajaw, man nkiya' ta chik ruq'ij ri qate' ruwach'ulew, ri loq'oläj kaq'iq', ri loq'oläj ya', loq'oläj taq ch'umila', ri loq'oläj ik', ri loq'oläj q'ij, ri nimaläj kaj. Man ketaman ta chik chi ja ri loq'oläj kajulew, Kab'awil rub'i', ja ri nya' qak'aslem. Man nkinimaj ta chik ruma xok pa kijolom ri na'oj petenäj juk'an ya'.

Re loq'oläj ulew ja re' qate', re qajaw, röj man nqaq'ejela' ta chik, man qaya' ta chik ruq'ij, ja ri' ri qamak ri xajan nqab'än chuwäch, xe chik itzel na'oj nb'an, majun chik ruq'ij nqaya' ri loq'oläj kaj, ri qate' ulew, ronojel k'a re' k'o rutojb'alil.

Töq man nqaya' ta chik ruq'ij ri ruwach'ulew, rija' nöq' nb'ison, ruma xqamestaj chi ja rija' yojilin yojtzuqu jantape'. Töq man yojmatyoxin ta chik jik nqil k'ayewal pa qak'aslem.

Wakami man nqaya' ta chik ruq'ij ri Ajaw, ri kajulew, ri qati't qamama' ri qate' qatata', achi'el xkib'än ri qati't qamama' ojer q'ij, ojer säq, xa xmestäx yan kan, xa xk'aq yan kan. Ruk'amon k'a yojpatanin yojsamajin, richin xtikotzijan k'a pe, xtiwachin k'a pe, ri q'än taq na'oj säq taq na'oj, richin yab'äl ruq'ij qakab'awil.

Majun chik rupom nqaya' ri kajulew, man e k'iy ta chik ri yenatan yek'uxla'an. Man qetaman ta chik nqamatyoxij ri qaway kuk'uya', ri qak'aslem qawinaqirem, qakikotem qaraxnaqil, ri qanin quchuq'a'. Man rik'in wi ri', janila nusipaj chi qe, nuya' pe ri jäb', nuya' qatiko'n.

Man qetaman ta chik achike ri' ri qajaw, man qetaman ta chi ja rija' ri kaj ri ruwach'ulew, ruma ri' majun pom, majun xukulem nqasuj chi re, richin nqak'awomaj nqamatyoxij ronojel ruya'on rusipan chi qe.

Töq man nqaya' ta ruq'ij ri kajulew, man nqaya' ta ruq'ij ri kaj, ri ulew, ri ch'umila', ri ya', ri kaq'iq', man qitzij ta chi nqaya' ruq'ij ri Ajaw. Töq nqajo' nqaya' ruq'ij ri Kab'awil, k'o chi nqasuj rupom, jun rukotz'i'j, k'o chi yojxuke', nqaq'ejela' ruq'a' raqän rik'in ronojel qak'u'x, rik'in xukulem, rik'in mejlem, rik'in ri q'anapom ri saqapom.

Töq man nqatzüq ta, man nqawiq ta chik ri qakab'awil, chuqa' jun nīm k'ayewal, nīm qamak, nīm xajan; ruma ri' k'iy ruk'ayewal k'o pa qak'selemal. K'o qamak ruma xa ja ri nkib'ij ri ch'aqa chik winaqi', ri e petenäq juk'an ya', ja ri' nqaya' ruq'ij. Ri kina'oj ri qati't qamama', man nqaya' ta chik rejqalem, majun chik ruq'ij nqaya'.

ch) Majun rejqalem nqaya'

Ri jun nimaläj ch'a'oj ri qab'anon ja ri majun nqaya' ta rejqalem ri kaq'iq', ri ya', ri q'aq', ri ulew, ri q'ij, ri ik', ri ch'umila', ri chikopi', ri che' ri q'ayis, ri winaqi'. Ri kaxlan ke re' nkib'ij: Ronojel ri k'o chuwäch ri ruwach'ulew, e kichin ri winaqi' richin jantape' nkokisaj chuqa' janipe' yetikir nkokisaj, richin yeb'eyomär. Xa ruma k'a ri' töq rije' ye'apon chupam ri kamisanik, richin nkil achike nkajo'. Ri qati't qamama', ri maya' winaqi' man ke ta re' ri kich'ob'oj. Xa ja röj ri öj kimi'al kik'ajol yojtjin nqamestaj kan, ri kipixa' ri qati't qamama', ja ri' ri man ruk'amon ta. K'atzinel chi nya' ruq'ij ri kib'in kan ri qati't qamama' töq nkib'ij: Chi ronojel ri k'o chuwäh ri ruwach'ulew, ütznqokisaj, xa xe k'a ruk'amon chi kan pa rub'eyal rokisaxik. Ruk'amon ta chi ronojel etan, ajilan rokisaxik, richin man nk'is, man nchup ta ruxe'el ri k'aslem, richin ke ri', jantape' xtik'oje' ruk'u'x ri k'aslem.

Ri jun chik ruk'ayewal ja ri yalan nporöx ri q'ayis, nporöx ri patz'än, nporöx ri aq'om q'ayis, ronojel la' janila rejqalem chupam ri qak'aslem. Ri patz'än, ri q'ayis nuto' ri ulew richin nuya' ruchuq'a', chuqa' nkiya' kik'aslem ri taq chikopi' ri e k'o chuwäch ulew. Ri q'ayis aq'om, ja ri' ri nokisäx ojer, richin nkito' ki' chuwäch ri kiyab'il, chuwäch ri kiq'axomal ri qate' qatata', ri qati't qamama'.

Wakami xa xe chik ri kaxlan aq'om ri e k'o pa taq aq'omab'äl jay. La aq'om la', janila itzel nub'än chupam ri ruch'akul jun winaq. Ja ri' ruki'y töq man qetaman ta chik ruwäch ri Ajaw, ri Kab'awil.

Ri kaxlan aq'om yalan qaya'on ruq'ij, kan xa xe chik la' ri nokisäx, rik'in ri tiko'n, richin ruyab'il jun winäq, ruyab'il ri tiko'n, kichin yek'iytisäx ri äk', ri aq, ri wakx, ri umula', chuqa' ch'aqa chik chikopi'. Re tiko'n e k'iytisan rik'in re aq'om re', majun chik ruchuq'a', richin echa' (wäy) ruma xa ruyon chik man ützt ta aq'om okisan chi re. Xa xe chik nunojisaj apam, manaq chik ruchuq'a', ruma ri töq man öj kow ta chik chuwäch ri yab'il, chuwäch ri kamik.

Majun chik nqaya' rejqalem akuchi npe wi ri qaway, quk'uya', man qetaman ta chik achike yojtzuqu, achike yojk'iytisan.

..../ · **Ruwulaxik Ri Maya' Nimab'äl K'u'x Ruma Ri Kaxlan Nimab'äl K'u'x**

Ri kitzijol ri qati't qamama' k'o chik pe kab'lajuj q'o' waqxaqlajuj k'al julajuj juna' (5171). Ri qate' qatata' xkotch'ijan xwachin ri kik'aslem kiwinaqirem. Rije' xketamaj rub'eyal ri k'aslem, rije' xketamaj ruwäch ri Kab'awil, ruma ri' töq rije' xkiya' ruq'ij ri kajulew. Chupam ri kajulew e k'o ri ch'umila', ri ch'aqa chik ruwach'ulew, ri q'ij, ri ik', ri qate' ruwach'ulew, ri kaq'iq', ri ya', ri q'aq', ri che', ri chikopi', ronojel re e tz'etël, ronojel re man tz'etël ta, ri q'ij (tiempo), ri kaj (espacio) ri silonem, b'inem, sutinem (movimiento), ronojel ri tz'etël, ri na'äl, ri ak'axel, ja ri' ri Ajaw, ja ri' ri ya'öl k'aslem, ja ri' ri k'iytisanel, ja ri ri tz'aqol. Chuqa' ja re' ri B'itol ri wayjal, ri yab'il, ri sutkum, ri kab'raqän, ri meb'a'il, ri kamik. Ri qati't qamama' xkiya' ruq'ij ruk'olem ri Kab'awil, man xesach ta.

K'o kan juq'o wok'al juna' (500), xe'oqa el ri kaxlan taq winäq. Kik'amon k'a pe jun chik rub'eyal k'aslem, jun chik rub'anik yab'äl ruq'ij ri Kab'awil. Rije' nkib'ij chi xa jun Ajaw, ri man tz'etël ta. Chi xa xe rija' ruk'amon nya' ruq'ij, richin ronojel la kaj, la ruwach'ulew, ri kaq'iq', ri ya', ri q'aq' xa xe e rusamaj ri jun ruyonil Ajaw ri'. Ruma ri xa

man ruk'amon ta nya' kiq'ij, yecha'. Chuqa' nkib'ij chi xutäq pe jun ruk'ajol chi qakolik chupam ri qamak qaxajan, ruma k'a ri k'o chi nya' ruq'ij.

Chi ri' k'a töq xpe ruwulaxik ri qanimab'äl k'u'x röj ri maya' winaqi'. Xchap k'a kikamisaxik, koqotaxik, kich'eyik, kikanab'ixik, kitele'che'ixik, konojel ri qate' qatata', ri qati't qamama', ri e k'amöl b'ey, ri nima'q taq ajq'ija', k'exeloma' ri yeto'o kichin ri winaqi'. Chupam ri q'ij ri', chi jun ri qamaq' xkanab'ix, xteleche'ëx, xkitij rayil poqonal chi achi'a', chi ixoqi', chi rijta'q chi ak'wala'. Xchapatäj k'a rukamisaxik ri qana'oj, ri qetamab'al, ruxe'el ruk'aslem ri qasaqamaq. Xtepewär ka ri kaxlan winäq pa ruwi' ri maya' winäq, xtepewär k'a kaxlan na'oj pa ruwi' ri maya' na'oj. Janila rayil, janila poqonal kitijon pe ri qate' qatata', richin kikolon pe ri maya' na'oj maya' pixa'. Petenäq k'a chi wiq chi tanaj, tzijon kan, cholon kan, ajilan kan ri maya' na'oj, ri maya' k'aslem, ri maya' Nimab'äl K'u'x.

Chupam kan re maya' ajilab'äl: kab'lajuj q'o kab'lajuj k'al jun juna' (5041 – 1871), pa rajawarem ri ma Justo Rufino Barrios, xuya' q'ij chi xe'ok chik pe jun tanaj kaxlan nimab'äl k'u'x, ri rujalom jub'a' ri rik'in ri kaxlan-romano nimab'äl k'u'x. Ja re' ri protestante nb'ix chi ke. Re jun chik ruq'a' raqän ri kaxlan nimab'äl k'u'x ri yalan nukajij, nuturij, nukamisaj ri Maya' Nimab'äl K'u'x, chuqa' yalan e ruch'aron ri Maya' Amaq' chuqa' ri Maya' Tinamit. Pa ruk'isb'äl taq juna' kan, rik'in jub'a' k'o kan oxk'al juna', töq chi rayil poqonal e nimon ri maya' winaqi' chupam ri kaxlan-romano nimab'äl k'u'x, xuya' chik pe kuchuq'a' ri protestantismo nb'ix chi re. Xtz'ukutäj chik pe jun nimaläj ch'arajri'il, chupam ri cristiano nimab'äl k'u'x, ch'aqa xeb'e kik'in jun motzaj, ch'aqa xeb'e juk'an chik. Ri jun nimaläj ruk'ayewal ruk'amon re na'oj re', ja ri ch'arajri'il chi kikojol ri maya' winäq. Ja chi ri' töq xnimir ri ruk'ayewal chi kikojol ri maya' winaqi'. Xuya' chik ch'aqa ruchuq'a' re ch'arajri'il, töq xepe ch'aqa chik molojri'il, chupam kan ri kab'lajuj q'o waqlajuj k'al kaji' juna' (5124 – 1954) xtz'ukutäj ri nb'ix Acción Católica chike. Pa taq kab'lajuj q'o' kab'lajuj k'al lajuj juna' (5130 – 1960) xkimol chuqa' ki' ri nb'ix Tercera Orden Franciscana chi ke. Chupam ri kab'lajuj q'o' kab'lajuj k'al oxlajuj juna' (5153 – 1983) xe'ok'ulun chik ri nb'ix Renovación Carismática chi ke. Ri' jantape' e

kojqan, kitaqen kina'oj ri kaxlan taq winäq, ri kaxlan taq nimab'äl k'u'x. Rije' nkajo' chi ja ta nk'is, ja ta ri nchup ri maya' b'anobäl, ri maya' b'anikil, ri maya' nimab'äl k'u'x, ri kiya'on kan, kisipan kan ri qati't qamama', ri petenäq q'ij, ri petenäq säq chi näj chi naqaj.

Chupam k'a ronojel re tijoj q'ijul rub'anon pe ri kaxlan nimab'äl k'u'x re'; e k'o qawinaq eqal xkixol qa ri kaxlan na'oj chupam ri maya' na'oj. Ke ri kib'anon chi re re qamaq', chupam re juq'o' wok'al juna', re e k'o pe re kaxlani' chi qa kojol. Wakami k'a ruk'amon qachayuj, ri ruxe'el, ri rutikirb'al ri maya' qana'oj, ri Maya' Nimab'äl K'u'x, ri petenäq ojer q'ij ojer säq, richin nqakanoj kikotem raxnaqil, k'aslem winaqirem, kichin qamaq', qatinamit, qachinamit, qochoch, qami'al qak'ajol. Ronojel k'a re' xkib'än, k'a nkib'än richin chi ri qichin röj, nmestäx kan, ntorix kan jumul. Kan k'iy wi k'a ri qawinaq ri xeb'e kan chupam ri kaxlan Nimab'äl K'u'x; e k'o k'a chuqa' re wakami xa xetzolin chik pe, töq xetzolin pe e ajq'ija' chik.

Pa jun chik peraj, ri nb'ix Partidos Políticos chi ke, rije' janila e kich'aron ri qawinaq, ruma janila molaj kib'anon richin ta nkil ri nkajo' rije'. Jantape' yekiq'ol ri qawinaq, xa xe yekokisaj, xa majun utzil nkich'äk ri qawinaq. Ri Chanpomal, ri b'eyoma'i' junelik yekitz'ila' ri qawinaq pa meb'a'il. Junelik xa xe rije' yewa', xe rije' ye'ichinan ri pwaq, nkik'is ronojel ri rupwaqil ri qamaq', xa majun kisamaj nq'alajin ta. Re jun rub'eyal k'aslem re kik'amon pe ri kaxlani', man ütztä, xa xe pa kiwi' rije' ruk'amon pe ri utzil. Pa kiwi' ri maya' winaqi' xa xe rayil poqonal ruk'amon pe. Wawe' k'a nqatz'ët wi chi ri maya' na'oj, janila nüm ruq'ij, ruma kan nuk'ut chi qawäch rub'eyal yak'ase' rik'in kikotem, rik'in ri kajulew, rik'in ri winäq.

Ronojel la ch'arajri'il la', jun nimaläj mak xajan chuwäch ri Ajaw, chuwäch ri kaj ri ulew, chuqa' chi kiwäch ri qati't qamama'.

Ruma ri ch'arajri'il ri', konojel ri e k'o pa jun molöj nkib'än oyowal chi kiwäch qa rije', ri e k'o pa taq Nimab'äl K'u'x, ri e k'o pa taq moloj richin nkajo' ye'ok chanpomanel, chi konojel man nkajo' ta ki'.

.... / .. **Ri Rutojb'alil Ri Ch'a'oj Nb'anatäj Chi Re Ri Kajulew**

Ja ri Ruk'u'x Kaj Ruk'u'x Ulew, ja ri xtz'aqo ri k'aslem chuwäch ri ulew. Ri ruxe'el ri qak'aslem, ja ri loq'oläj kaq'iq', ri loq'oläj ya', ri loq'oläj ruwach'ulew, rik'in ri loq'oläj q'aq', ri loq'oläj rusaqil rumeq'enal ri loq'oläj q'ij. Ronojel k'a re' k'o chi nqaya' ruq'ij ruk'ojlem, k'o chi nqachajij, man nqatz'ila'. K'atzinel nqetamaj yojk'ase' chi utzil rik'in ri kajulew. Wi röj winaqi' nqatz'ila' ri ruxe'el ri k'aslem, ri kaq'iq', ri ya' ri loq'oläj ulew; xa qayon nqatz'ila' ri qak'aslem, chuqa' ri kik'aslem konojel taq chikopi', ri e k'o pa palow, pa choy, pa raqän taq ya', ri taq chikopi' ri e k'o chuwäch ri ruwach'ulew, pa ruwi' taq che', chuqa' ri ajxik' taq chikopi'. Ja re' ri nimaläj ch'a'oj nqab'an röj winaqi'. Ri chikopi' manaq achike ta ch'a'oj nkib'an chi re ri kajulew, xa xe röj winaqi' ri öj b'anöy ch'a'oj.

Ruma k'a ri nimaläj taq mak, nimaläj taq xajan ri e b'anatajnäq chuwäch ri kajulew, xa ruma k'a ri' töq k'o yalan itzel taq yab'il pa ruk'aslem ri winäq. Ronojel k'a ri man ütz ta nb'anatäj chi re ri kaq'iq', chi re ri ya', chi re ri ruwach'ulew, xa nb'erupo pe ri' chi yab'il, chi wayjal, chi saq'ij, chi q'eqäl jäb', chi sutkum. Ronojel k'a re' xa rajil ruk'exel ri qamak ri qach'a'oj chuwäch ri kajulew. Re' yalan poqon, ruma rik'in jub'a' röj man nqil ta chik el re rupoqonal re', rik'in jub'a' k'a ja ri qami'al qak'ajol, qiy qamam, xke'ilon kan pa ruq'a' royowal ri kajulew, ruma ri qach'a'oj röj wakami. Man chöj ta qak'aslem nqab'an chuwäch ri Ajaw, chuwäch ri kajulew, janila itzel ri nqab'an chuwäch. Ri nima'q taq yab'il ri k'o wakami, k'iy man nilitaj ta chik raq'omal. Ri nima'q taq saq'ij, ri nima'q taq q'eqäl jäb', nima'q taq wayjal, re chuqa' k'iy xa pa juk'an chik nima'q taq tinamit petenäq wi ruxe'el, ja rije' ye'oyon chi qij, rik'in chawön taq tz'aqb'al chuxtäq, ri nkitz'ilb'isaj ri raqän taq ya', ri kaq'iq'. Chuqa' töq nkitojtob'ej nkib'osij ri nima'q chuqa' kowiläj taq aj (bomba nuclear), pa k'iy nima'q taq tinamit nb'anatäj wi. Kuma rije' yojk'ulman röj meb'a'i' taq tinamit, ri ri' jun nimaläj ch'a'oj nb'an chi re ri kajulew.

Ronojel ri man ütz ri nqab'ij, ri nqab'an nuya' k'iy ruk'ayewal pa qak'aslem, ri loq'oläj kaj ri loq'oläj qate' ruwach'ulew noyowär qik'in chi qonojel; xa ruma k'a ri' töq nqatz'ila' qi' pa ruq'a' jalajöj taq yab'il ye'uk'ulun el. Ronojel k'a re' xa rajil ruk'exel ri qamak qaxajan.

Nuya' itzel taq yab'il töq nqaqum ri tz'il ya'. ¿Achike k'o rumak töq ri ya', ri raqän taq ya' yetz'ilob'? Ja röj ri winaqi', chuqa' ja chik röj ri nqatz'ila' qi', ruma ja röj ri yojokisan ri ya', richin qatiko'n, richin nqaqum, richin yojch'ajon chuqa' xab'achike na ri nk'atzin wi chi qe ri loq'oläj ya'.

Yalan tz'il ri kaq'iq' nqajiq'aj, ruma ri' nq'axo qaqul, nqaxo qajolom, man ntel ta ützi ri quxla', man nüm ta chik ri qak'aslem, ruma ri qapospo'y ntz'ilob', ruma ri rutz'ilol ri kaq'iq'. Ri loq'oläj kaq'iq' ntzilob' töq nporöx q'ayis, chuqa' ri rusib'il ri ch'ich', ri rusib'il nima'q taq tz'aqb'äl chuxtäq, töq nxupupëx aq'om chi rij ti tiko'n, töq nb'osix ri nima'q taq aj (bomba) richin oyowal.

.../../. K'o ri kamik

K'o k'iy kamik nk'ulwachitäj chuwäch re qate' ruwach'ulew, jantape' k'o qak'ayewal, majun qajamalil, kan k'o qaxib'iri'il töq yojel el pa qab'ey, we man ch'ich' ta nb'anon ri k'ayewal ja ri eleq'oma', chuqa' ri kamisanela', ri yeb'eyaj pa taq b'ey. Majun chik achike rejqalem ri k'aslem, ja ri ruk'ayewal ruk'amon pe ri man nqaya' ta chik ruq'ij ri qate' ruwach'ulew chuqa' ri loq'oläj kaj. Xa kan jumul k'a qamestan ri qajaw, k'atzinel k'a chi tuna' qawäch.

Ruma majun chik ruq'ij majun chik rejqalem niya'öx ri Ajaw. Ke ri chuqa' man nqaya' ta chik kiq'ij ri qati't qamama', ruma ri' töq k'o janila kamik pa qawi', man nqab'än ta chik ri ruk'amon niqab'än, ri nqato' qi', ri nqajo' qi', ri nqaya' ruq'ij ri winäq, achiel naya' ruq'ij qate' qatata'. Ja re' ri kaxlan na'oj ri xqak'am apo röj, ri man nkiya' ta ruq'ij jun winäq, chuqa' man nkiya' ta ruq'ij ri kajulew.

Jun maya' ak'wal töq nb'an ruqasan ya' xa nch'akatäj, ruma ri atz'am ri nya' pa ruwi', töq ke ri' nb'an chi re jun ak'wal xa nqasax ruq'ij. Pa maya' na'oj manaq qasan ya' nb'an chi ke ri ak'wala', ruma pa maya' nimab'äl k'u'x njaq ruwäch ruq'ij jun ak'wal, ja ri töq nchap rutzuqik ruwäch ruq'ij, richin nk'utux ruk'aslem ruwinaqirem jun ak'wal. Ri ch'utin ti ixtän njaq ruwäch ruq'ij töq k'o oxk'al q'ij talax, we ti ala' töq k'o jumuch' q'ij alaxinäj. Chupam re jun xukulem re', ri ruloq'te'

ruloq'tata' ri ak'wal, nkijäch b'eleje' koköj taq samajib'äl chi re, richin rusamaj ruwäch ruq'ij. K'atzinel nqajäl k'a rub'anikil ri qak'aslem, k'atzinel chi yojkito' ri qati't qamama', richin man nqasäch rub'eyal qak'aslem, richin nqasik' chik ri ojer rub'eyal k'aslem.

E k'o k'iy qawinaq yekäm, rik'in jub'a' xa majani kiq'ij richin yekäm, jantäq xa ruma man nqaya' ta chik rejqalem ri ruwach'ulew, ri kaj, ri qate' qatata', qati't qamama', ri qachaq' qanimal, xa yojrumin yojxik'an, ja ri töq nqak'apij xqaq'ät qak'aslem, ja ri töq ke ri' nqak'ulwachij. E k'o winaqi' pa kiyonil nkikamisala' qa ki', k'o chik k'a ch'aqa chik nkikamisaj jun chik winäq, ri na'oj re' ja re' ri kik'amon pe ri k'axlan winaqi' ri xepe juk'an ya', ri je' xa xe ri kamik xekib'ana', kan k'a nkib'an na richin nkichinaj ri b'eyomäl ri k'o pa qamuj pa qajuyub'al, ja chik ri na'oj ri' kik'uwan k'iy qawinaq, ruma ri' janila ri k'ayewal pa qawi'.

K'iy kamik nk'ulwachitäj ruma ri' man yojxuke' ta chik, man nim ta chik ri qak'aslem nusipaj ri kajulew. K'iy taq ak'wala' man nya' ta chik q'ij richin ye'aläx, k'iy taq ak'wala' e kaminäq chik töq ye'aläx. K'iy taq ak'wala' kan xe ye'aläx ja ri kite' yekamisan qa kichin. Taq xtani', taq alabo'ni', q'opoji', k'ajola' nkikamisaj ki'; k'o re' yekamisäx kan pa b'ey; k'o re' pa kochoch yekamisäx wi kan. Ri nima'q taq winaqi' ja ri' ri ruk'ayewal k'o pa kik'aslem. Kan ja ri q'atb'äl tzij, jantape' k'iy ri itzel nkib'an, ri q'atb'äl tzij (gobierno local y nacional) nkikamisaj ri kitinamit pa wayjal, pa meb'a'il, ruma k'o uchuq'a' pa kiq'a', k'o ri q'aq'al pa kiq'a'. Ja k'a ri' ruk'ayewal nqil töq xqasäch ri qab'ey, töq manaq chik ruq'ij ri k'aslem chi qawäch, töq man qetaman ta chik chi xa qachaq' qanimal qi' chupam re kajulew, xa öj rachib'äl ri Kab'awil. K'atzinel k'a chi yojtzolin chik pa kib'ey ri qati't qamama', richin nqatzu' nqawachij jantape' ri k'ayewal ri nb'anatäj, jantape' ch'a'oj ri nb'anatäj chuwäch re loq'oläj qate' ruwach'ulew, kan ja k'a la ri noyon pa qawi' chi xa jub'a' chik ok qak'aslem, ruma xa ja röj winaqi' yojoyon rukayewal pa qawi' töq man nqaya' ta chik ruq'ij ri qakab'awil.

Töq nqatz'ila' ri kajulew, npe k'a wayjal, npe meb'a'il, npe yab'il, pa ruk'isb'äl npe k'a ri kamik. Wi xtiqak'is ri che', wi xtiqatz'ila' ri kaq'iq', töq xtib'ek'is ri qaya', töq xtiqakamisaj ri Qate' Ruwach'ulew, ja k'a ri töq chuqa' qonojel xkojchup, xkojk'is,

xkojkäm; chi che', chi chikopi', chi winaqi', kan majun chik k'a xtik'oje' kan chuwäch re loq'oläj ruwach'ulew.

.... / .. / .. *Töq ntzaq ri qatiko'n*

Janila mul man ütz ta nub'än ri tiko'n, man nuya' ta chik k'iy ruwäch achi'el nuya' ojer, manaq chik ruk'u'x, manaq rajil, xa kan tisipäx chik, achi'el töq yalan qajinäq ri rajil töq nk'ayix. Jantäq kan rayil poqonal nub'än ri k'aslem, chi ri' k'a töq ruk'amon nqamäy rij ri qak'aslem, achike k'a ri qamak ri qaxajan qab'anon, rik'in k'a jub'a' xa qanimon, qachokomin jun qate' jun qatata'. Rik'in k'a jub'a', xa qayoq'on ri ruq'a' raqän ri loq'oläj kajulew. Tiqak'utuj k'a kuyub'al qamak, sachb'al qamak, chi kiwäch qate' qatata', chuwäch ri loq'oläj kajulew.

Töq man xtel ta chik pe ri q'ij, töq man xtiqa ta pe chik ri jäb', töq janila nüm ruchuq'a' ri kaq'iq' xtiqa pa ruwi' ri qatiko'n, chi ri' töq xtiqa ri kamiläj wayjal pa qawi' chi nimaläj qonojel, majunk'a akuchi' xkojsujun wi, ruma ja ri Ajaw xtoyowär pa qawi'.

We man nk'ase' ta chik ri tiko'n, majun chik pwaq, majun chik chuxtäq, majun chik wäy nk'oje'. Ronojel k'a re' xa ruxe' ri meb'a'il pa ruwi' jun winäq, chuqa' pa ruwi' jun nüm amaq' achi'el ri Iximulew. K'iy qawinaq yewayjan, majun kawän, majun kikinäq', kan majun chik kitiko'n xtik'oje'. Re' chuqa' k'o chi ntz'ët, we ruma ri qamak qaxajan chuwäch ri Ajaw, we xa ruma kimunil jun molaj winaqi' ri yekikanab'ij, yekiteleche'ej jun tinamit. We ruma qamak chuwäch ri qakab'awil, qak'utuj kuyub'al qamak rik'in xukulem rik'in mejelen. We xa ruma jun molaj winaqi' e b'anayon chi qe, tiqak'utuj quchuq'a' chi re ri qakab'awil, richin kojsamäj pa ruwi' qasolik, qakirik, richin xkojq'aq'är, xkojtepewär chik jun bey pa ruwi' qasiwan qatinamit, xtiqach'äk chik jun b'ey ri qamuj qajuyub'al. Ja k'a ri' xtiqaya' xtiqasipaj kan chi ke ri qami'al qak'ajol, ri e petenëq chi wiq chi tanaj.

Töq man nqaya' ta ruq'ij ri kajulew xa qayon nqatz'ila' qi', xa ja röj niqoyöj wayjal, meb'a'il chi qij, chi kij qami'al qak'ajol, qiy qamam.

Ruma ri loq'oläj ulew, ri loq'oläj ya', ri loq'oläj kaq'iq', ri loq'oläj q'aq', ri ruchuq'a' ri Kab'awil ri e k'o chi qanaqaj, tikirel yeqatz'ila' röj winaqi'. Man nqaya' ta chik rejqanil, man nqanimaj ta chik chi ja la' ri uchuq'a' ri yeya'on qak'aslem.

.../ .. /... *Töq yekäm ri taq awäj.*

Nqatz'ët nqawachij chi ri taq äk', taq aq, taq pi'y, taq qo'l, taq patix, taq kej, taq wakx, yek'is yekäm töq npe yab'il pa kiwi'. K'o re kan majun chik yekolotäj kan, konojel yekäm, ri taq chikopi', ri taq awäj k'o k'a chuqa' kinawalil, richin yeto'on kichin, majun yenatan, majun nya'o jub'a' kikotz'i'j, majun nya'o jub'a' kipom, xa ruma ri' töq majun chik yeto'on ta, ja k'a ri' ri qamak ri qach'a'oj ri qab'anon ruma ri töq ri taq chikopi' ri e k'o chuwäch taq jay, yek'is yekäm, man yek'ase' ta chik.

.../ .. /... *Man kechoy ri che', man kek'is ri k'ichelaj*

K'o jun q'ij xtapon xkeb'ek'is ri taq b'otzaj che', xkek'is ri k'ichelaj, majun chik xtiqokisaj richin ri qasi', majun chik xtiqokisaj richin ri qochoch. ¿Achike ta k'a ri xtiqokisaj richin chi xkojk'ase'? Majun chik k'a xtiqokisaj ri'. Töq ke ri' xtk'ulwachitäj ja ri töq xkojkäm ruma chaq'ij chi', ruma wayjal, chuqa' ruma majun chik jäb' achike xtiya'an ri qatiko'n. Akuchi majun chik che', majun chik jäb' nqa pa qawi', xa xtib'erub'ana' jun nimaläj tz'iran ruwach'ulew (desierto), manaq chik che', manaq chik q'ayis, manaq chik chikopi' xkechajin, ruma xa manaq chik k'a ruxe'el ri kik'aslemal ri'. K'a ri' xkojsik'in, xkojoq', xa ja röj k'a k'o qamak. Ja k'a ri' xtiqak'is ri ruxe'el re k'aslem, töq man xtiqaya' ta chik ruq'ij ri qak'ab'awil. Töq xkekäm ri q'ayis chuqa' nk'is ri aq'om q'ayis, ri maya' aq'om. ¿Achike xtiqokisaj richin xtiqaq'omaj qi', chöj rik'in xke'aq'omäx ri taq ne'y, ri taq ak'wala'? Majun chik k'a qaq'om ri', ronojel ri' chuqa' kamik ruk'amon pe pa qawi'.

Töq majun chik che', majun chik q'ayis, ja ri töq xtibek'atanär pe ruwach'ulew, ja ri töq npe kaq'iq' jäb', q'eqäl jäb', npe sutkum, npe kab'raqän. Ronojel k'a re' ruma ruyon itzel taq aq'om nokisäx, ri nutz'ila' ri kajulew, ronojel re' man nrajo' ta ri Ajaw, chuqa' man nkajo' ta ri qati't qamama', ruma rije' ketaman ri rutojb'alil re ch'a'oj re'.

Ri che', ri loq'oläj ya', chuqa' ri loq'oläj kaq'iq' wi man yeloq'oq'ëx ta, ruma man ye'ajowäx ta, wi ye'etzeläx, nkiya' k'ayewal, nkiya' yab'il, nkiya' q'axomal, ri kaq'iq' nutzäq awän, chuqa' we nyoq' ri jäb, töq jun winäq nkäm, töq nb'emuq kan npe jäb, nch'eqe' el, ri winaqi' ye'animäj kan, majun nmuqu richin. Ja ri rajil ruk'exel töq man nya' ta ruq'ij ri kajulew.

.../ .. /— *Tiqaya' ruq'ij ri loq'oläj ya'*

Ri loq'oläj ya' k'atzinel nqachajij, richin man nb'ek'is, we xtib'ek'is ri qaya' yojkäm, ruma ri loq'oläj ya' kan ja ri' ri qak'aslem. Man xtik'ase' ta chik ri qatiko'n, nb'ek'is qaway quk'uya', k'atzinel tiqetamaj nqachajij ri kajulew. Qetaman qonojel chi töq man kan ta k'o ri jäb', ri tiko'n ma xkek'iy ta, ruma ja ri loq'oläj ya', ja ri loq'oläj jäb' nk'iytisan kichin. K'o re' töq npe ri jäb' xa xe kaq'iq' rupam, xa nupo' pe ri' sutkum nuk'waj el ruwi' ri jay, yerutzäq kan ri che', yerutzäq kan ri awän. Töq ke re' nub'än k'o na k'a ruma re ri'. K'atzinel nqamäj rij ri k'aslem.

Ri ralaxib'al ya' yek'is, yechaqi'j qa, ruma ri qamak qaxajan, npe royowal ri qate' ruwach'ulew chi qe, ja k'a re rajil ruk'exel töq nqak'is ri che'. Töq xa xe yechoy ri che', xa majun k'a ruk'exel ntik. K'atzinel k'a yetik k'iy che' richin man nk'is ruxe'el ri qak'aslem. Töq nqatz'ila' ri che', xa jumul nqatz'ila' ri loq'oläj ya', rachib'il ri loq'oläj kaq'iq'. Xa ruma e k'o la loq'oläj taq che', k'a ntz'uk na qaya', chuqa' ruma ri' k'a npe na jäb', xa ruma chuqa' ri', ri kaq'iq' ch'ajch'öj, üt richin nuya' qak'aslem. Ri qati't qamama' xketamaj chi xa ronojel ruximon ri', ruma ri' töq xkiya' ruq'ij ri kajulew, xq'ax chi kiwäch chi ri kajulew ja re' ri Kab'awil. Töq man nya' ta ruq'ij ri kajulew xa qayon nqatz'ila' qi'. Ri loq'oläj ulew, ri loq'oläj ya', ri loq'oläj kaq'iq' e ruchuq'a' ri Kab'awil ri e k'o chi qanaqaj ri yeya'o qak'aslem.

Töq janila nqatz'ila' ri kajulew npe k'a ri nimaläj wayjal pa qawi' chi qonojel, npe meb'a'il, npe yab'il, pa ruk'isb'äl npe k'a ri kamik. Wi xtiqak'is ri che', wi xtiqatz'ila' ri kaq'iq', töq xtib'ek'is ri qaya', töq xtiqakamisaj ri qate' ruwach'ulew, ja k'a ri töq chuqa' qonojel xkojchup, xkojk'is, xkojkäm, chi che', chi chikopi', chi winaqi', majun chik k'aslem xtik'oje' chuwäch re ruwach'ulew. Ja re' rajil ruk'exel ri qamak, ri

qach'a'oj chuwäch ri loq'oläj kajulew, ri Ruk'u'x Kaj Ruk'u'x Ulew, ri Tz'aqol B'itol, Alom K'ajolom.

.../... *Qakirik Qasolik Rik'in Ri Qamak Ri Xajan*

a) **K'utb'äl sachb'äl mak xajan**

Richin nkuyutäj ri qamak ri xajan ri qab'anon chi re ri loq'oläj kaj loq'oläj ulew, k'atzinel chi nqaya' ruq'ij, nqaya' ruk'ojlem. Wi nqachajij, wi nqaya' ruq'ij, man xtik'is ta ri qak'aslem xtib'e q'ij, xtib'e säq chi qawäch.

K'atzinel nqamöl qi' richin nqab'an qakotz'i'j qaxukulem, richin chi nkuyutäj ri qamak ri xajan, ri qab'anon chi re ri loq'oläj kajulew. Chupam qakotz'i'j nqak'utuj chi re ri rajawal ri qak'aslem, chuqa' richin chi ri kajulew, xtuküy xtusäch ri qamak ri xajan. Xa xe k'o chi nqajäl rub'anik qak'aslem re qab'anon k'a pe wakami. Ruk'amon k'a chi xtib'ejotayin, xtikotzijan, xtiwachin ta chik ri rub'eyal ri kik'aslem ri qati't qamama', ri kik'utun kan chi qawäch, ja ri' ri petenäq q'ij petenäq säq, ri petenäq chi näj chi naqaj.

.../.../· *Rub'eyal richin nkuyutäj nsachatäj ri qamak*

a) **Nab'ey peraj:**

K'atzinel nk'utux kuyub'äl qamak rik'in chawön taq töj pa ruwi' ri qamaq', pa ruwi' qatinamit, pa ruwi' qochoch pa ruwi' qachinamit, pa kib'i' ri qami'al qak'ajol, pa kiwi' ri qiy qamam, pa kiwi' ri alaj taq säq alaj taq q'ij.

ä) **Ruka'n peraj:**

K'atzinel chi nqasik', nqanataj, nqataqej jun b'ey chik ri kina'oj kiya'on kan ri nimaläj taq qati't nimaläj taq qamama', ri kiya'on kan kisipan kan chi qe, ja ri' ri kib'in kan ri kitzijon kan, petenäq q'ij petenäq säq chi qawäch chi qonojel ri mayijan yojpatanin chuwäch re loq'oläj ruwach'ulew.

b') **Rox peraj:**

K'atzinel chi man nqatz'ila' ta chik ri loq'oläj kajulew, katz'inel chi nqaya' ruq'ij ruk'olem, achi'el xkib'an ri qate' qatata', qati't qamama' chupam ojer q'ij ojer säq, ri säq kiwi' ri säq kijolom.

ch) **Rukaj peraj:**

K'atzinel chi jantape' k'o ri ruchuq'a' ri kajulew, nya' kiq'ij kik'ojlem ri che', ri ya', ronojel ri nuya' chi qe ri ruwach'ulew, ri kan etan, ajilan kan ri rokisaxik ri nb'an, richin ke ri' man xtik'is ta.

Man nk'is kichoyik ri che'. Ke ta ri' qach'ob'oj pa qochoch, ke ta ri qach'ob'oj pa qatinamit, ke ta ri qach'ob'oj pa qamaq', ke ta chuqa' ri qana'ojib'al pa q'atb'äl tzij, ke ta ri pa qajawarem.

Töq nk'wäx el jun raqän ya', man ruk'amon ta nk'wäx el ronojel, k'atzinel nya' kan jub'a' kichin ri taq kär, taq tz'ikina', taq chikopi', richin man nk'is ri k'aslem, ke ri' nqajikib'a' kan kik'aslem ri qami'al qak'ajol, qiy qamam. Chuqa' man nya' el rutz'ilol jun tinamit chupam ri raqän taq ya', ruma ke ri' töq eqal eqal yeqakamisaj el.

ch') **Ro' peraj:**

K'atzinel chi ri q'atb'äl tzij nch'ob'on, nna'ojin, nsamäj pa ruwi' ruk'aslem ri ramaq', rutinamit, richin njikib'äx kan kik'aslem ri qami'al qak'ajol, ri qiy ri qamam ri epetenäq ri chuwa'q ri kab'ij.

K'atzinel chi pa taq tijob'äl, pa taq talutzij nya'öx pixab'anik pa ruwi' ri rub'eyal ri qak'aslem ri ruyon nutemej ri', achi'el rub'eyal xkib'an chi re ri kik'aslem qati't qamama'.

K'atzinel chi ri q'atb'äl tzij, yojrak'axaj jub'a' röj ri maya' winaqi', richin chi chuqa' rije' xkiya' ruq'ij, rejqalem ronojel ri k'o chuwäch re loq'oläj ruwach'ulew.

.../.../... *Man keb'an re ch'a'oj re'.*

Man kechoy ta chik ri che' achi'el nb'an wakami, töq ruma munil chi rij ri pwaq yechoy.

K'atzinel chi man ke'okisäx chik ri itzel täq aq'om richin ri tiko'n. Ruk'amon tiya' chik ruq'ij ri maya' aq'om, ri b'anon rik'in jalajöj taq q'ayis kuma ri e etamayon.

Ruk'amon netamäx chi ri kajulew k'o nim rejqalem, ruma xa ja re' ka' nya'o qak'aslem. K'atzinel tiqaya' ruq'ij richin nqajikib'a' kan kik'aslem ri qalk'wal.

Nya' ta kan ri na'oj ri petenäq juk'an chik ruwach'ulew, ri man richin ta ri maya' winäq. Xa xe ri ütztäq na'oj ri kan e k'atzinel ja ri xtokisäx. Chuqa' ja re' ri xtik'ut kan chi kiwäch ri qami'al qak'ajol.

K'atzinel k'a chi röj xtiqak'ut chi kiwäch ri qalk'wal, ri ruchajixik, ri ruya'ik ruq'ij ri kajulew, richin ke ri', rije' ütztäq kina'oj xtik'oje', richin kan k'o ta ruchojmilal ri kina'oj.

.../.../... *Rutzolijixik rajil ruk'exel ri qach'a'oj qab'anon chuwäch ri kajulew*

K'atzinel nqatijoj qi' nqokisaj ri q'ayis aq'om, ri maya' aq'om, richin nuk'iytisaj ri qatiko'n.

Ruk'amon nqataluj rutzijol ri rub'eyal kik'aslem qati't qamama', richin nketamaj ri ch'aqa chik winaqi', chi k'atzinel man nqab'an itzel chi re ri kajulew.

Tqak'utu' richin nqaya' ruq'ij ri qakab'awil, ri kajulew, rik'in rutikik k'iy che', chi nimaläj qonojel. Richin ke ri' man ta xkek'is, rik'in k'a ri' xtiqajikib'a' ruch'ajch'ojrisaxik ri loq'oläj kaq'iq', chuqa' ri ralaxb'al ri loq'oläj ya', xa xkejotayin k'a pe ri jalajöj ruwäch taq k'aslem re nqatz'ët.

Tqaya' q'ij richin yek'iyir ri chikopi' pa taq k'ichelaj, pa taq juyu', pa taq motzaj che', ri k'o chi runaqaj ri qatinamit. Ruk'amon tqaya' ruq'ij ronojel ri jalajöj taq k'aslem.

K'atzinel chi man nqatz'ila' ta chik ri kajulew, katz'inel chi nqaya' ruq'ij ach'el xkib'an ri qate' qatata', qati't qamama'.

K'atzinel chi ri ruchuq'a' ri kajulew, ri che', ri ya', ronojel ri nuya' chi qe ri ruwach'ulew etan ajilan rokisaxik xtib'an, man nk'is ri che', töq nk'wäx jun raqän ya' man nk'wäx el ronojel, k'atzinel nya' kan jub'a' kichin ri taq kär, taq tz'ikina', taq chikopi', richin man nk'is ri k'aslem. Xa xe ke ri' nqajikib'a' kan kik'aslem ri qami'al qak'ajol, qiy qamam. Chuqa' man nya' el rutz'ilol jun tinamit chupam ri raqän taq ya', ruma xa ke ri' töq nqakamisaj ri raqän taq ya'.

.../.../... *Ruk'amon yojnatan, nqasuj qasipanik*

Ruk'amon chi rik'in qakotz'i'j nqak'utuj wi kuyub'äl qamak qaxajan, ri jantape' nqab'an chuwäch ri loq'oläj qate' ruwach'ulew.

K'atzinel chi ntewchüx, ntewursäx, nwob'äx ri loq'oläj ulew, richin nqaya' ruq'ij.

Ruk'amon jantape' nqak'utuj kuyub'äl ronojel qamak qach'a'oj chuchi' chuwäch ri loq'oläj Ajaw, chuqa' ruk'amon nqak'utuj richin yojrutewchuj, yojrutewursaj junelik.

Ruk'amon nb'an xukulem, nporöx ri pom, ri kotz'i'j (candelas), nsuj chi re ri loq'oläj kajulew. Ruma ja rija' jantape' oj rutemen, oj ruch'itun, oj rumatzen, oj ruyuqen.

Tqak'utuj chi re ri loq'oläj kaj, chuqa' ri loq'oläj ruwach'ulew chi tukuyu' tusacha ri qamak qaxajan, ri jantape' nqab'an chuwäch ronojel q'ij. Xa jun ta xtiqab'an chi re ri qana'oj.

Ri qati't qamama' xketamaj chi xa ronojel ruximon ri', ruma ri' töq xkiya' ruq'ij ri kajulew, xq'ax chi kiwäch chi ri kajulew ja ri' ri Kab'awil, ke ri' rub'anik nayab'ej ruq'ij ri Kab'awil, kik'utun kan ri qate' qatata', qati't qamama'.

.../.../— K'atzinel nya' rejqalem ri loq'oläj kajulew

Yalan ruk'amon nqaya' ruq'ij rejqalem ri qate' ruwach'ulew, ruma kan ja k'a rija' ri nya'o nsipan ri qaway ri quk'uya', ja rija' chuqa' nyakon ri qach'akul töq yojkäm.

K'atzinel nqaya' ruq'ij ri qajaw chupam ri Maya Na'oj, akuchi k'o chi nqaya' ruq'ij ri loq'oläj kaj rachb'il ri loq'oläj ruwach'ulew. Ja ta re qanimab'äl k'u'x xtimolon qichin, xtimolon richin ri qana'oj, richin chi xtinuk'utäj ta chik ri maya' k'aslemal.

Ütz nqaya' rejqalem ri che', ri ulew, ri q'ayis, ri kaq'iq', ri ya', ruma ja rije' e rachib'äl ri qakab'awil, ke ri' kik'utun kan ri qate' qatata'.

K'atzinel chi nqasik' jun b'ey chik ri kina'oj ri qati't qamama' ri kiy'a'on kan kisipan kan. Ruma xa kan q'an taq pixa', säq taq pixa' richin k'aslem.

.../.../— Ri ak'wala' k'atzinel nketamaj ri Maya' Nimab'äl K'u'x

Ri ak'wala' ruk'amon yetijox pa ruwi' ri qanimab'äl k'u'x, richin nketamaj nkiya' ruq'ij ri kajulew chuqa' ch'aqa chik b'anob'äl achi'el ri tewuchunik, ri tewurusanic ri ija'tz, kiq'ejeloxik qate' qatata', konojel ri winaqi', konojel ri chikopi', konojel ri che' q'ayis; k'atzinel nq'ax chi kiwäch chi xa qachaq' qanimal qi' kik'in.

Töq nqab'an jun xukulem ruk'amon chi qonojel nqamöl qi', chi xa junam qachi' junam qawäch nqab'an, richin ke ri', ri Ajaw nuk'ul ri qasipanik. Nk'atzin chi ja ta ri nima'q taq nana nima'q taq tata ye'uk'wan qab'ey, yojkimetzej, yojkiyuqej, nkik'ut chi qawäch ri ojer rub'eyal k'aslem, nkib'ij achike ruk'amon nqab'an, achike ri man ruk'amon ta, richin k'a ke ri' man nqasäch ri qab'ey.

.../.../— Ruk'amon ntalüx rub'ixikil ri rejqalem ri kajulew

K'atzinel chi ri q'atb'äl tzij nch'ob'on, nna'ojin, nsamäj pa ruwi' ruk'aslem ri amaq', rutinamit. K'atzinel chi pa taq tijob'äl, pa taq talutzij

nya' pixab'anik pa ruwi' ri rejqalem ri kajulew, ri rub'eyal k'aslem richin ruyon nutemej ri', achi'el rub'eyal kik'aslem ri qati't qamama', ri man nkitz'ila' ta ri kajulew, k'atzinel chuqa' chi ri q'atb'äl tzij yojrak'axaj jub'a' röj maya' winaqi'.

MAYA' NIMAB'ÄL K'U'X

Jun rub'anik, jun rub'eyal ruya'ik ruq'ij rejqalem ronojel ri k'o chuwäch ri loqoläj kal loq'oläj qate' ruwach'ulew, chuqa' jun rub'eyal rutzuqik, ruwiqik ri Tz'aqol B'itol, Alom K'ajolom, ri Ruk'u'x Kaj Ruk'u'x Ulew, ri xe'awexan, xe'alan ri k'aslem ri winaqirem.

a) Mejelem Q'ijilem

Jantape' ützwawelajij kiwäch ri k'o chuwäch ri ruwach'ulew, achi'el ri qate' qatata', ri qati't qamama', ri winaqi' e tetata' chik nkiya' ruq'ij, ruk'ojlem, rejqalem ri Ajaw. Ke chuqa' ri' nya' kiq'ij ri e qawinaq e tetata' chik ruma rije' janila ketamab'al kik'owisan pe chuwäch re ruwach'ulew, janila tzij ri xekib'ij richin ri utziläj k'aslemal. Nqaya' rejqalem re qate' ruwach'ulew, ri loq'oläj kaj, ke chuqa' ri' rejqalem ri k'o chuwäch re ruwach'ulew. Ri man nkiya' ta rejqalem man nkiya' ta ruq'ij, janila ruk'ayewal, janila poqon nkil chupam ri kik'aslem. Ruma ri kinimab'äl k'u'x man k'o ta rik'in ri Ajaw, chuqa' man nkak'axaj ta ri kitzij kite' kitata', ri kati't kimama'. Richin chi nkiya' kiq'ij, k'atzinel chi yekiq'ejela' töq yekik'ul, ruma ja k'a ri' rumejelem ri k'aslem.

68

...

...

ä) Tik'ilem k'aslemal

Ri jun winäq, ri jun ach'alri'il kan janila ruchojmilal ri kik'aslem, janila nüm rejqalem, ruma ri tik'ilem k'aslemal ja ri ri rajowab'äl ri Ajaw. Ri nya'o ri jun k'aslem ke ri', ja k'a ri qanimab'äl k'u'x rik'in

ri qajaw, kik'in ri qati't qamama' ruma rije' yojkito' rik'in ri qak'aslem töq röj nqaya' ruq'ij chuqa' töq yeqanimaj ri qate' qatata'.

b') **Koch'onik**

Jun winäq koch'onel janila nüm ruk'aslem, nukoch' ri kayewal ri ruk'ayil rupoqonal, nukanoj rusolik richin chi man chi ri' ta nk'is wi kan rik'in ri ruk'ayewal. Ri jun koch'onel ri jun k'o runimab'äl k'u'x, kan ja ri' ri kina'oj kiya'on kan ri nab'ey taq tetata', ri nab'ey taq ati't mama'aj.

ch) **Runuk'ik ruxe'el ri qab'anob'al**

Chupam ri kik'aslem ri qati't qamama' xkokisaj janila k'iy rub'anikil, ronojel ri k'o xkitzalb'ej rij, xkich'ob' rij, xkiquqa' ri rub'anikil, ronojel xkisamajij, chi ri' xpe wi ri ruxe'el ri runuk'ik ruxe'el ri qab'anob'al, ri runuk'ik ri maya' na'ojibäl, richin ri nqaq'ejela' qi', richin janila ützi ri qach'owen, ri rutikirib'al ri k'aslem ri nuya' ri Ajaw, ri nuya' ri kajulew chuqa' ri nuya' ri winäq Pa qana'oj, ri Ajaw ja ri runik'ajal, ri rutikirb'al ronojel ri k'o chupam ri kajulew, ruma ri' nüm nüm ri qanimab'äl k'u'x, nqaya' ruq'ij ruk'ojlem.

ch') **Junayon**

Re xa jun raqän, xa jun chi ruq'a', xa jun chi raqän, xa jun ruq'ij, xa jun ruq'ajarik, ruma ri nb'ix Jun Raqän chi re'. Rik'in ri Jun Raqän chi ri' petenäq wi ronojel ri k'o chuwäch ri ruwach'ulew, chi ri petenäq wi kik'aslemal ri che', ri q'ayis, ri ajxik' chikopi', chi nima'q chi koköj, ke k'a chuqa' ri' ri winaqi'. Ja k'a rija' rajawal ronojel ri k'o chi qij chi qawäch, ri pa qa'ajkiq'a' ri k'o pa qaxokon, ri rusurin qij.

e) **Kab'ichal (k'ulk'ul) pa k'aslemal**

Nb'ix kab'ichal chi re, ruma ri maya' winaqi' jantape' töq nkinataj ruq'ij ruk'olem ri Ajaw, pa kaka' nkinataj, chuqa' töq ri nima'q taq nana nima'q taq tata, ri nima'q qati't nima'q qamama', ri k'amöl b'ey yech'o jantape' pa kaka' yenatan yesik'in. Nqatzu' re retal re': ri ti ixtän ri ti ala', ri q'opoj ri k'ajol, ri te'ej ri tata'aj, ri ati't

ri mama'aj, ri kaj ri ruwach'ulew, ri ik' ri q'ij, ri sutz' ri moyew, ri jäb' ri kaq'iq', ri mak ri xajan, ri säq kiwi' ri säq kijolom, ri e ulew e poqolaj, ri B'itol Tz'aqol, Alom K'ajolom, k'iy rub'ixikil ri ch'aqa chik. Ruma ri' nb'ix chi k'o rukab'ichal ri qatzij qach'ab'äl, ja re ruq'ajarik ri maya' nimab'äl k'u'x.

Chuwäch ri Ajmaq yojk'oje' wi töq yojpe chuwäch re ruwach'ulew, chuqa' chuwäch ri Ajmaq yojtzolin wi, ruma ri' xtiqatz'ub'aj ruq'a' xtiqatz'ub'aj ruchi'.

ë) Kajtz'uk Kajxuk'ut

Kajtz'uk Kajxuk'ut nb'ix chi re ruma chi ri' nilitäj wi ri kaji' ch'ab'äl, ri kaji' rutz'uk ri kaj, kaji' rutz'uk ri ruwach'ulew, ri kaji' kaq'iq', ri kaji' rutza'm xalq'at, ri kaji' kala' kaji' na'oj, chi r'i nilitäj wi ri kaji' nimaläj taq uchuq'a': Ruk'u'x Kaj, Ruk'u'x Ulew, Ruk'u'x Kaq'iq', Ruk'u'x Ya', ri kaji' nab'ey taq nana taq tata, B'alam Kitzze', B'alam Aq'ab', Majukutaj, Iq' B'alam, Kaja' Paluna', Chominja', Tz'ununija', Kakixaya', ri kaji' Ajawa': Tojil, Ab'ilix, Q'aq'awitz, nik'aj taq'aj, ri kaji' nima'q taq jay, ri te' ri tata' ri ati't ri mama'. Ja k'a la ri nb'ix ri Kajtz'uk Kajxuk'ut chi re ruma jantape' k'o kaji' chupam ri rusik'ixik pa kinuk'ik pa kalaxik chuwäch ri ruwach'ulew.

i) Nimäy tzij

Töq jun winäq yalan nimäy tzij, ja ri' rupalb'al ri qanimab'äl k'u'x. Ruma ri' jantape' nkib'ij ri qati't qamama' chi rij jun winäq, ri ak'wal, ri jun ti ixtän ri jun ti ala', ri jun q'opöj ri jun k'ajol wi xtikak'axaj wi xtkinimaj ri kitzij ri kite' kitata' janila nüm, janila ruki'il ri kik'aslem xtikil xtik'oje'. Ri jun winäq nunimaj tzij nril utziläj ruk'aslem, ruma ri kitzij ri qate' ri qatata', ri kitzij ri qati't ri qamama' janila nüm rejqalem, töq nkib'ij ri kitzij ruma xkiq'axaj yan, man chöj ta nkib'ij, ruma ri', ri rijita'q winaqi' kan janila kikotem ri kik'aslem, jantape' k'o richin nkiq'axaj ri kik'aslem.

ï) Ri Solq'ij

Ri solq'ij ja ri' ri nimaläj ruxe'el rukowil ri maya' k'aslemal, chuqa' rik'in ri solq'ij nya' rejqalem ri qate' ruwach'ulew.

Ri solq'ij janila nım ruq'ajarik ruma chupam la' k'o wi ri ruk'u'x ri ruk'aslem ri winäq. Nqatzu' nqokisaj ri oxlajuj ajilab'äl chupam ri juwinäq q'ij, (E k'o chuqa' ri · ①), wi nqab'än jun k'iyinem chi re ri :|| x · ① = :|| ① ①, ja q'ij ri' ri nk'oje' jun ti ak'wal töq k'o chik pa runawalil rik'in ri rute', ruma k'a la töq janila rejqalem, ja la ri ruxe'el ri ruk'aslem ri jun maya' winäq.

K'o jun qacholq'ij rik'in ronojel ri rejqalem ri qak'aslem. Nqetamaj jun ti peraj chi rij ri Juwinäq Q'ij, chi ri' k'o wi ruk'aslemal ri jun winäq. E ja re' riq'ij e k'o pa cholq'ij.

- ② **B'atz'**: ja ri' ri jun ti chiköp ri nb'iyaj pa kiwi' taq che', ja ri' ri k'oy, chuqa' ja ri' ri nokisäx richin ri kem, k'o re' nkib'ij chij chi re. Ja k'a re k'wayon ri k'aslem; jun k'ulaj winaqi' ri nk'utüx *kisamaj, jun k'ulaj winaqi' ri yenimır yekotz'ijan. B'atzinel* k'aslem, rutikirb'al ri kaj, rutikirb'al ri ulew, ruk'amal ri k'aslem, ja ri' ri qab'och'il. Jun utziläj q'ij richin natikirib'a' jun nimasamaj, richin yeto'ox ri juk'ulaj winaqi', richin ri k'ulb'ik, richin nchojmirisäx kik'ayewal.
- ③ **Ey**: Ja ri' ri b'ey chuqa' ri eyaj, chaponik, oyowal, raxab'ey, q'anab'ey, saqab'ey. Rumuxu'x ruwach'ulew, tikonel samaj, tikonel molaj samajela', kib'ey ri b'eyajnela'. Re nawal re' kito'onel ri winaqi' ri yeb'e pa kib'ey, ri k'ayinela', ja ri kito'onel ri k'amöl taq b'ey richin ri tinamit. Chuqa' ja ri' kinawal ri e ajna'oj chuqa' rub'ey ri ya', rub'ey ri siwan. Chuqa' ntzijon chi rij ri k'ulb'at, ri winäq naläx chuwäch ri Ey, k'atzinel nuya' rupom richin rupalb'al ruk'aslem, wi man nub'än ta, ja rija' nilon kan kik'ayewal ch'äqa chik winaqi'. Wi man kan ta ütznuna' jun winäq, ütznaya' kotz'ij chuwäch re nawal re', richin chi npe ri kikotem pa ruk'aslem.
- ④ **Aj**: Ri achochinil, ja ri ri Aj, ri kuqub'ab'äl k'u'x. Utziläj q'ij richin nk'utux kito'ik ri ach'alalri'il, ri achochinil, pa kiwi' ri taq ak'wala'. Ruche'el q'ij, alk'walri'il, iy mam, jun molaj winaqi', k'astajik, ajowab'äl kikotem. Q'ij richin rutewchunik ri jay, q'ij kichin ri taq awäj ri e k'o chuwajay, chuqa' richin

kalaxb'al ri taq ne'y. Ri Aj ja ri ri ketal ri Junajpu Ixb'alanke ri xkiya' kan töq xeb'e pa etz'anem kik'in ri aj Xib'alb'ay. Ja re' xkitik kan chuwäch kochoch, xkib'ij kan chi re ri kite', chi re ri kati't chi ja ri' ri ketal xkiya' kan we e k'äs, we e kaminaqi' chik.

- ☉ **Ix, B'alam:** Ja ri' ri qate' ruwach'ulew, chuqa' ja ri' ri b'alam jun uchuq'a' ri nuya' to'ik. Ja ri' kinawalil ri taq juyu', nima'q taq juyu', kajawal ri kowiläj taq juyu', kajawal ri Q'alpul. Utziläj q'ij richin nk'utux ri uchuq'a' richin ri ch'akulaj, richin ri qab'anikil, richin ri uxnaqil, chuqa' üt'z richin matyoxinik chuqa' üt'z richin jun sipanik chi re ri Ajaw chuqa' chi re ri qate' ruwach'ulew ri nya'o ri qaway quk'uya'.
- ☉ **Tz'ikin:** Ja ri' ri ajxik' chiköp, ri xik. Ja ri runawal rajawal ri pwäq, ruq'ijul richin ntikirisäx jun k'ayij, richin nk'utux ruk'u'x ri q'anapwäq ri saqapwäq. Ja ri nk'wan ruch'ab'äl ri ajq'ij töq nch'o rik'in ri Ajaw, töq ncho kik'in ri qati't qamama'. Chuqa' runawal ri qanima töq nb'e chupam ri kaq'iq' richin ntzijon rik'in ri qajaw. Chi ri npe wi ri ruch'abäl ri Ajaw, ri kich'ab'äl ri qati't qamama'.
- ☉ **Ajmaq:** Ja ri' ri tukür, ri kiq'ij ri qati't qamama' ri xetzolin yan. Jun jeb'ël q'ij richin nk'utux ri kuyb'äl mak xajan, ruma k'o k'a man üt'z ta ri nqab'än pa qak'aslem. Re q'ij re' chuqa' üt'z richin nb'än ch'owen kik'in ri anima'i'. Jun q'ij richin nak'utuj chi rije' xkechajin chi majun achike nk'ulwachitäj töq jun nel el pa rub'ey. Töq man yasamäj ta üt'z nach'ab'ej ri Ajmaq richin ke ri' nawil asamaj. Chuwäch rija' yojaläx wi, chuwäch chuqa' rija' yojkäm wi, röj man nqana' ta ruma achi'el waram nuya' chi qe töq yojkäm. Achike nak'utuj nya' chawe, nuwinaqirisaj ri ana'oj, re' nuq'ajuj mak, xajan chuqa' ch'a'oj.
- ... ☉ **No'j:** Etamab'äl, na'oj, roxno'j, . Utziläj q'ij richin nk'utux ri etamab'äl chi re ri Ajaw, nk'utux na'ojil richin chi ri qatzatzq'or nch'ob'on janila jeb'ël. Richin chi nqab'än nima'q taq samaj, re' jun q'ij richin nkanöx rub'eyal jun samaj, richin chi nkanöx pwäq richin jun samaj pa taq samajib'äl jay ri yeto'on, rumeq'enal ri na'ojilem.

- ☰ ☒ **Tijax:** Kowiläj ab'äj, qupib'äl ab'äj, k'aqolajay, kowiläj palb'äl, ja ri ri chay ab'äj, nsokon. K'aqolajay, koyopa', aq'omanel, tijonel, sokonel. Utziläj q'ij richin aq'omanik, richin chi nnik'ox ri ruch'akul jun yawa', richin chi nelesäx ri itzel ri k'o pa ruch'akul jun winäq, ri k'o itzel yab'il chi re. Chuqa' ch'ob'onel, jun nım ruk'ojlem jun winäq, k'o k'iy ruchuq'a', achike nb'ix achike nk'utux nb'anatäj, richin k'achojšanik yalan üt, nım ch'abäl, nım ruk'ojlem, nım winäq.
- ☰ ☒ **Kawoq:** Ja re' kinawal ri ixoqi', chuqa' runawal ri loq'oläj Patan Samaj, ri tz'ite', ixöq ulew, ixöq samaj, jäb', ri k'aqolajay, ri pison q'aq'al. Kuchuq'a' ri ixoqi', chuqa' jun utziläj q'ij richin chi ye'aq'omäx ri yawa'i' richin yewiq yeb'atz'. Re jun nawal re' ruto'onel ri q'ij Tijax rub'i' richin ri k'ayewal.
- ☰ ☒ **Ajpu':** E ja re' re ajpub', k'aqonel, kanonel, kotz'i'j, kinawal k'ajola' q'opoji'. Jun utziläj q'ij richin nya' ri sipanik richin to'onik, richin ye'aq'omäx ri yawa'i'. Richin chi nelesäx kiyab'il ri yeyawäj. Richin chi k'o qatob'al, nqaya' qakotz'i'j chuwäch re q'ij re'. Ruma ri Junajpu' Ixb'alanke' xeto'o'n richin ri ruwach'ulew chi kiwäch ri aj Xib'alb'ay. Ri jun winäq Ajpu' runawalil, k'atzinel nuya' rukotz'i'j jantape' chuwäch ri Ajpu', we mani, nuya' k'ayewal pa kiwi' ri taq ral, taq ralk'wal, pa ruwi' ri rixjayil chuqa' pa ruwi' ri rachijil.
- ☰ ☒ **Imox:** Jun suq'usik k'aslem. Ja re' runawal ri palow, utziläj q'ij richin nk'achojssäx yab'il richin ri jolomäj. Jun q'ij akuchi yalan oyowal nb'anatäj pa jun moloj, k'ayew richin nilitäj ruchojmil jun na'oj chuqa' jun samaj. K'atzinel ntzüq rik'in jun kotz'i'j richin nilitäj säq taq b'ey chuqa' richin nilitäj utziläj kikitomal. Wi man ntzüq ta nuya' k'ayewal, wi ntzüq nuya' k'aslem. Ja ri rajawal ri raqän ya', ri ralaxb'al ya'. Wi nya' kotz'i'j chuwäch nilitäj utziläj b'ey richin ri k'aslem.
- ☰ ☒ **Ig':** Ja re' ri kag'ig' chuga' ja re' ri gati't ik'. Jun g'ij richin chi ri kaq'iq' nuk'waj el ri ruyab'il jun winäq ri nyawäj. Ja ri' ri kuxlab'al ri qate' qatata', ri kuxlab'al qati't qamama', ja ri' ri

ruchuq'a' ri qajolom ri qach'ob'oj, chi ri' npe wi ri qach'ab'äl nqab'än töq k'o jun rupajik nb'an. Ja ri' ri q'opoj Iq', ri k'ajol Iq', ri ixöq Iq', ri achij Iq', nimaläj qati't nimaläj qamama', runawal qaq'a' runawal qaqän. Kikotemal pa awanima.

- ≡ ☉ **Aq'ab'al:** Retal ri saqerik, achí'el töq nqarík' ri qaq'a', ke ri' ri ruch'ab' ri q'ij töq nel pe ri nimaq'a'. Q'ij richin nk'utüx saqil richin ri k'aslem, richin ri samaj, richin chi öj k'o pa saqil chuqa' nuq'ajuj ri q'equm, ri aq'a', richin ri uxlanem. Ütz richin yek'utüx ri k'ulaj winaqi', chuqa' richin k'ulanem. Yech'o ri nima'q taq xëq, nuya' chuqa' atiko'n. Ütz nk'utüx pa ruwi' jun q'opoj, chuqa' jun ala' richin nb'erila' jun rachib'il richin nril ützt k'aslem.
- ≡ ☉ **K'at:** Ja ri' ri q'aq' ri meq'enal, nximon chuqa' nsolon, ja ri' ri ya'l richin yechap ri kär. Q'ij richin chi ye'elesäx ri e tz'apäl pa che', chuqa' ri e tz'apin ri kixab'al pa Xib'alb'ay. Ütz richin yesöl ri e ximil ruma jun k'ayewal. Kekir kesöl ri mi'al ri k'ajol, ri te' ri tata' chupam jun q'axomäl.
- ≡ ☉ **Kan:** Ja ri' ri Q'uq'kumätz ri nub'ij ri kiwuj ri qati't qamama', ja ri' ri Ajaw. Q'ij richin nelesäx ye'oqotäx ri winaqi' ri man ützt ta yojkitz'ët, ri man ützt ta nkib'än, richin nk'utüx to'ik chi re ri Ajaw. Ri k'o nüm uchuq'a' rik'in, chuqa' k'o q'atb'äl tzij pa kiq'a'. We man kan ta ützt nuna' jun winäq, ützt nuya' rukotz'ij chuwäch re nawal re' richin chi npe ri kikotem pa ruk'aslem chuqa' richin chi nril ruchuq'a'. Ri Kan ranima ri kaj ri ulew chuwäch rija' nk'utüx pa ruwi' ri tijonik ri nkik'ul ri ak'wala'.
- ≡ ☉ **Kame':** Rajawal ri kamik. Q'ij richin chi nk'utüx chi man xtiq'ax ta rutzij ri kamik, richin nb'e, tuya' kan ri yawa', chuqa' ri e kamel chik nk'utüx chi ke'uxlan jumul. Utziläj q'ij richin chi yeto'öx ri yawa'i', runawal achik' runawal waram. Töq jun nkäm achí'el xa nwär qa, majun chik nuna' kan. Rajawal yab'il, b'is, oq'ej, k'ayewal, tzaqik, kajtajik.
- ≡ ☉ **Kej:** Ja ri' ri masat. Ruch'okolb'al rajaw juyu', rajawal juna', rutemeb'al k'aslem. Ri Kej jun rajawal juna', runawal ri achin,

jun jeb'äl q'ij richin nk'utüx ri uchuq'a'. Ja ri' ri qatemeb'al chupam ri kaji' rukajtz'uk ri kaj ri rukajtz'uk ruwach'ulew. Achi'el ruxatatil ri jun jay, ke ri' ruq'ajarik ri nawal Kej. Janila nim rukowil chupam ri qak'aslem. Ja ri' kajawal ri chanpomal ri e k'o pa taq tinamit. Ruchuq'a' ri ruwach'ulew.

☰ ☉ **Q'anil:** Ja ri ri ija'tz, ri ijatz'ul, ja ri ruq'anal ri saqmolo', töq nchaq'aj ruwäch ri che', ri maya' winaqi' e kijatzul ri ojer qati't qamama'. Ütz richin nb'an ri tiko'n, richin chuqa' nmatyoxix ri tiko'n nk'ol, richin chi nk'utüx chi nk'oje' ruk'ux ri tiko'n, richin chi ntewachux ri ija'tz. Runawal yab'il, runawal ri kaqajäl, raxwach, saqijäl, q'anajäl.

☰ ☉ **Toj:** Nub'ij chi ja ri q'aq', ri sipanik, ri tojb'alil richin ri qak'aslem, ja re' ri jäb'. Jun q'ij richin chi nya' ri toj chi re ri Ajaw, richin nuya' k'aslem. Nqaya' qatoj chi re ri kajulew chuqa' wi k'o qak'as kik'in ri winaqi' ütz nqatoj. Ütz nya' ri toj ruma ronojel ri nusipaj ri Ajaw chi qe. Ri naläx chuwäch ri toj richin chi man nutz'ila' ta ri', kan ruk'amon nuya' rutoj pa jujun winäq q'ij, nuya' ta jun rukotz'ij richin nuk'utuj kuyub'äl mak, sachb'äl mak.

☰ ☉ **Tz'í:** Ja ri' ri tz'í, ri q'atb'äl tzij, chanpomal, ri soltzij, ri yesamajin ri q'atb'äl tzij, tz'ib'anel, chajinel. Ri ajch'ame'y. ajtz'ib' winäq, chuqa' nuq'ajuj ch'a'oj, mak, kan ke ri' nb'ix chi re'. Jun utziläj q'ij richin nk'utüx ri ruchojmilal ri k'aslemal, nk'utüx chi ke ri q'atb'äl taq tzij richin chi nkiya' ri ütz rub'anikil ri k'aslemal pa qawi'. Chuqa' ütz richin nya' kan ri itzel rayb'äl richin ri nqum ri tz'am chuqa', kanon ixoqi', chuqa' ch'aqa chik itzel taq b'anob'äl ri nb'anatäj chuwäch ri loq'oläj ruwach'ulew.

Chupam re solq'ij k'o wi ri rub'eyal ri qak'aslemal, ruma ri' ri maya' winäq man chöj ta ke ri' k'äs, jantape' k'o ri runawal, ja ri' ri nnuk'un ri qak'aslem, we man qetaman ta, xa jun chik b'ey nch'äp el.

j) Kib'í ri ik'

Ja re' kib'í ri ik', chuqa' ja re' kiq'ajarik chi kijujunal.

- **Takaxepwal:** Ja re' rutikirb'al ri jun k'ak'a' juna', chuqa' ruq'ijul richin nb'an ri nab'ey awex.
- **Nab'ey Tumusus:** Ja ri' ri ch'utin taq sanik yexik'an, ri yepe pa ruq'ijul ri jäb. Ja ri' töq nuchäp yan ri nab'ey taq jäb'.
- **Ruka'n Tumusus:** Chi jun re ka'i' ik' re' e k'o ri taq aj xik' sanik, ruma npeyan ri jäb' richin nuya'aj ri ulew, pa ruq'ijul töq nb'an ri awex, chuqa' ch'aqa chik tiko'n.
- **Sib'ixik:** Ja re' ri ruq'ijul richin nb'an ri awex, chuqa' ch'aqa chik tiko'n. Sib' ruma ja ri' ri ruq'ijul richin chi yeporöx ri jika'n richin nb'än ri awex, ruma k'iy sib' nuya'.
- **Uchum:** Ruq'ijul richin nb'an taq peraj tiko'n, richin chi töq nnimür njach ruwäch chupam jun nüm ulew.
- **Nab'ey Mam:** Jun nimawinäq, nimatata', nimamama', jun nimaläj achin ri kan tetata' chik chuqa' janila nüm rejqalem.
- **Ruka'n Mam:** Rik'in re' nk'is kan ri ruq'ijul ri nimawinäq.
- **Lik'in Ka':** Ja ri töq ri ulew samajin chik, xa xe chik ri ntik ruwäch, chuqa' kan liq' rupam ruma kan yalan ch'eqël rupam ruma ri jäb'. Ruq'ijul ri jäb'.
- **Nab'ey Toqik:** Nab'ey wuxüj, nab'ey ch'upüj, nab'ey ruch'upik ruwäch ri tiko'n, ruma ri' ke ri' nb'ix chi re'.
- **Ruka'n Toqik:** Ruka'n wuxüj, ruka'n ch'upüj, ruka'n ruch'upik ruwäch ri tiko'n. Nüm k'a rejqalem chi kiwäch ri qate' qatata', ri qati't qamama' ruma ja ri' töq k'o kitiko'n richin nkitij richin nkik'ex chuwäch ch'aqa chik chuxtäq (wachinäq).
- **Nab'ey Pach:** Ja ri nab'ey peraj töq yepachab'äx ri äk' richin ye'alan, richin yek'oje' alaji' taq äk', ja ri töq yepache' ri t'uq pa kiwi' ri kisaqmolo'.

- ☸ **Ruka'n Pach:** k'o ri nab'ey pach, k'a ri k'o ri ruka'n pach nb'an chi ke ri äk' ruma man konojel ta yet'uqër pe pa jumul.
- ☸ **Tz'ikin Q'ij:** Kiq'ijul ri tz'ikina' richin chi yek'oje' pa kikotemal. Yetzüq ri tz'ikin chupam ri juk'al wo'o' q'ij chi re ri rukaj ik' richin ri k'axlan juna'.
- ☸ **Kaqan:** Ke ri nb'ix chi re ruma kan nel kaqasaq'ij, janila k'atän nub'an.
- ☸ **B'otam:** Jalajöj taq rub'onil ri ruq'ijul, chuqa' ke ri nb'ix chi re toq nb'ör kan ruwäch ri pop, chuqa' nb'ör ri wuj akuchi yetz'ib'an wi ri ojer qati't qamama'.
- ☸ **K'atik:** Nb'an ri jikan, chuqa' ja chi ri' töq yalan saq'ij man kan ta k'o jäb'. Ruma yek'at ri tiko'n, ri chikopi', ri winaqi' ruma ruq'aq'al ri q'ij.
- ☸ **Itzqal:** Ruq'ijul richin chi nb'an ri awex pa kiwi' ri nima'q taq juyu', ruwajuyu'.
- ☸ **Pariche':** Pa Che': Chupam b'otzaj che'. Ruq'ijul richin chi nqakuch qi' ruma janila tew.
- ☸ **Tz'apin Q'ij:** Wo'o' q'ij rupam re jun ik' re', ja re' ruk'isb'äl ruholajem richin ri jun juna'.

Re jun ik' re' richin nb'an kotz'ij, richin ri kikotem ruma nk'is ri jun juna', ruma chuqa' chi ri' nuchäp wi chik el ri jun chik k'ak'a' juna'.

Ri kaqchikel tinamit kik'wan ri ruq'ijul rik'in ri nimajuna', re nimajuna' re' k'o juq'o' q'ij chupam.³ Richin kan jun nım nım juna' xkokisaj juwinäq juna' chupam, ri may rub'i', rujunamaxik rik'in ri $\cdot \text{O} \times \cdot \text{OO} = \cdot \text{OOO}$ q'ij ri k'o chupam ri juna'. Nkokisaj juwinäq ajilab'äl rik'in jun ruchojmilal, xa ja

³ Anales de los Kaqchikeles, Adrián Recinos.

ri xkiya' kan retal ri nuya' ri kajulew pa ruwi' qak'aslem töq xb'e ri q'ij. Ri runuk'ik ri ruch'arik ri ik' chuqa' ri ruq'ajarik ri q'ejelonik k'a kik'in ri ruperaj rub'anon ri juna'. Kan nkik'üt chi ri cholq'ij richin ri tiko'n kan ja ri' ri nnuk'utäj rik'in ri :|||
 Ⓞ k'al q'ij ri k'o chupam rik'in, chuqa' k'o chupam ri wo'o' (—) q'ij richin ruya'ik ruq'ij ruk'ojlem ri Ajaw.

k) Kotz'i'j, xukulem

Ri kotz'i'j, ri xukulem ja ri' ruxe'el, chuqa' rik'in ri' tikirel nb'an wi ri ch'owen rik'in ri Ajaw, chuqa' ch'owen kik'in ri qate' qatata', qati't qamama' ri xetzolin yan, ja k'a ri' ri qanimab'äl k'u'x röj maya' winaqi'. Chupam ri qaxukulem richin nqaya' ruq'ij ri Ajaw, k'o qik'in jantape' nqanataj. K'o qik'in töq nqab'än kotz'i'j chuqa' töq vojbe' pa taq Q'alpul.

Ri Kotz'i'j k'iy ruq'ajarik, k'o re richin runataxik ruq'ij ruk'ojlem ri Ajaw, k'o re richin matyoxinik richin ri k'aslem, richin qatiko'n, richin k'ayij, richin jun samaj, richin ruk'u'x pwäq, richin nelesäx ri kiyab'il ri yawa'i', k'o re' richin nb'an ch'owen kik'in ri qati't qamama'.

Ri ruxe'el ri qak'aslem ja ri qapom, ri qakotz'i'j, ri rujub'ulik ri qapom, ri xab'a chike na ri nqasipaj chi re ri Ajaw, chi ke ri ojer taq qate' qatata', qati't qamama'. Releb'al ri q'ij, ri wuqu' siwan, ri wuqu' ruwach'ulew.

Ri kotz'i'j ja ri' ri nq'axan qatzij chuwäch ri Ajaw, ja rija' ri rajawal ri qak'aslemal, xa xe rija' ri jun Ajaw qitzij ri k'o pa qawi', man nuk'ek'ej ta yojrutzüq, nuya' qaway nuya' quk'uya', nuya' qak'aslem.

Ri kotz'i'j rub'eyal richin nqaq'ejela' chuqa' richin yojch'o rik'in ri Ajaw. Ri q'aq' nch'o töq ri ajq'ij nch'o rik'in. Richin nya' ruq'ij ri Ajaw, k'atzinel chi nnatäx, k'atzinel chi nb'an ri kotz'i'j ri xukulem, chuqa' richin nk'utüx utzil chi re ri Ajaw chi nuya' ri k'aslem.

Ja ri kotz'íj, ri xukulem, ri q'aq' nk'wan ri yab'il, q'axon, kikotem, matyoxib'äl, k'utunik chuwäch ri Ajaw. Ri xalq'at ützn nk'wäch chupam ri k'aslemal pa kajulew ruma ja ri' ri ruq'ajarik ri qanimab'äl k'u'x. Nk'atzin richin nqatz'ët we k'o nqil we manaq nqil chupam ri qak'aslem.

Ja re' richin yaq'ejelon, ja re' richin ye'atzüq ri qati't qamama' ri ye'awoyoj, rije' kan e k'o wi, töq ye'awoyoj k'o chi awetaman ye'atzüq, richin ke ri' kan nkib'än ri utzil ri achike ri nak'utuj chi ke.

k') Jun nimaläj qajaw.

Ri qakuqub'abäl k'u'x rik'in ri loq'oläj Ajaw kan k'o wi, achi'el rub'anikil ri nkib'än ri qati't qamama'. Ja ri xab'al tzij ja ri' ri nqokisaj töq yojch'o rik'in ri qajaw. Ja ri qak'aslem ja ri' ri qasipanik chi re ri qajaw, ruma janila kikotem k'o pa qak'aslem. Ri qatzijonem nqab'än rik'in ri Ajaw k'atzinel chi rik'in xa jun qanima, xa jun qak'u'x ri nqab'än, man ka'í' oxí' ta qak'u'x.

Töq nq'ejelöx ri maya' q'alpul, ja chi ri' töq nya' ruq'ij ruk'ojlem ri nimaläj qajaw. Töq nqab'än ri qaxukulem, ja ri Nimaläj Ajaw ri nqanataj, ruma ja ri ja' ri qate' qatata' chi qonojel ri öj k'o chuwäch re ruwach'ulew.

Ja ri nimaläj qajaw ja ri' ruk'u'x, ruxe'el ri k'aslem, ruma ri' nqaya' ruq'ij ri Ajaw. Xa jun ri qakuqub'ab'äl k'u'x, xa jun ri qanimab'äl k'u'x, röj man xtiqaxöl ta rik'in ri petenäj juk'an ya'. Röj k'o ri qanimab'äl k'u'x rik'in jun nimaläj qajaw, ri nqab'ij Jun Raqän chi re, ja rija' ri Ruk'u'x Kaj.

Chi runataxik ri Ajaw, ri Tepew Q'uq'kumätz, Ixpiyakok Ixmukane', nqaya' qasipanik chi ke rije' rik'in jun qakotz'íj qaxukulem.

l) Ri Qati't Qamama'

Ri qati't qamama' xkiya' ruq'ij ronojel ri k'o chupam ri rukajtz'uk ri kaj, ri rukajtz'uk ri ruwach'ulew, röj k'atzinel chi nqaya'

kiq'ij ri qati't qamama', ri qate' qatata', ri loq'oläj ruwach'ulew, ri loq'oläj ik', loq'oläj taq ch'umila', ri loq'oläj q'ij. Ja re' ri kik'utun kan ri qati't qamama' chi qawäch, nüm kik'aslem nüm ketamab'al xk'oje', ruma jantape' xkiya' ruq'ij ri Ajaw Kab'awil. Ri ruxe'el ri kinimab'äl k'u'x ri qate' qatata', ri qati't qamama', ja ri Ruk'u'x Kaj Ruk'u'x Ulew.

Töq röj xkeqajo' konojel ri qach'alal, konojel ri qawinaq ja chi ri' töq xkojtikir chik xtiqab'än achi'el xkib'än ri qati't qamama'. Wi jantape' qajachon qi', we man xtiqato' ta qi', kan ja re' ke re' xtub'än ri qak'aslem, man xtiqil ta el rub'eyal, xa xkojk'ayewatäj. Ri qati't qamama' chuqa' xkiya' kejqalem ri nab'ey taq tata'aj: B'alam K'itze', B'alam Aq'ab', Iq' B'alam, Majukutaj.

Ri kitz'ib'an kan ri qati't qamama' chupam ri Popol Wuj, ri Chilam B'alam, ri kiwujil ri kaqchikela', ronojel wuj kiya'on kan rije', chuqa' ri kitzijon kan chi ke ri qate' qatata', ri qati't qamama', ja ri mejlem chuwäch ri kajulew, ri winäq, ri Kab'awil. Ja ri nq'ax chi qawäch chi ri Ajaw ja ri' ri kajulew, jantape' ntzijon qik'in. Töq nq'ajan ri juyu', töq nsilon ruwach'ulew, töq yeq'ajan ri chikopi', ja chi ri' töq ri Ajaw nch'o ntzijon qik'in.

—/ · Achike ruma töq k'o chi nya' rejqalem ri nimab'äl k'u'x.

- Ja ri Ajaw.
- Ri Q'ijilem
- Re richin nqaya' ruq'ij ri Ajaw.
- Nqaya' kiq'ij ri qate' qatata'.
- Nqaya' kiq'ij ri qati't qamama'.
- Jantape' ri taq rijita'q winaqi' nya' kiq'ij nya' kejqalem, rije' janila ketamab'al kilon pe chuwäch re ruwach'ulew.
- Nelajix kiwäch konojel ri k'o chuwäch re ruwach'ulew.
- Nqaya' kejqalem ri qate' ruwach'ulew chuqa' ri loq'oläj kaj.

- To'onik moloj.
- Jantape' nqab'än ta ri kotz'ij.
- Runataxik ri loq'oläj Ajaw ri nya'o qak'aslem.
- Nqanimaj chi ri Ajaw ja ri kajulew.
- Ri nk'utüx kuyb'äl mak töq nchöy jun che'.
- Nïm rejqalem, ja la' rub'anikil chi nya' ruq'ij, ja la' kina'oj ri qatit' qamama' richin yetzijon rik'in ri Ajaw.
- Rik'in ri kotz'ij nqil tzij richin nk'asäs ri k'aslem, richin ronojel nk'oje' kikotem, rik'in.
- Ri kuqub'ab'äl k'u'x ruxe' ri runimab'äl k'u'x ruma nqanimaj ri Ajaw.
- Re' kisamaj ri qatit' qamama'.
- Nqajo' ronojel ri k'o chuwäch re ruwach'ulew.
- Ja ri qakotz'ij, ri qaxukulem.
- Nqaya' ruq'ij ri Ruk'u'x Kaj Ruk'u'x Ulew.
- Nqaya' rejqalem ri qanimab'äl k'u'x, ja ri ruya'ik ruq'ij ri qajaw, ruma ja ri xkajo' töq xek'ib'än ri e nab'ey qate' qatata'. Rije' xya' nïm kitzub'al richin xkinatab'ej ri Ajaw.
- Ruma qanimab'äl k'u'x, nqanimaj chi k'o qajaw yayon qak'aslem.
- Nqato' qi' chuwäch re qate' ruwach'ulew.
- Ruqajarik ronojel ri k'o chuwäch ri ruwach'ulew.
- Rejqalem ri kaj, ri ruwach'ulew, ri q'ij, ri ik', ri ch'umila'.
- Ri mejelem.
- Ri rub'eyal k'aslem ri ruya'ik ruq'ij ri kajulew
- Ri ruq'axaxik chi qawäch chi ja ri kajulew ja ri k'aslemal ri nuya' ri Ajaw pa qawi'.

- Ruq'axaxik chi qawäch richin töq nqaya' ruq'ij ri che', ri ik', ri q'ij, ri chumil, ri kaq'iq', ri ya', chuqa' ronojel ri kajulew, ja ri' töq nqaya' ruq'ij ri Ajaw. Chuqa' ruya'ik kiq'ij ri qati't qamama' ri e k'äs, chuqa' ri xekäm yan el; chuqa' ruya'ik kiq'ij qate' qatata', qachaq' qanimal, qach'utite' qach'utitata', qajinan, qajite'; chuqa' ch'äqa chik qach'alal. Ri pixab'anik richin majun winäq nunimirsaj ri', man tirayin, man itzel tuna' chi ke rach'alal, man titz'uk tzij, man tib'an poqon chi ke qach'alal, man tib'an kamik, ke ri' man nrajo' ta ri Ajaw chi qe.

TÖQ XETZ'UKUTÄJ RI E NAB'EY QATE' QATATA'

K'i'y k'a kib'in kan kitzijon kan ri qate' qatata', pa ruwi' ri rutz'ukik ri e nab'ey taq winäq, e nab'ey taq qate' qatata'.

Ja ri Tepew Q'uq'kumätz xena'ojin, ja ri Ixpiyakok Ixmukane' xeb'anon ri winäq tz'aq winäq b'it, ri Tepew Q'uq'kumätz ja ri' ri Ajtz'aq.

Man pa junb'ey ta xk'achoj kitz'aqik ri winaqi', xa chi jata'q chi peraj xeb'anatäj. Nab'ey xeb'an rik'in ulew, pa rukamul xeb'an rik'in che', k'a pa roxmul, ri qati't Ixmukane' xujök' ri ixim richin xk'achoj ri ke'en, rik'in ri ke'en ri' xerub'än ri nab'ey taq winaqi'. Ja ri qati't qamama' xena'ojin xemayon.

Ri Ixmukane' Ixpiyakok xkik'ulb'ej ri ixim, ri tz'ite' richin xkil achike xok ruch'akul ri winäq. Xujök' ri kaji' rub'onil ri ixim: ri käq, ri q'eq, ri säq chuqa' ri qän, richin xub'än ri kaji' kijatzul winaqi', ri e k'o chuwäch re ruwach'ulew. Ri kaji' nab'ey taq winaqi' kib'ini'an: B'alam K'itze', B'alam Aq'ab', Iq' B'alam, Majukutaj, rik'in ri kik'ulel ri kib'ini'an pa rucholajem: Kaja' Paluna', Chominja', Kaqixaja', Tz'ununja'.

Ütz chuqa', pa ruwi' ri nkib'ij nkajilaj ri qate' qatata' wakami, xtiqatz'ët ta, xtiqasik'ij ta, ri kitz'ib'an k'an ri qati't qamama' chupam ri loq'oläj Popol Wuj pa ruwi' ri kitz'aqik ri winaqi'.

a) **Rutzijoxik ri rutz'aqik ri ulew winäq**

"Ke re' k'a xtojtob'ëx chik rub'anik ri winäq tz'aq winäq b'it kuma ri Tz'aqol B'itol, Alom K'ajolom. Xa xtiqatij chik qaq'ij chi rawexik, chi ralaxik, chi rub'anik, tzuqül qichin, wiqöl qichin. ¿Achike nqab'än richin ta xkojsik'ix ok, xkojnab'ëx ta chuqa' chuwäch ruwach'ulew? Xqatij qaq'ij rik'in ri nab'ey qatzaq qab'it, man xutzir ta qaq'ejeloxik qanataxik kuma rije'. Ke re' k'a qatija' chik ruq'ijul rub'anik qanimäy tzij, ri q'ejelonel, tzuqül, wiqöl. Xecha'.

Töq xtz'ukutäj k'a, ri rub'anik xa rik'in ulew, xa rik'in ch'ab'äq xkib'än wi ruti'ojil. Xa man üt ta k'a xkitz'ët, ruma xa nyojtäj qa, xa ntzub'utzu' qa, xa nleb'elo' qa, xa nlub'ulu' qa, nwulatäj qa, xa tumarinäq, man nsilon ta rujolom, xa jun b'enäq wi ruwäch, xa tz'apäl ri ruwäch, man ntzu'un ta chi rij. Ri nab'ey xa nch'o, xa ja ri manaq runa'oj, xa chi anin ntumär pe pa ya', man kow ta. Xech'o chik k'a ri Ajtz'aq Ajb'it: Xqatz'ët xqawachij chi ke k'a ri', xa man nb'iyin ta, xa man npuq ta, ke ta k'a ri', xa nuna'oj xe cha', töq xkiyoj, xkiyoj chik ri kitz'aq kib'it."⁴

ä) **Rutz'aqik ri ajanche' winäq**

"Xkib'ij k'a ri Jun Raqän rik'in ri Tepew Q'uq'kumätz chi kichin ri Ajq'ij, Ajb'it e nik'wachinel: tik'ulu' iwí', xa tiwila' rub'anik ri qawinaq b'itoj, ri qawinaq tz'aqoj, ri tzuqül qichin xkojsik'ix ta k'a, xkojnab'ëx ta k'a.

Chuqa' xkatok ta k'a pa tzij Iyom Mamon, Ati't mama'aj, Ixpiyakok Ixmukane' chalaj, töq xke'awex ok, töq xke'alan ok, xkasik'ix ta k'a xkatoq'ëx ta k'a, xkanab'ëx ta k'a, kuma ri tz'aq winäq, b'it winäq, poy winäq, che' winäq, jke ta k'a ri!

⁴ Copia del manuscrito del Pop Wuj.

Tik'utu' iwi' Jun Ajpub' Wuch' Jun Ajpub' Utiw, rukamul Alom, rukamul K'ajolom, Nima'aq, Nīmasis, Ajk'uwal (Toloy chayab'āj-cuarzo), Ajyamanik, Ajch'ut, Ajtz'alam, Ajraxalaq, Ajraxasel, Ajq'ol, Aj toltekat; Rati't Q'ij Rati't Säq, kixucha'ëx kuma ri qatz'aq qab'it.

Timala' ri ixim, ri tz'ite', xa xtib'anatäj, xa xtel ok apo, we xtiqasaj we xtiqak'ot ruchi', ruwäch, ri che', xe'uch'a'ëx ri ajq'ija'.

K'a te k'a xqasäx ruq'ijiloxik rumalik ri ixim ri tz'ite', q'ij B'it, xech'on k'a ri jun ati't jun mama'aj chi ke. Ja k'a ri mama'aj, ja k'a re ri ajtz'ite', Ixpiyakok rub'i'.

Ja k'a ri Ati't Ajq'ij Ajb'it, chi raqän Ixmukane', rub'i'. Xech'o k'a töq xkitikirb'a' ruwäch ri q'ij, xa tak'utu', xa tawila', tab'ij, xtirak'ax'aj ta ri qaxikin, katch'on, xkatzijon ta, xa xtak'üt ta ri che', richin ri ajilanik ri xtik'öt kuma ri Ajtz'aq, Ajb'it. We ja re' tzuqunel wiqonel töq xtawexäx ok, töq xtaläx ok. At Ixim, at Tz'ite', at Q'ij, at B'it, xkatpatanin xkatsamajin ta, xcha' chi re ri ixim ri tz'ite'. Q'ij, B'it, at Ruk'u'x Kaj, man naya' ruyaj, man naya' ruk'ix, man naqasaj ruchi' ruwäch ri Tepew Q'uq'kumätz, xkib'ij k'a töq xech'o pa ruwi' rutz'ukik. Ütz xtel ri ipoy ajanche', xtich'o xtitzijon k'a chuwäch ruwach'ulew.

Ke ta k'a ri', xecha k'a, töq xkib'ij xa pa jun yik', xb'anatäj ri poy ajanche'. Xe winaqir xewachin, xewinaqir xetzijon k'a, ja re' ruwinaqil ruwach'ulew.

Xe k'oje' k'a, xewinaqir k'a, xemi'alan, xek'ajolan ri poy ajanche' xa ja ri manaq kik'u'x, manaq k'a kina'ojib'al; chuqa' man xekinataj ta ri Kajtz'aq ri Kajb'it, xa loq' xeb'iyin, xa loq' xesamäj.

Man xkinataj ta chik ri Ruk'u'x Kaj, ke re' k'a töq xepaj, xa jun rutojto'bxik rub'anik ri winäq. Ri nab'ey kan xech'on, xa ja ri xechaq'ij kiwäch, man ti'oj ta jub'a' ri kaqän kiq'a', manaq kikik'el, kiq'anal, manaq kiti'ojil, manaq kitz'ojpil, chaq'ij kiq'o'tz, k'o kiwäch, chöj e pichipöj ri kaqän, kiq'a', k'ayikiyöj kiti'ojil. Ke re' k'a, töq man xena'o ta chuwäch ri Tz'aqol B'itol, ri aläy kichin ri

k'uxla'äy kichin. Ri e nab'ey janila chi winäq ri xek'oje' wawe' chuwäch ruwach'ulew. Ke re'chik k'a ri kichupik kikichik, xe kamisäx chik k'a ri poy Ajanche'. Töq xna'ojax kiq'utik ruma Ruk'u'x Kaj, nimaq'utik xb'angatäy, xpe pa kiwi' ri e poy e Ajanche'.

Tz'ite' k'a ruti'ojil ri achin, ja chik k'a töq xjös ruma ri Tz'aqol B'itol ri ixöq, sib'äq' k'a ruti'ojil ri ixöq xrajo' xokisäx ruma ri Tz'aqol B'itol. Man xena'on ta, man xach'o ta chuwäch ri Kajtz'aq Kajb'it, ri b'anöy kichin winaqirisäy kichin.

Xa ruma k'a ri', xekamisäx, xemuq, xpe k'a nimaq'ol chi la' chi kaj, k'otk'owäch rub'i' ri xk'oton el runaq' kiwäch; xepe k'a ri k'amalotz ja re' xqupun el kijolom.

Xpe chuqa' ri kotz'b'alam xpe chi rutijik ri kiti'ojil; xpe chik Tukum B'alam xutuk xukich ri kib'aqil, kib'och'il, xk'ajix xmuch'uch'ëx kib'aqil richin k'ajisab'äl kiwäch.⁵

Xa ruma man xna' ta chi kiwäch ri kite' kitata', ri Ruk'u'x Kaj, Jun Raqän rub'i', ruma k'a rije' xq'equmatäj k'a ruwachulew, xtikir k'a el jun nimaläj q'eqäl jäb', q'ijil jäb, aq'ab'al jäb'.⁶

Xok k'a pe ri ch'uti chiköp, ri nimachiköp, xq'üt, xk'ajix kiwäch kuma ri che', ri ab'äj. Xech'on k'a konojel: ri kikuku' (kiq'e'l), kixot, kilaq, kib'oyo'y, kitz'i', kika'; konojel k'a rije' xeq'utun kiwäch.

K'ayew ib'anon chi qe, xojitij; wakami k'a ja röj xkixqatij chik, xecha' ri kitz'i' ri käk' chi ke.

Ja re' k'a nub'ij ri ka', q'ij q'ij xojjok'on iwuma rix, chi tokaq'a' chi rusaqerik jantape' jöl jöl, juk' juk', nb'an chi qawäch, ja re' k'a ri nab'ey qapatan chiwäch, wakami k'a ri' xa man ixwinaqi' ta chik, xtitij k'a jub'a' ri quchuq'a', xtiqake'ej, xtiqajök' k'a ri iti'ojil, xecha' k'a ri kika' chi ke.

⁵ Copia del manuscrito del Pop Wuj.

⁶ Copia del manuscrito del Pop Wuj.

Ja re' k'a xub'ij ri kitz'í töq xch'o'n chik jun b'ey chi ke. ¿Achike ruma man xiya' ta qaway? Xa chöj yojtzu'un apo jub'a', ja ri xojich'äy pe, xa xojiwoqotaj pe, xa jantape' k'o jun che' iwik'in, töq yixwa'.

Xa xe k'a xojok ichajinel, ruma man yojch'on ta, ¿Achike k'a ruma man xixna'on ta, man xina' ta iwi', töq xojsachyaj wi? Wakami k'a xtitij ri b'aq k'o pa qachi', ;xkixqak'atij xkixqaporoj! Xe cha' ri kitz'í chi ke, töq xq'üt kiwäch.

Ja re' chik k'a töq xch'on ri kixot, kib'ojo'y, chi ke. -k'ayew ri xib'än chi qe, xaq k'a qachi', xaq k'a qawäch, jantape' öj tzakäl pa ruwi' q'aq'. Xojik'atij, achi'el xa majun ta ruk'ayewal nqana'.

Wakami xtitij k'a jub'a' rix, xkixqaporoj, xecha' ri kib'ojo'y, chi konojel xq'üt kiwäch; k'a ri' ri ab'äj ri kixuk'ub', ri e k'o pa q'aq' xuk'äq ri' chi kijolom, k'ayew xb'an chi ke.

Pa animäl, yemolmöt chik, nkajo' yejote' pa ruwi' taq jay, ri jay xa yetzaq pe pa ulew; nkajo' yejote' pa ruwi' taq che', xa yech'aqix pe pa ulew kuma ri che'; nkajo ye'ok pa jül, xa ntz'apitäj ruchi' ri jül chi kiwäch.

Ke k'a re' ruyojik ri tz'aq winäq, b'it winäq; xa e yojel, xa e tzalatzäq chi winäq, xyoj k'a, xq'üt k'a kichi' kiwäch konojel. Xkib'ij chik k'a, chi ja re' retal ri k'oy ri k'o pa k'ichelaj wakami; ja k'a re' retal xk'oje' kan, ruma xa che' xok kiti'ojil ruma ri Ajtz'aq Ajb'it.

Ja re' k'a ri k'oy, kan achi'el winäq tiwachin; retal chik juley tz'aq winäq, b'it winäq, xa poy xa ajanche'." Wawe' xk'is wi rutzijoxik ri rutikik ruchupik ri tz'aq winäq b'it winäq ri poy ajanche'. Chi röj man nqak'ulwachij ta ri k'ayewal, k'atzinel nqaya' kiq'ij ri qasamajib'al, ri awäj keqatzuqu' ri qatz'í, ruma rije' e qachajinel richin ri qochoch.

b') Rutz'aqik ri ixim winäq

Ke re' k'a kib'in kan, ke re' k'a kitzijon kan ri qate' qatata': chi ri qati't qamama' Ixmukane' Ixpiyakok, xkil k'a ri achike xok ruti'ojil ruch'akul ri e nab'ey qate' qatata'. Ri Popol Wuj ke re' nub'ij:

"Wawe' k'a xtkir el töq xna'ojix rub'anik ri winäq, chuqa' rutz'ukik ri xtok ruti'ojil ri winäq, xecha' k'a ri Alom K'ajolom, e Tz'aqol B'itol, Tepew Q'uq'kumätz kib'i'.

Töq xkitik k'a ralaxik, xtz'aq, xutzir, xuk'ut ka ri' ri tzuqüy wiqöy, saqil al, saqil k'ajol xq'alajin k'a ri winäq, ruwinaqil ruwach'ulew. – Xecha'.

Xkimöl k'a ki', xepe k'a, xeb'e k'a ri kina'oj chi q'equmal chi aq'ab'al, töq xkikanoj, xkich'ob', xena'ojin, xequqüt, k'a wawe.

Ke re' k'a xel ri kina'oj, saqil, xq'alajin, xkil, xkiq'anarisaj k'a ri xok ruti'ojil winäq. Xa jub'a' chik man nwachin ri q'ij, ri ik' ri ch'umil pa kiwi' e Tz'aqol B'itol.

ch) Xilitäj k'a ri ixim pa Paxil pa Kayala'

Paxil Kayala' rub'i' akuchi xpe wi ri q'anajäl, ri saqijäl. Ja re' k'a kib'i' ri chikopi' ri e k'amöl ri echa' (ri wäy) ja ri xiwan, ri utiw, ri k'el ri jöj; e kaji' ri chikopi' ri xeya'o rutzijol ri q'anajäl ri saqijäl chi ke. Chi la' kepe wi, pa Paxil, ja k'a rije' xek'utu ri b'ey nb'e Paxil.

Ke re' k'a töq xkil ri echa' (ri wäy), ja re' k'a xok ruti'ojil ri tz'aq winäq ri b'it winäq. Ya' k'a xok rukik'el, rukik'el ri winäq xk'oje', ja re' xok chuqa' ri jäl kuma ri Alom K'ajolom.

Ke re' k'a töq xekikot wi, ruma rilitajik ri utziläj juyu', nojinäq chi kan janila chi q'anajäl, saqijäl.. Axk'a (tza) chuqa' chi päk, chi kakaw; man ajilatäl ta tulül, chi kawex, chi q'enüm, tapa'l, ajache'l ;ri kab'! ;Nojinäq wachinel taq echa' chupam ri tinamit; pa Paxil pa Kayala', rub'i'.

K'o wi echa', wachinel ronojel ch'utin echa', nimaq echa', ch'utin tiko'n, nima'q tiko'n, xk'üt kib'ey kuma ri chikopi'. Töq xke'ëx k'a ri q'anajäl saqijäl, b'eleje' k'a uk'iyab'äl xub'än ri Ixmukane', echa' xok ruk'uya', chi anin xwinaqir, ruch'akul, ruq'anal ri winäq. Ja re' töq xkib'än ri Alom K'ajolom, Tepew Q'uq'kumätz – yecha' k'a.

Ka te' k'a, xokisäx pa tzij rutz'aqik, rub'itik nab'ey qate' qatata', xa q'anajäl xa saqijäl kiti'ojil, xa echa' kiq'a' kaqän ri winaqi', ri e nab'ey qate' qatata'; e kaji' chi winaqul tz'aq, xa echa' okinäq kiti'ojil.⁷

Ja re' kib'i' ri e nab'ey taq winäq xetz'aq, xeb'it: B'alam K'itze', B'alam Aq'ab', Majukutaj, Iq' B'alam. Ja re' k'a kib'i' ri e nab'ey qate' e nab'ey qatata'.

Xa itxz'aq xa ixb'it k'a xecha'ëx. Manaq kite' manaq kitata', xa kiyonil achi'a', achi'el nqab'ij k'a, man ixöq ta xe'alan, chuqa' man xek'ajoläx ta ruma ri Ajtz'aq Ajb'it, ri Alom K'ajolom.

Xa pus xa nawal kitz'aqik kib'itik, ruma ri Tz'aqol B'itol, ri Alom K'ajolom, Tepew Q'uq'kumätz, töq xewinaqir xe wachin k'a, e winäq xe'ok, xech'o, xetzijon, chuqa' xetzu'un, xe'ak'äx, chuqa' xeb'iyin, xechapon; e utziläj chi winäq e cha'on kiwäch chi achijilal kachibäl.

Xetikir xkijiq'aj kuxla', xetzu'un, chuqa' xa chi anin xapon kitzub'al, kan xkitz'ët, kan xketamaj ronojel ruxe' kaj. Wi chi anin yetzu'un xtikisolwachij, xtikisolmukuj, rupam kaj, rupam ulew.

Ri man tz'etël ta rije' xetikir xkitz'ët, man k'atzinel ta xeb'iyin nab'ey, xa chöj xkitz'ët xkiwachij ronojel ruxe' kaj. Xa b'a akuchi e k'o wi, xkitz'ët xkiwachij ronojel.

Janila ketamab'al xk'oje'; xik'o ri kitzub'al pa taq che', pa taq ab'äj, pa taq choy, pa taq palow, pa taq juyu' pa taq taq'aj. Qitzij wi chi e loq'oläj taq winäq ri B'alam Kitze', ri B'alam Aq'ab', ri Majukutaj, ri Iq' B'alam.

⁷ Copia del manuscrito del Pop Wuj.

Töq xk'utüx k'a chike ruma ri Ajtz'aq Ajb'it: - ¿Achike nich'öb' chi rij ri ik'ojlem? ¿La man yixtzu'un ta, man yixak'äx ta? ¿La man üt z ta ri ich'ab'äl rik'in ri ib'inib'al? ¿Kixtzu'un na k'a! ¿Titz'eta' ruxe' ri kaj! ¿La man e q'aläl z ta ri juyu' taq'aj? ¿Titz'eta' titija' na pe iq'ij! - ke re' xb'ix chi ke.

Ke re' k'a xkik'is rutz'etik ronojel ri k'o chuxe' kaj, xkiya' k'a ri k'awomanik chi re: ri Tz'aqol B'itol. - ¿Qitzij wi chi nqak'awomaj kamul, nqak'awomaj oxmul chiwe! ¿Ruma xojwinaqir, xiya' jun qachi', xiya' qawäch, yojch'o, yojak'äx, yojch'ob'on, yojsilon. Ütz qana'on xqetamaj ri k'o chi näj chi naqaj.

¿Chuqa' xqatz'ët chi nüm chi ch'uti'n, ri k'o chupam ri kaj chupam ri ulew! ¿Niqak'awomaj k'a chiwe, ri xojwinaqir, öj tz'aq öj b'it, xojk'oje! ¿At Qati't! ¿At Qamama'! - Xecha' töq xkik'awomaj ri kitz'aqik kib'itik.

Xkik'is k'a retamaxik ronojel, xkitz'ët chi kajtz'uk, kajxuk'ut, rupam kaj rupam ulew. Xa man üt z ta k'a xkak'axäj ri Ajtz'aq ri Ajb'it. -Man üt z ta wi ri xkib'ij ri qatz'aq qab'it, ruma xa kan xketamaj ronojel chi nüm chi ch'uti'n - xecha' k'a.

Ke re' chik k'a rukamik kina'oj: -Alom K'ajolom. -¿Achike chik k'a nqab'än chi ke? Xa xe ta naqaj ok napon wi ri kitzub'al; xa jub'a' ta ruwäch ruwach'ulew nkitz'ët.

¿Man üt z ta ri nkib'ij!, ¿La man e tz'aq e b'it ta k'a? ¿Xa kan Kab'awil chik xtkib'ini'aj! ¿mani xkepuq xkewinaqir, töq xke'awex ok, töq xke'aläx ok!, ¿Mani yek'iyir! Ke ta k'a ri'.

Xa tiqayoyo' jub'a' chik ri janipe nrajo'. Man üt z ta nqana'. Xa kan xtikijunamaj chik kib'anob'al qik'in, ri näj napon wi ri qetamab'al, ri nqatz'ët ronojel.

Ja re' k'a xkib'ij ri Ruk'u'x Kaj: Jun Raqän, Ch'ipik'aqolajay, Raxak'aqolajay, Tepew Q'uq'kumätz, Alom K'ajolom, Ixmukane' Ixpiyakok, Tz'aqol B'itol. Ke re' k'a xkib'ij, töq xb'an chik k'a ruk'ojlem ri kitz'aq kib'it.

Xa xwob'äh k'a runaq' kiwäch ruma Ruk'u'x Kaj. Xemoyir k'a, xa achí'el töq naya' awuxla' chuwäch ri lemow. Xmoyomo' runaq' kiwäch; k'a ri' xa naqaj chik k'a ok xetzu'un wi, xa xe chik q'aläj ri akuchi e k'o wi.

Xa ke k'a re' rusachik ketamab'al rik'in ronojel ri kina'ojib'al ri e kaji' chi winäq, ri e ruxe' e rutikirb'al. Xa ke k'a re' kitz'aqik kib'itik ri e nab'ey qati't qamama' qate' qatata' ruma Ruk'u'x Kaj, Ruk'u'x Ulew.

Töq xk'oje' chik k'a kik'ulel, ja ri Kab'awil xna'ojin; pa kiwaram xkik'am wi. ¡Qitzij chi jeb'el chi ixoqi' e k'o kik'in B'alam K'itze', B'alam Aq'ab', Majukutaj, Iq' B'alam. Ko chik kixoqil töq xek'astäj, chi anin k'a xkikot kik'u'x ruma k'o chik kik'ulel.

Ja re' k'a kib'i' ri kixjayil: Kaja' Paluna', rub'i' rixjayil B'alam K'itze', Chomija' rub'i' rixjayil B'alam Aq'ab'. Tz'ununja' rub'i' rixjayil Majukutaj, Kaqixaja' rub'i' rixjayil Iq' B'alam. Ja re' k'a kib'i' ri kixjayilal ri xe'ok k'a ajawa', xb'ix k'a kan."

Ja re' k'a b'in kan, tz'ib'an kan chuwäch ri loq'oläj wuj, kiwujil qati't qamama' rubini'an Popol Wuj, k'o k'a chuqa' ri qawujil röj kaqchikela', nutzijoj chuqa' nrajilaj rub'anik, rutz'aqik, rub'itik, ri winäq tz'aq ruma Tz'aqol B'itol. Ruk'amon k'a chuqa' nqasik'ij jun ka'i' oxí' peraj.⁸

ch')Rutz'aqik ri winäq ruma Tz'aqol Bitol pa Kaqchikel na'oj .

"Töq k'a xaläh ri chay ab'äj ruma Qaxaxib'albay, Q'anaxib'alb'ay, töq k'a titz'aq k'a ri winäq ruma Tz'aqol B'itol, tzuquul ok richin ri chay ab'äj töq xtz'aq ri winäq, kan poqon k'a xutz'äq ri winäq. Xkitij k'a kiq'ij rik'in che', xkitij k'a kiq'ij rik'in ruyon ok ulew; man xtikir ta k'a xch'on, man xtikir ta k'a xb'iyin, manaq k'a rukik'el, ruti'ojil xb'anatäj, ixnuk'ajol yecha' k'a ri e nab'ey qatata', qamama'.

⁸ Copia del manuscrito del Pop Wuj.

Man nkanöy ta k'a ri xok ruch'akul, k'a runaj k'a xilitäj, xa e ka'í chikopí ri e etamayon akuchi k'o wi ri echa' (wäy). Paxil rub'í ri juyu' akuchi e k'o wi ri chikopí, ri tiw chuqa' qo'ch (cuervo).

Ja k'a ri pa rachäq xkanöy wi, töq xkamisäx k'a ri utiw, xpoch' k'a el rupam k'a ri' xilitäj ri ixim. K'a ri k'a töq xb'ekanöx yoq'b'äl richin ruya'al ruma ri chiköp tiw tiw (ajch'ak) rub'í. K'a chupam palow xpe wi ruma tiw tiw (ajch'ak), rukik'el tixtli, rukik'el kumätz, richin xok ruyoq'b'al ri ixim, richin xtz'aqb'äx ruti'ojil winäq, ruma Tz'aqol B'itol. K'a ja rija' kan etamayon, ri Tz'aqol B'itol, Alom K'ajolom. Ja rije' xetz'aqo ri winäq tz'aq kecha' wi k'a. Töq xutzin (xutzir) k'a winäq tz'aq, e oxlajuj achij, e kajlajuj k'a ixöq ri xb'anatäj, xk'oje' ruwi'. K'a te k'a xech'on, xeb'iyin, xk'oje' kikik'el, kiti'ojil; xek'uluk'uxin k'a, k'o k'a jun, e ka'í rixjayil xek'oje'. Ke re' k'a töq xk'oje' qa ri winäq ri', xecha' ri ojer taq winäq. ¡Ixqak'ajol!"

Ja k'a re kib'in kan, ja k'a re kitzijon kan, ja k'a re kitz'ib'an kan, ri qatit' qamama' ri ojer q'ij, ojer säq, ri xeb'e yan, xetzolin yan, ri säq kiwi' säq kijolom. Ja k'a re k'a öj k'o na, ja k'a re k'a öj k'äs na, öj kiy öj kimam, öj kimi'al öj kik'ajol. K'a nqanataj na k'a, k'a nqak'uxla'aj na k'a, ri jun kitzij, ka'í kitzij, kiya'on kan kisipan kan. Chupam k'a ri loq'oläj wuj, loq'oläj tz'ib', ri kiwujil kaqchikel.

Xtiqach'ob' ta na k'a, xtiqamäy ta na k'a, xtiqasöl ta na k'a rij, re jun tzij ka'í' tzij kiya'on kan kisipan kan ri qatataxel, qamamaxel. Achike k'a xkajo' xkib'ij kan, achike k'a xkajo' xkitzijoj kan chupam ri kitzij chupam ri kicholaj.

—/ · Ri Xetz'aqo Ri Nab'ey Taq Winäq

Ri xetz'aqo ri e nab'ey qate' qatata', ja ri jantape' e qanatan qa, ja ri Ruk'u'x Kaj, ri loq'oläj q'ij, ri Jun Raqän, Ch'ipik'aqolajay, Raxak'aqolajay kib'í. Chuqa' ri Ruk'u'x Ulew ri nb'ix Tepew Q'uq'kumätz, ruk'u'x choy, ruk'u'x palow, rajawal kaq'iq', loq'oläj sutz', loq'oläj moyew, chi re. Ja ri Ruk'u'x Kaj Ruk'u'x Ulew, ja rije' ri e Tz'aqol Bitol, e Alom K'ajolom, e Iyom e Mamom, Ixpiyakok Ixmukane' kib'í, e Ajaw e Kab'awil, e te'e j e tata'aj pa ruwi' ri k'aslem winaqirem.

Man e k'iy ta, xa ka'i' uchuq'a' ri nkito' ki'. Töq nkib'än jun, ja ri töq nkalaj ri k'aslem, ja ri töq ye'ok Tz'aqol B'itol, Alom K'ajolom, ri kan rub'i' ja ri Kab'awil.

—/.. Achike Ruma Töq Xetz'aq Ri Winaqi'

Röj winaqi' xojrutz'äq ri Tz'aqol B'itol, Alom K'ajolom richin öj tzuqüy öj wiqöl richin, richin öj natäy öj sik'iy ruq'ij ruk'ojlem ri yayon qak'aslem, pa qochoch, pa taq b'ey, chuchi' taq raqän ya', pa taq siwan, chuxe' taq che', chuxe' taq k'am, pa qak'u'x jantape'.

Chuqa' nkib'ij ri Alom K'ajolom chi ri winäq tz'aq winäq b'it xtz'aq richin nq'ijun, richin nuya' rutzijol, richin man nmestäx ri te'ej tata'aj ri Ajtz'aq Ajb'it, pa ruwi' ri k'aslem winaqirem.

Ri qate' qatata' nkib'ij chi qonojel winaqi' k'atzinel nqaya' ruq'ij ri Ruk'u'x Kaj Ruk'u'x Ulew. Richin nqaya' ruq'ij ri loq'oläj kajulew, k'o chi nqaya' kiq'ij qati't qamama', qate' qatata', qachaq' qanimal, konojel winaqi'. K'o chi nqajo' qi', nqato' qi', k'o chi junam qachi' junam qawäch chi qakojolil, junam qachi' junam qawäch pa ruwi' qasiwan tinamit.

K'o chi nqaya' ruq'ij ri loq'oläj kaq'iq', ri loq'oläj ya'. Nimaläj xajan wi man nqaya' ta kiq'ij, ruma ja riye' yeya'on qak'aslem. Ri qate' ruwach'ulew nim ruq'ij ruk'ojlem, k'atzinel yojxuke' chuwäch, nqatz'ub'aj ruq'a' raqän. K'atzinel nqatzüq nqawiq. Ri loq'oläj taq che', ri qatiko'n k'o chi nqaya' ruq'ij, k'o chi yojk'awoman chuwäch, ruma ja ri' ri qaway quk'uya'. Konojel chikopi' k'o chuqa' kiq'ij, man keqatz'ila'; we nk'atzin nqachäp jun richin nqak'asb'a', we richin nqatij, k'o chi nqak'utuj q'ij chi re loq'oläj rajawal juyu' taq'aj, qati't qamama'. K'o chi nqaya' ruq'ij ri qati't ik', ri qatata' q'ij, ri loq'oläj taq chumila', chuqa' re qate' ruwach'ulew, nb'iyin, nsutin, nuya' qaway, nuya' quk'uya'.

—/ · / · *Jalajöj kisamaj kik'amon pe ri winaqi'*

Chi kijujunal k'a ri winaqi' k'o k'iq'ij kich'umilal kik'amon pe, re k'o chi nya' ruq'ij ruk'ojlem, ruma k'a ri' k'o chi nmatyoxix chi re ri Ruk'u'x Kaj Ruk'u'x Ulew.

- Jalajöj kisamaj kik'amon pe chi kijujunal ri winaqi', e k'o tikonela', aq'omanel, ajq'ij, ajtz'ib', ajpwaaq, ajxit, ajk'uwal, ajilanel, ajb'ix, ajq'ojom, ajkem, ajanel, ajq'atöy tzij, ajk'amöl b'ey, ajpop, ajq'alel, ajtzijwinäq, e k'o ri qate' ajiyom, ajk'exelo'n, yuquy taq b'aaq, chuqa' e k'iy k'a ri man xkojtikir ta xkeqanataj kan. Xa chi qonojel k'a k'o qasamaj nqab'an chuwäch re ruwach'ulew, xa chi qonojel k'o qaq'ij. Töq nqaya' ruq'ij ri kajulew, ri qate' qatata', qitzij chi nqaya' ruq'ij ri qakab'awil. Ke chuqa' ri' ri ronojel ri nqatz'ët, chi kijujunal k'o kisamaj kik'amon pe.
- Ri che', ri tiko'n yek'atzin richin qaway, richin chuqa' nkijosq'ij ri kaq'iq', richin man nk'is ta qaya', richin qaq'om, richin qochoch, qasi', man janipe ta nqanataj chi ronojel ri kisamaj.
- Ri ab'äj, nk'atzin richin qochoch, richin qab'ey, richin taq q'a'n, richin ri yeb'an ri k'oxtun.
- Ri ya', nk'atzin richin nuya'aj qatiko'n, richin nqaqum, richin nqajosq'ij qi', nuya' qak'aslem.
- Ri kaq'iq' ja ri' ri qak'aslem, ja ri' ri quxla' nqajiq'aj, k'iy samajb'äl ja ri kaq'iq' nsilon kichin, ronojel yeto'on richin kitemen ri k'aslem, ruma ri' k'atzinel nqaya' k'iq'ij, yeqachajij richin man nqatzila' ronojel.

We nqetamaj yojk'ase' rik'in ri kajulew, xa xtikotz'ijan xtiwachin ri k'aslem winaqirem. Xa ja ri man nqamestaj richin röj winaqi', xojrutz'äq ri Ruk'u'x Kaj Ruk'u'x Ulew, richin nqatzüq, richin nqawiq, richin nqasik'ij, nqaya' rutzijol, ri ruq'ij ruk'ojlem jantape'.

REJQALEM CHUQA' RUQ'AJARIK RI KOTZ'I'J RI XUKULEM

Ri jun kotz'i'j ri jun xukulem, janila nïm rejqalem chuqa' janila nïm ruq'ajarik, ruma töq k'o jun kotz'ij k'o jun xukulem nb'an chupam ri' ri nb'an wi ch'owen rik'in ri Ajaw, chuqa' chupam jun kotz'i'j chupam jun xukulem yepe wi ri qati't qamama' ri e kaminäq chik el, ri ojer xetzolin yan el, chuqa' konojel ri xeb'e yan chupam ri uxlanib'äl k'aslem.

Ri kotz'i'j ja ri rub'eyal ruya'ik ruq'ij ri Ajaw, ja ri' rub'eyal ri kina'oj ri qati't qamama' ri kik'utun kan chi qawäch, ri kitikon kan chupam ri qakik'el ri qak'aslem.

Ri kotz'i'j ja ri' ri nq'axan qatzij, ruma nqab'ij ja ri' ri qach'ab'äl, ja ri' ri qak'u'x richin chi nqaya' ruq'ij, nqaya' ruway ruk'uya' ri Ajaw, ruma rija' man nwa' ta achi'el röj, rik'in qakotz'i'j rik'in xukulem nqanataj chuqa' nqilij ri Ajaw, nujub'ulij nuseqsomaj ri pom ri kotz'i'j. Ruma ri' ja rija' rajawal ri qak'aslemal, xa xe rija' ri jun Ajaw qitzij ri k'o pa qawi', man nuk'ek'ej ta yojrutzuq, nuya' qaway nuya' quk'uya'. Ri kotz'i'j xa jun rub'eyal, xa jun rub'anikil, xa jun ri na'oj ruk'wan, ruma xa jun ri Ajaw.

Nïm rejqalem ri qakotz'i'j ri qaxukulem, ruma rik'in ri qakotz'i'j yojtikir yojch'on rik'in ri Ajaw, richin chi nub'än ri utzil pa qawi' chi qonojel.

Pa taq xukulb'äl chi ri nb'an wi nya' wi ri qakotz'i'j ri xukulem, ruma kan chi ri' k'o wi ri Ajaw, chi ri' k'o wi ri uchuqa', chi ri' e k'o wi ri qati't qamama', chi ri' nkulutäj wi ri qasipanik chuqa' chi ri' nkulutäj wi ri qach'ab'äl ri qaxab'al. Janila nïm uchuq'a' ri k'o pa taq xukulb'äl ruma ri kan chi ri' nb'an wi ri kotz'i'j ri xukulem ri nya' chi re ri Ajaw, chuqa' chi ke ri qati't qamama'. Nqak'utuj pa kiwi' konojel, pa kiwi' ri e üt, pa kiwi' ri yawa'i', pa kiwi' ri ak'wala', pa kiwi' ri e qawinaq e tetata' chik, pa qawi' röj winaqi', pa kiwi' ri chikopi', pa kiwi' ri juyu', pa kiwi' ri choy, pa kiwi' ri palow, nqak'utuj chi re ri kaq'iq' chi k'o ta üt, k'aslem nuya' chi qe qonojel.

Janila nım rejqalem, janila ruchuq'a' ri qakotz'i'j ruma nuya' qak'aslem, töq röj nqak'utuj pa qakotz'i'j pa qaxukulem richin chi ütznub'än ri qatiko'n, richin chi ütznub'än ri qak'ayij, richin chi k'o qasamaj, richin chi man ta yojyawäj, richin chi man ta xkepe ri chikopi' chi rij ri qatiko'n, man ta k'o k'ayewal nqak'owisaj töq yojb'e pa qab'ey, chuqa' töq yojb'e pa jun ch'ich', ruma ri' nqab'ij chi nuya' qak'aslem.

Töq k'o jun yawa', xa man chöj ta jun yab'il chapayon, kan k'atzinel chi rik'in ri pom nk'achöjsäx wi el. Ri pom ja k'a ri' ri qakotz'i'j, ri qaxukulem ri nqab'än richin chi ri jun yawa' nk'achöj el rik'in ri ruyab'il. Ri kotz'i'j ja ri' ri qanimab'al k'u'x, ri nqaya' chuwäch ri Ajaw.

Ri ruq'ajarik ri kotz'i'j ri qaxujulem, kan richin chi nuküy nusäch ri mak ri xajan ri loq'oläj Ajaw, chuqa' ri nqab'än chi kiwäch ri qati't qamama' ri k'a e k'äs na, chuqa' ri xekäm yan el.

Töq k'o kotz'i'j nb'an, chuqa' nb'an tzijonem pa ruwi' ri ruq'ajarik, richin ke ri' konojel ri ye'apon pa xukulem nketamaj chi chi ri' nya' wi ruq'ij ri nimaläj qajaw, ri xb'ano, ri xnuk'un richin ri kaj ri ruwach'ulew. Jantape' töq nqab'än ri qakotz'i'j kan jumul rik'in ri Ajaw nb'an wi ri tzij. Ruma ri' man tisach qak'u'x töq achike na itzel nkib'ij ri ch'acaq chik qach'alal, rije' kan kisachon chik kan ri kina'oj ri rub'anikil ri nkiya' ruq'ij ruk'ojlem ri Ajaw. K'i'y qach'alal re nkib'ij chi töq yeb'e pa jun k'otz'i'j, pa jun xukulem, kan ke ri pa kik'aslem nkina' chi yeb'e pa jun chik k'ojlib'äl ri kan janila tik'asäs ri e k'o wi, töq e k'o chupam ri mejelem chuwäch ri Ajaw pa jun xukulem. Kan nkina' chi jun chik ri k'aslem ruma nkina' chi e k'o pa jun chik k'ojlib'äl ri kan majunb'ey kina'on, majunb'ey kitz'eton pa kik'aslem.

Eqal eqal nq'ax pa kiwi' ri qach'alal achike rub'anikil xnuk'utäj ri ruwach'ulew, achike rub'anikil xub'än ri Ajaw chi xunük' chi achin ri ixöq, richin chi nkiya' ruq'ij ruk'ojlem. Ri k'ayewal ja ri jun chik rub'anikil ruya'ik ruq'ij ri Ajaw ri kik'amon pe ri k'axlan taq winaqi' töq xe'oqa el pa Iximulew, chuqa' ri nkib'än ri juley chik taq winaqi' ri man nkajo' ta la jun q'ataj ri e petenäq ojer kan. Ruma ri' janila nqamatyoxij chi re ri Ajaw, ruma ri ruto'ik pa qawi' ri qachapon chik

jumul ri pa kina'oj ri qati't qamama'. Ri ch'aqa chik qawinaq xa k'a jub'a tikitz'ük el wawe' pa Iximulew jun chik rub'anikil ri nkib'än.

Rub'eyal richin nqaq'ejela' richin yojch'o rik'in ri Ajaw, ri q'aq' nch'on töq ri ajq'ij nch'on qik'in. Richin nya' ruq'ij ri Ajaw, k'atzinel chi nnatäx, k'atzinel chi nb'an ri kotz'ij ri xukulem. Chuqa' richin nk'utüx utzil chi re ri Ajaw chi nuya' ri k'aslem. Ja ri qaxukulem, ja ri qaq'aq' nk'wan ri qayab'il, qaq'axomal, qakikotemal, qamatyoxb'äl, qak'utunik chuwäch ri qajaw.

Ri qati't qamama' yepe töq yeqoyoj, riye' yekikot töq nqasuj ri qakotz'ij, yekikot töq ri qasamaj ütznqab'än chi re. Ri qati't qamama' yech'on chupam ri q'aq' töq nsutin ri q'aq', ri Ajaw ntzizon qik'in chupam ri kotz'ij.

—/ · Runuk'ik Rucholajem Ri Loq'oläj Kotz'ij

—/ · / · Retal ri nokisäx

Ri retal ri nokisäx richin ruxe'el ri jun kotz'ij ja ri Q'anil, nb'an ri rachib'äl. Ri Q'anil k'o kaji' rutza'm, k'o ri runik'ajal, k'o ri kaji' taq tz'uj ri k'o chupam, k'o chuqa' ri kaji' ruchi', wi najiläx nilitäj oxlajuj taq rub'anikil chupam. Ruma ri Q'anil retal k'aslem, retal uchuqa', ja ri jun chike ri kaji' rub'onil ri jäl ri ixim, ri kinäq', ri ulew ri winaqi'.

—/ · / .. Ri samajib'äl nb'e nab'ey

Ri samajib'äl nb'e nab'ey ja ri chipichik säq kab', chi re ri kab' nb'an wi retal. Chi re ri' nb'an wi rachib'äl ri Q'anil, ja ri' ri nokisäx achi'el jun läq richin chi nya' ronojel ri ruway ri Ajaw, chuqa' ri kiway ri qati't qamama'. Ruma ri' nqab'ij chi ri kotz'ij ja ri nqokisaj richin chi nqilij ri Ajaw, chuqa' richin yeqatzuq ri qati't qamama'. Nokisäx ri Q'anil ruma ja ri' ri ija'tz, ja ri' ri ruxe'el ri k'aslem, ja ri' ri nya' ri uchuq'a', ruma ja ri ruk'u'x runawalil ri ijatzul.

Ruq' ajarik rijatzul ri b'anöy richin ri nimaläj kajulew, richin k'aslem, richin ri qate' ruwach'ulew, ja ri' ri ija'tz, rijatz'ul ri achin, jun utziläj q'ij richin nk'utux ri k'aslemal, richin ri kalaxib'al ri taq ne'y, richin yeb'os ri loq'oläj qixim, ronojel ri nuya' chi qe ri qate' ruwach'ulew, ja ri' jun utziläj b'osinik.

Kan janila nïm rejqalem ruq' ajarik chupam ruk'aslemal ri winäq, chupam kik'aslem ri ak'wala', ri q'opoji' ri k'ajola', ri te' ri tata', ri ati't ri mama'aj.

.../ · /... *Rutikirib'al ri kotz'ij*

- Ri kotz'ij ntikir el rik'in rumolik ronojel ri samajib'al ri nk'atzin richin nya' chupam ri loq'oläj q'aq'. Töq k'o chik ronojel ri samajib'al nchap runukik ronojel ri samajib'al ri xmolotäj kik'in konojel ri yek'oje chupam ri xukulem.
- Nab'ey nk'utu'x q'ij chi re ri Ajaw, chuqa' chi ke ri qati't qamama', chi ke ri nkiya' q'ij nb'anatäj ri kotz'ij ri xukulem. Chuqa' chupam re ramaj re' nsuj kan ri samajib'al ri nya' qa chupam ri kotz'ij.
- Töq nb'an ri retal ri Q'anil, chi re ri chipichik säq kab' nb'an wi'. Töq nk'achöj runuk'ik ri retal, nya' qa ri sub'an pom, ja ri' ri nok ruxe'el ronojel ri nya' qa chupam ri loq'oläj q'aq'. Töq k'o chik qa ri sub'an pom, k'a k'a ri' nya' qa ri ch'aaq chik. Jalajöj rub'anikil ri jun kotz'ij xukulem, ruma ja ri ajq'ij ri nb'ano ri xukulem ja ri' ri etamayon achike runuk'ik nub'an chi re, ruma chuqa' jalajöj ri samaj richin chi nqab'an ri kotz'ij. Wi k'o ruxaq chäj ützt nya' chuchi' ri k'otz'ij. Pa ruwi' ri ruxaq chäj nb'e wi ri kaji' rub'onil ri kotz'ij; ri käq, ri xarkaqqöj, ri säq rik'in ri q'an. Ri kaji' rub'onil kotz'ij k'o kik'ojlib'al, ri käq pa releb'al ri q'ij (Ruk'u'x Kaj), ri xarkaqqöj pa ruqajib'al q'ij (Ruk'u'x Ulew), ri

säq pa releb'al ri kaq'iq' (Ruk'u'x Kaq'iq'), ri q'an pa ruqajib'al ri kaq'iq' (Ruk'u'x Ya').

- Nya' kikotz'i'j konojel ri e k'o chupam ri xukulem richin ke ri' rije' chuqa' nkina' ri kikotem rik'in ri kotz'i'j ri xukulem, chuqa' nkik'ul kuchuq'a', nkik'ul tewchunik, nkik'ul rutzil ri Ajaw. K'achinel chuqa' nya' jub'a' tzijonem chi ke konojel ri yek'oje' chupam ri xukulem, chi ke ri rije' kan nkiya' rejqalem ri kotz'i'j ri xukulem ri nb'an. Ja töq nuk'ül chik ronojel, k'a ri k'a nchapatäj ri xukulem.

☸/ • /... Ri choloj

Ri jun ajq'ij richin chi nub'an ri kotz'i'j, ri ruch'ab'al nrokisaj ja ri ri nb'ix choloj chi re ruma kan k'o k'a jun rub'anikil kan jeb'el ri runuk'ik ri tzij, chi ke ri pa ruchojmil nb'anatäj ri kotz'i'j ri xukulem. Töq nb'an ri choloj pa jun kotz'i'j, ri ajq'ij retaman achike rucholajem nub'an chi re richin ke ri' man nuxöl ta rupam. Chuqa' k'o na ri kejqalem chi kijujunal, richin ke ri' nk'ulutäj ri tzij, ruma k'o na ri nab'ey yesik'ix, chuqa' k'o ri e petanäq pa rucholajem, k'o na chuqa' ruq'ajarik ri nsik'ix richin ke ri' kan nk'ulutäj ri tzij nk'ulutäj ri kotz'i'j.

Rucholajem kisik'ixik ruchuq'a' ri rub'i' ri Ajaw.

- Nab'ey nsuj ri sipanik ri nb'an chi re ri Ajaw, chuqa' nsuj chi ke ri qati't qamama', ri qate' qatata'. K'a ri nk'utüx q'ij richin ninuk' qa ri qasipanik pa ruk'ojlib'al.
- Nnatäx nsik'ix rub'i' ri loq'oläj Ajaw.
- Yesik'ix kib'i' ri nimaläj taq ajawa' .Tepew Q'uq'kumätz.
- Noyox ri b'anonel ri nuk'unel richin chi rija' chuqa' xtik'oje' chupam ri kotz'i'j ri xukulem ri nb'anatäj pa Q'alpul.
- Nq'ejelox Ruk'u'x Kaj Ruk'u'x Ulew, Ruk'u'x Kaq'iq', Ruk'u'x Ya', ruma ja rije' yojchajin chupam ri rukajt'uk kajxuk'ut ri kajulew.

- Yenatäx ri kaji' nima'q taq uchuqa' ri rutz'uk ri kaj rutz'uk ri ruwach'ulew, chuqa' e k'o ri ajxukulem nkib'ij ruxikinil ruwach'ulew, ruma ri' ri rukajtz'uk k'o ruxikinil, ja ri' ri öj chapayon chuwäch re qate' ruwach'ulew.
- Nqaq'ejela' ri rukajtz'uk kajxuk'ut re kajulew.
- Chupam ri releb'al q'ij ja ri käq ri nilitäj chi ri', chi ri npe wi ri qasaqil richin ri k'aslemal. Ronojel q'ij töq nel pe ri nimaläj Ajpu' ja k'a ri' ri q'ij, ja k'a ri' ri loq'oläj Ruk'u'x Kaj.
- Chupam ri ruqajb'al q'ij, chi ri' npe wi ri q'equ'm, ri aq'a', ri quxlanem, chuqa' nk'atzin richin chi ri qach'akul nuxlan, ja k'a ri' ri loq'oläj Ruk'u'x Ulew.
- Chupam ri rijkiq'a' chi ri' okinäq wi ri releb'al kaq'iq'. Ri kaq'iq' ja ri quxla', ja ri kuxla'al ri xeb'e yan xetzolij yan, chupam ri kaq'iq' yeb'eyaj wi, ja ri' ri loq'oläj Ruk'u'x Kaq'iq'.
- Chupam ri xokom chi ri' k'o wi ri rutzaqb'al ri kaq'iq'; chi ri' k'o wi ri qach'akul, chi ri k'o wi ri quch'uqa', ruma chi ri' k'o wi ri q'anakotz'i'j richin rub'onil ri qach'akul ri qaq'anal, ja k'a ri' ri loq'oläj ruk'u'x ya'.
- Ri Nimak'aqolajay, ri Chipik'aqolajay, ri Raxak'aqolajay, ri Kaqak'aqolajay, ja k'a ri' ri ruk'aqob'al ri Ajaw töq nipe ri jüb'. Tz'aqol B'itol, Alom K'ajolom.
- Ri Kab'awil ri Nawalil, e ja ri' ri chajinel yeya'o uchuqa', nkiya' ri quchuqa' chuwäch re ruwach'ulew, yojkito' chupam ri qasamaj, chi rusujik ri kotz'i'j, töq nqab'an kaq'om ri yawa'i'.
- Ri nimaläj taq winaqi' nimaläj taq qati't qamama', Ixmukane' Xpiyakok chuqa' ri Ixkik'. B'alam K'itze', B'alam Aq'ab', Iq' B'alam, Majukutaj. Tojil, Ab'ilix, Nik'aj taq'aj, Q'aq'awitz. Kaja' Paluna', Chomija', Kaqixaja', Tz'ununija'. Yenatäx ri e ruto'onela' ri Ajaw. Ja ri Lajmam ri Nimamam.

- Ri rajawal ri kaq'iq', ri rajawal ri jäb', ri kajawal ronojel ri k'o chuwäch ri ruwach'ulew.
- Yenatäx apo ri rajaw ri kotz'ij, ke k'a chuqa' ri' achike chöj ruma nb'an ri kotz'ij.
- Nb'ix nnatäx apo achike ruma achike ruq'ajarik ri kotz'ij.
- Nsuj apo ri toj.
- Nk'utüx kuyub'äl mak kuyub'äl xajan.
- Nqaya' jun paj ka'í' paj qatzij, nqaya' ri q'axab'äl chi re ri qajaw, chi ke ri qati't qamama', richin chi nkik'ul ri kotz'ij richin chi nkik'ul ri xukulem.
- Yenatäx ri qate' qatata', ri qati't qamama'.
- Yenatäx ri rajawal ri Q'alpul, ri kowiläj taq juyu', ri kib'í' ri Q'alpul.
- Yenatäx ri ajpopi' richin ri jalajöj tinamit ri xek'oje' el chuwäch ruwach'ulew; konojel ri ajpop ri xekoje' el chupam rulewal ri jujun maya' ch'ab'äl pa Ixumulew, chuqa' ri e k'o pa ch'aqa chik taq tinamit.
- Yenatäx ri juyu' ri taq'aj ruma janila uchuq'a' k'o kik'in.
- K'iy rub'anikil nb'an chi re ri samaj ri kotz'ij ri xukulem, man junam ta xk'ut chi qawäch chi qonojel. Jalajöj rub'anikil nb'an chi re, xa jun nb'e apon wi, rik'in ri Ajaw, kik'in ri qate' qata', kik'in ri qati't qamama', kan kik'in k'a rije' napon wi ri kotz'ij ri xukulem.
- Achike na k'a ri nk'atzin wi, ja k'a ri' ri rub'anikil nb'an, chi ri' npe wi janipe ruxamalen ri kotz'ij nb'an.
- Nqak'utuj apo ri utzil chi re ri Ajaw, chuqa' chi ke ri qati't qamama', richin chi xtok, xtikik'ul ri kotz'ij ri xukulem.
- Achike na ri nk'utüx ke ri' rub'anikil nb'an chi re ri samaj. Man ronojel ta ri kotz'ij ri xukulem junam nb'an chi re, jalajöj ruma töq nb'an.

- Chupam ri loq'oläj q'aq' nch'o wi ri Ajaw, ke ri' ri qati't qamama', ri ajawa', ri nawal, ruma ri' ri q'aq' janila rejqalem chupam ri qakotz'ij qaxukulem.
- Nnatäx ri Cholq'ij ri k'o juwinäq q'ij chupam.
- Nchap ri ajilanik richin ri Cholq'ij, chupam ri ajilanik yech'o wi ri jujun nawal, nkib'ij achike ri nb'anatäj chuqa' ri petenäq chi qawäch apo.
- Yesik'ix ri nawal, ri ajawa' richin ri jujun q'ij, richin ri juwinäq q'ij: B'atz', Ey, Aj, B'alam, Tz'ikin, Ajmaq, No'j, Tijax, Kawoq, Ajpu', Imox, Iq', Aq'ab'al, Kan, K'at, Kamey, Kej, Q'anil, Toj, Tz'i'. Ja re' ri kinawalil ri ajawa' ri yenatäx chupam ri cholq'ij ri nsik'ix. Chi kijujunal k'o ri kisamaj, k'o kiq'ajarik, man junam ta ri kisamaj nkib'an chi kijujunal, ruma k'atzinel chi nqetamaj achike nkib'an, richin chi ke ri' ja ri' ruk'utuxik nqab'an chi ke ri jujun q'ij, ri k'o chupam ri loq'oläj cholq'ij ri kiya'on kan ri qati't qamama'.
- Chuwäch ri Ajmaq yeq'ejelox ri qati't qamama', nya' ri kikotz'ij ri je', chuqa' nya' ri kitzam, richin chi ri je' yekikot. Achi'el ri Ajaw Ajmaq, ke ri' ri ch'aqa' chik ajawa', ri nawalil.
- Nya' ri matyoxinik chi ke ri nawal, chi ke ri ajawa' ruma xkik'ul ri xukulem.
- Nya' ri matyoxinik chi re ri Ajaw chuqa' chi ke ri qati't qamama', ruma ri xkik'ul ri xukulem ri xya' chi ke.
- Nya' ri matyoxinik ruma xkik'ul ri pom, ke k'a chuqa' ri' njikib'äx kan achike runuk'ik nb'an chi re ri xkib'ij kan.
- Pa ruk'isb'al matyoxinik kan richin ntz'apitäj kan ri kotz'ij, konojel ri e k'o yexuke' richin ke ri' nk'is kan ri xukulem ri k'otzij.

—/ · /— *Ri ramaj chuqa' nīm ruq'ij*

Kan janila tik'asäs ri ramaj töq nb'an töq nsuj jun kotz'ij, chuqa' janila ruq'ajarik, janila rejqalem, ruma k'o jalajöj taq peraj ri nokisäx richin chi ronojel ri nb'an xa k'o jun rub'anikil.

—/ .. *Jalajöj Ruwäch Kotz'ij Chuqa' Jalajöj Ri Nb'anon Kichin*

K'o jalajöj ruwäch kotz'ij ri yeb'an ruma jalajöj nk'atzin wi, ri jujun k'otz'ij nb'an, k'o chöj ruma töq nb'an. Man junam ta rub'anikil nb'an chi re'. Chuqa' ri yeb'anon richin ri kotz'ij man e junam ta, jalajöj rub'anikil nkib'an chi re'. Ruma chuqa' ri ajq'ija' ma junam ta ri kuchuq'a' man junam ta ri ruwi'q ri ketamab'al. ¿Achike ruma mam junam ta? Ruma ri ajq'ija' man junam ta ri kinawal, man junam ta rajilab'al ri kiq'ij ri kinawalil, man junam ta ri ramaj töq xe'aläx, chuqa' man junam ta rub'anon rucholajem ch'aqa chik ulew, ri ch'umila' töq xe'aläx, xa ruma ri' man junam ta ri kuchuq'a'. Ri kotz'ij man xab'a chi ke ta nb'ano, k'o chi ja ri Ajq'ij nb'ano.

—/ .. / · *Jalajöj ruma töq yeb'an ri kotz'ij*

- * Richin yab'il.
- * Richin ruma matyoxinik ri k'aslem.
- * Richin tiko'n.
- * Töq nkajoki' jun k'ulaj winaqi'.
- * Richin q'axomäl.
- * Richin samaj.
- * Richin k'ayewal.
- * Richin k'ayij.
- * Richin alaxb'äl.
- * Richin elesan ch'at, elesan chaj, ja ri Iyom - k'exelo'n ja ri' nb'anon. K'o re nto'on jun ajq'ij.
- * Richin ri patan samaj.

- * Richin njaq ruwaruq'ij jun ti ne'y (ak'wal).
- * Richin töq nel rujuna' jun winäq.
- * Richin töq napon jun nimaläj q'ij, achi'el ri Waqxaqi' B'atz', B'eleje' B'atz', ri Kaji' Imox, chuqa' ch'aqa chik.
- * Richin nk'utüx ruk'u'x ri wäy ri uk'uya.
- * Richin nimaq'ij.
- * Richin kikolik ri e k'o pa che'.
- * Richin q'atb'äl tzij.
- * Richin kito'ik ri e k'aqon pa kik'aslem.
- * Richin nk'utüx pwäq.
- * Richin nelesäx ruwa ruq'ij jun ak'wal, jun winäq.
- * Richin nk'utüx kikotem raxnaqil.
- * Richin nqaqa jäb' töq yalan saq'ij rubanon.
- * Richin yek'ulb'äx jun k'ulaj winaqi'.
- * Kinataxik kaminaqi' kichin ri anima'i', ri qati't qamama' ri xeb'e yan xetzolin yan.
- * Richin matyoxinik chi re ri Ajaw, ruma ri rusipanik nuya' chi re jun winäq, jun ach'alalri'il.
- * Richin ntewchüx ija'tz.
- * Richin njaq jun b'ey.
- * Richin rutz'ukik, rutikirisaxik jun jay.
- * Richin nbek'amär jun raqän ya'.
- * Ruyakik, ruk'amik k'u'x (ranima) jun kaminäq.
- * Royoxik k'u'x (ranima) jun winäq ruma ruxib'in ri'.
- * Richin jäch'.
- * Richin runik'ajal ri juna'.
- * Richin töq nyak ri jäl chupam ri k'ujay (qasan jäl)
- * Richin nchoy jun che'.
- * Richin man nchaqij ta ri choy.
- * Richin töq nqasäx jun juyu' ri k'o che' chuwäch.
- * Richin chi manaq kamik nb'anatäj.

—/ · / ··· Achike nujalwachij ri samajib'äl kichin ri jalajöj kotz'i'j

Ri njalwachin jun kotz'i'j ja ri samajib'äl nokisäx chupam, ruma man junam ta ri jujun samajib'äl e k'o pa jujun kotz'i'j, chuqa' ri ajq'ija' k'o na ri samajib'äl nkokisaj chi kijujunal, rujalon chuqa' ri', man junam ta nkokisaj.

—/ · / ··· Rukojolil ri saqakotz'i'j rik'in ri q'eqakotz'i'j**a) Saqakotz'i'j saqaxukulem**

Rusamaj jun Ajq'ij ja ri nb'ix saqakotz'i'j saqaxukulem chi re, re kotz'i'j re' re xukulem re', ja re' k'o pa rucholajem, re xqatz'ët kan chupam re qawuj re', ruyon ütztäq na'oj. Re kotz'i'j re' majun itzel ta; ruyon richin utziläj kik'aslem ri qawinaq, ja re' nk'atzin wi re kotz'i'j re', re xukulem re'. Rik'in re kotz'i'j re', re xukulem re', ja ri Ajaw, ja ri qati't qamama', ja ri qate' qatata', ri Kab'awil, ja ri' ri yenatäx ri yesik'ix, majun achike ta chik nsik'ix.

Ri jun ajq'ij richin ri saqil, richin ri q'ij, ruma ri nb'ix ajq'ij chi re. Ri rusamaj richin nto'on pa ruwi' ri k'aslem, majun b'ey itzel ri rusamaj nub'an. Ja ri Ajaw ri qati't qamama' ri qate' qatata', ja rije' yeto'on richin nsolon, nkiron chuwäch re qate' ruwach'ulew.

ä) Q'eqakotz'i'j q'eqasamaj

Re q'eqasamaj re' man nub'an ta ri ajq'ij, re' ja kisamaj ri winaqi' ri nb'ix ajtzay chuqa' aj'itz chi ke, ruma rije' man ütztäq ta ri kisamaj nkib'an, ja rije' ri yeb'ano ri itzel samaj, richin chi yeyawäj ri qach'alal, richin yeruchäp yab'il. Ja rije' ri yetiko k'ayewal pa kik'aslem ri winaqi'. Rije' ja ri q'equ'm nkich'ab'ej. Ri nchilab'en re jun rub'eyal samaj re', nüm rutojb'alil nuk'ul pa ruk'aslem.

Ri q'eqasamaj, kan ja ri pajonel ajtzay ri nb'ano, ruma rija' kan ja ri q'equ'm, ja ri aq'a' ri nukanoj richin nub'an ri rusamaj. Rija' chi re ri q'equ'm, chike ri ajkamey, chike rije' nuk'utuj ri itzel uchuq'a'. Rija' man k'o ta chik ruk'u'x rik'in ruwinaq, xa kan kichin wi, ja ri kalaxb'al, ja ri kuchuq'a' nb'ano chi ke. Chuqa' we kan at ajmak

yakuyu' pa ruq'a', we mani xa jub'a' yakuyu', man ntikir ta chawij. Xa xe ta to' jub'a' awi' rik'in ri Ajaw. Jun ajq'ij nkwon chuqa' yeruköl winaqi' ri e k'aqon.

b') Ri yeb'anon ri saqakotz'ij saqaxukulem

- Re kotz'ij richin nk'utux kikotem raxnaqil, richin k'aslem winaqirem, ja ri ajq'ija' chi achi'a' chi ixoqi' yeb'anon.
- Ri ajq'ija' xa jun kipatan, jun kisamaj ruya'on ri Kab'awil richin yekiron, yesolon, chuwäch re ruwach'ulew.
- Ri ajq'ija' jantape' nkik'utuj ruk'aslem kitinamnīt, ruk'aslem kimi'al kik'ajol, kik'aslem ri che', ri chikopi', ri raqän taq ya', richin chi man ta k'o yab'il pa kiwi' ri winaqi', pa kiwi' taq chikopi', jantape' nkik'utuj kuyub'äl qamak.
- Jun ajq'ij nub'än ri samaj ri nk'atzin richin kikulik ri winaqi', ri achike rub'anikil ri k'ayewal ri k'o. Rija' majun b'ey ja rurayib'al ja ta ri xtub'än, kan ja ri nub'ij ri Ajaw, chuqa' ja ri nkib'ij ri qati't qamama'.
- Ri utziläj rucholajem ri qak'aslem, ja ka ri' ri nb'ano chi nb'e chi näj chi naqaj ri qak'aslem.
- Jalajöj ruwäch kotz'ij ri nkib'än ri ajq'ija', ronojel richin k'aslem.
- Ri ajq'ija', man chöj ta kirayin re jun samaj re', xa kan ja k'a rwakiq'ij kalaxik b'anayon chi ke. E winaqi' re' man ütztä nkinä' chi ke, ri je' xa ma jun kimak, ruma ja ri Ajaw yayon re jun samaj re pa kiq'a'.
- Ye ch'ob'on ye'ajilan pa kaq'iq'.
- "Ri Ajq'ij rik'in ri Ajaw nch'o wi, kik'in ri qati't qamama' nch'o wi ntzijon wi".

